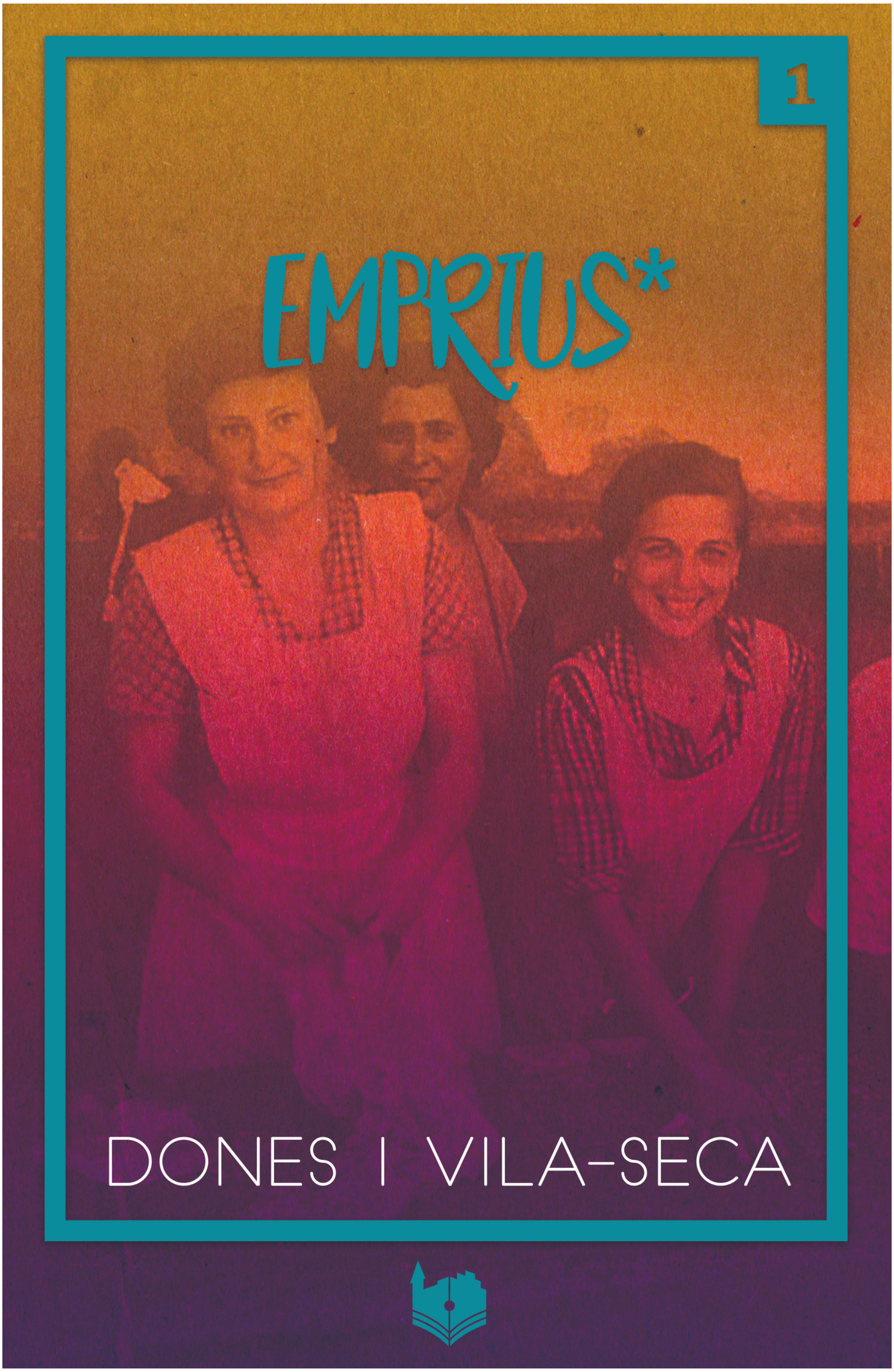
1

EMPRIUS*

DONES I VILA-SECA

EMPRIUS*

*Empriu

1 m. [HIH] [AD] [AGF] Dret d'aprofitament comunal de certs béns rústics, en general pastures, boscos i aigües, que tenen els veïns d'un poble o comunitat rural.

2 m. [HIH] [AGF] Terra del comú o altre bé objecte d'aquest dret.

Emprius, núm. 1, 2017
Revista bianual que té com a objectiu recollir treballs sobre Vila-seca i el seu entorn geogràfic des d'una perspectiva pluridisciplinària de les ciències socials.

Portada: Fotografia cedida per Margarita Barenys - Dissenyada per Alba Oliveras

Edita: Centre d'Estudis Vila-secans
Amb el suport de: Ajuntament de Vila-seca

Secretaria del Centre d'Estudis
C/ Riera n. 84, 3r 1a.
43480 Vila-seca
Correu electrònic: cestudisvilasecans@gmail.com
Facebook: Centre d'Estudis Vila-secans Maria Elena Maseras
Twitter: @cevila_secans

Consell de redacció: Junta directiva del Centre d'Estudis Vila-secans
Correcció: Eva Rofín Gutiérrez
Maquetació i disseny: Alba Oliveras Vidal
Coordinació del número i correcció històrica: Ginés Puente i Pineda Vaquer
Col·laboradors i col·laboradores: Coral Cuadrada, Montserrat Duch, Josep Fàbregas, Marc García, Aniol Maria, Luis Alberto Moral, Josep Poblet, Ginés Puente, Eva Rofín, Mario Téllez, Pineda Vaquer.

Impressió:
Romanyà Valls
C/ Sant Joan Baptista, 35
08789 La Torre de Claramunt, Barcelona
Tel: 938 011707
rv@romanyavalls.com)

ISSN: En tràmit
Dipòsit Legal: T 428-2017

El Centre d'Estudis Vila-secans (CEVS) és un projecte associatiu d'àmbit local que té per objectiu contribuir a l'enriquiment de la vida cultural del municipi. Des de la seva posada en marxa, el gener del 2016, el CEVS ha organitzat diverses activitats en formats variats per tal de donar constància de la gran riquesa que adopta el camp semàntic de la cultura al nostre territori. Aquestes iniciatives recullen des de xerrades i conferències fins a exposicions o sortides a museus, i serveixen per difondre entre el públic vila-secà els valors que aquest projecte reivindica: coneixement, divulgació, rigor científic, interdisciplinarietat, i sobretot, la certesa de que el nostre millor patrimoni és un poble amb ganes de saber sempre més.

SUMARI

PRÒLEG

Josep Poblet i Tous

Alcalde de Vila-seca

BONA TERRA, BON CONREU CULTURAL

Apostar per la cultura sempre esdevé gratificant, perquè sabem que des del primer moment la inversió que hi fem produirà beneficis i rendes, és a dir, coneixement, reflexió, perspectiva i capacitat de diàleg i de bona relació tant personal com col·lectiva. Vila-seca és un referent en aquesta matèria, una especialització que no és pas circumstancial, sinó inherent a les seves persones i institucions, la qual cosa crea un substrat ric, un humus on el conreu del coneixement ha propiciat un caràcter i una manera de ser tan sòlid com receptiu i dialogant. Agricultura i cultura estan en relació i això es veu en el treball pacient del pagès, la saviesa del fer i esperar, de la generositat i de l'enginy, de saber compartir i no resignar-se. Tampoc no són estranys el treball del pagès i el treball de l'estudiós, que posats en relació ens ensenyen que amb humilitat i perseverança sempre s'aconsegueixen els objectius proposats. Es tracta d'una destil·lació de filosofia molt pràctica i avaluada.

Per això no és endebades que el nom del recent creat *Centre d'Estudis Vila-secans* és el d'una persona singular de Vila-seca, pionera en els estudis de medecina, Maria Helena Masseras i Ribera[1] (1853-1900),

1 Maria Helena Masseras i Ribera. Fem notar que en les consultes fetes fins ara trobem (potser per convencionalisme) *Helena* escrit amb "h" seguint el català normatiu i *Masseras* amb "ss" sorda.

esdevinguda la primera dona admesa a la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona, i la primera també de l'Estat espanyol a obtenir el corresponent títol de metgessa, malgrat que després no pogués accedir a l'exercici de la professió per impediments legals i hagués de dedicar-se a l'ensenyament. I no és casual tampoc que algunes institucions locals hagin estat igualment primerenques en la creació i establiment comarcal d'entitats associatives culturals. I no vull parlar de la rica tradició local d'una literatura popular o dels estudis de ciència històrica i onomàstica, que constitueix una sòlida i extensa bibliografia[2].

Tot plegat desemboca en una nova i interessant iniciativa pel que fa a la creació del *Centre d'Estudis Vila-secans Maria Elena Maseras* i de l'edició de la revista *Emprius*, que ara veu la llum, amb continguts documentats, didàctics, d'interès per a la ciutat, però també per a l'àmbit geogràfic amb què estem connectats.

Finalment, la qüestió em porta a reflexionar sobre l'època i la nostra gent, en un intent de dibuixar la realitat amb objectivitat i realisme.

En un temps, el nostre, de canvi i de crisi econòmica i social, amb conseqüències que van més enllà del propi municipi i que, per tant, impliquen tots els vectors de gestió del país, plantejar-se una proposta, ni que sigui local a través de la cultura, és si més no, agosarada. Tan agosarada com valenta i necessària, perquè, efectivament, si alguna cosa ens pot salvar de les crisis cícliques, aquesta cosa serà la cultura. La cultura entesa com a element de reflexió i de canvi en allò que potencia el creixement personal i col·lectiu. La cultura entesa com el que som i l'únic referent sòlid i permanent amb qui comptar: la cultura sempre ens salva.

En uns moments en què la joventut, especialment, es troba tan castigada des del punt de vista laboral i professional, sovint acusada de displicent o de no comprometre's amb la societat, que un grup de joves de Vila-seca hagi fet aquesta aposta audaç és signe d'una vitalitat

2 La ingent obra publicada per la Secció de Lletres de l'Agrupació Cultural de Vila-seca, constitueix una excel·lent base i és un referent de primer ordre pel que fa als nostres estudis locals.

local digna de ser subratllada. I és que massa sovint ens deixem endur pels tòpics i no prestem suficient atenció al nostre entorn, molt més receptiu i permeable, amable, solidari i integrador del que ens pensem. Hem d'agrair, doncs, a tota aquesta joventut emprenedora, dinàmica, suficientment preparada, compromesa amb el seu temps, que hagi apostat per la recerca i que vulgui treballar, una vegada més, pel seu espai més proper, el municipi.

Per altra banda, el fet d'aquesta doble part –el centre d'estudis i la revista– ens està confirmant respecte la bondat i interès de l'aposta pel coneixement tradicional de Vila-seca i, a més, no pot fer obrir els ulls a aquells que tal vegada dubten o no veuen en aquest camp la riquesa tant del present com del futur. Vull recordar que tots aquells països que avui apunten a la sortida de la crisi amb més força i seguretat són aquells que, en el seu moment i sense defallir, han apostat, precisament, per aquesta inversió en les àrees del coneixement, de la innovació, de la qualitat i de l'excel·lència. No és casual, doncs, aquesta relació entre cultura i benestar social. Pensem que cultura no és únicament saber coses, acumular coneixements, sinó la capacitat de gestionar qualsevol problema amb força imaginativa i resolutiva per la persona i la comunitat. És un estil, una manera d'entendre el món i de disposar d'eines per avançar.

I, finalment, m'agradarà remarcar el fet que aquesta joventut emprenedora hagi triat com a referents onomàstics de l'empresa noms personals com el de *Masseras*[3] i de topònims com el d'*Emprius*. Per què ho dic, això?

Penso que d'aquesta manera es presta reconeixement a la nostra tradició cultural i es posen en valor els seus referents locals. No de manera arbitrària, sinó raonada, ponderada i amb transcendència. Ja he parlat de la singularitat de Maria Helena Masseras i ara voldria cloure amb una al·lusió al nom que duu la revista, *Emprius.* El nom, extret d'una partida històrica del terme municipal, fa referència a l'ús

3 Actualment el nom de la nostra metgessa ens consta, com a mínim, en un jardí interior de la ciutat de Barcelona proper a l'Hospital Clínic. A Vila-seca duu el seu nom el Centre de Salut. La Universitat Rovira i Virgili lliura cada any des de 2010 la beca Maria Helena Masseras i Ribera a projectes de batxillerat, grau, màster i tesis doctorals en estudis de gènere. A la ciutat de Maó porta el seu nom el Centre de Dia.

i possessió d'unes terres comunals, d'acord al dret consuetudinari –Ramon Amigó n'ha estudiat el nom, a la zona marítima d'aquesta franja mediterrània, d'ençà que l'any 1978 va publicar la toponímia de Vila-seca. L'originalitat, en tot cas, es troba en la connexió i significat de la paraula amb el dret romà i tot el que se'n deriva de pervivència onomàstica, legislació, costums i tradicions locals i la seva estima i respecte pels valors de la paraula i els significats corresponents. Valors que, indubtablement, en seran portadors els fulls d'aquesta revista a la qual m'han invitat a escriure aquestes primeres paraules que modestament la prologaran.

Celebro, doncs, l'aparició d'aquest nou centre d'estudis i l'edició de la revista *Emprius*[4] que contribuiran, amb saba nova, al treball de continuïtat constructiva de la nostra ciutat. La meva felicitació i el desig de llarga vida amb aquella frase extreta del món clàssic: bona terra i bon conreu –cultural, hi afegeixo, ateses les circumstàncies i la realitat d'aquest moment.

4 Amigó Anglés, Ramon. *Toponímia de Vila-seca de Solcina i del seu Terme Municipal*. Vila-seca i Salou, 1978.

INTRODUCCIÓ

– Centre d'Estudis Vila-secans –

Emprius és la publicació d'una monografia bianual de caràcter acadèmic i divulgatiu centrada en la recerca transversal enfocada en Vila-seca. Aquesta monografia estarà formada per un conjunt d'articles de caire acadèmic i d'altres escrits per gent del poble.

El nom de la revista no ha estat triada a l'atzar. Emprius és un topònim molt vinculat al terme municipal de Vila-seca i a la seva història més recent. El diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans el defineix de la següent manera: "Terra del comú o altre bé objecte d'aquest dret". Aquest concepte, doncs, va molt lligat al que volem fer amb la revista *Emprius*: posar en comú coneixements vinculats al nostre poble, per tal que tothom en surti beneficiat.

Aquest primer número, com no podia ser d'altra manera, titulat "Dones i Vila-seca" està dedicat a la història de les dones del nostre municipi. Dones que, com Maria Elena Maseras, han construït la història i el present del nostre municipi. Així, al llarg de la publicació s'abordaran, a través de la perspectiva de gènere, diferents qüestions com ara les costums vila-secanes, les manifestacions artístiques o el passat històric, entre d'altres.

El número compta amb la presència d'acadèmics reconeguts com són la Dra. Coral Cuadrada, el Dr. Josep Fàbregas o la Dra. Montserrat Duch. Professors de la Universitat Rovira i Virgili que han volgut col·laborar

amb aquest projecte. També podreu trobar d'altres articles realitzats pels membres del centre d'estudis, una ressenya del llibre *Oikonomia* feta per l'Aniol Maria o una entrevista feta a la Dra. Montserrat Palau.

Tot i que la vanitat podria temptar-nos a callar, aprofitem també l'espai d'aquesta introducció per cridar l'atenció sobre un fet que, estem segurs, no passarà per alt a molts. Com es veurà, cada article manté una certa independència en l'estructura i el sistema de citacions i referències bibliogràfiques. En honor a la veritat, que volem que imperi en el nostre treball, hem d'admetre que aquesta disparitat, així com qualsevol altre defecte de forma que pugui trobar-se, no es deu a cap decisió deliberada sinó a la precipitació i a la inexperiència. Recorrem a la divisa *progrés, virtut i amor* del gran mestre Josep Anselm Clavé per encomanar-nos a la comprensió del lector. Progrés, en la convicció de que els encerts, però sobretot, els errors comesos ens ajudin a millorar en el camí d'aprenentatge i perfeccionament que ens ha de dur al següent número. Virtut, pel que fa a la idea que impregna tot aquest projecte i que no és altra que contribuir, amb la nostra modesta aportació, a l'enriquiment cultural i la millora de la societat. I amor, sobretot amor, com la il·lusió i l'entrega dedicades al treball fet per un mateix i que, si és percebut, compensa qualsevol defecte, sacrifici o mal tràngol passat.

Aquesta publicació tanca una primera etapa de feina que ha volgut reivindicar el paper de dones que, com n'Elena Maseras, han quedat silenciades. També suposa la culminació del que va a ser el nostre particular mite fundacional com a entitat. Quan, en aquelles primeres reunions de fa ja quasi dos anys, el Centre d'Estudis Vila-secans començava a prendre forma, la idea que més ens motivava era el repte d'impulsar una publicació que fos el nostre buc insígnia i sintetitzés a la perfecció els valors del compromís amb el rigor acadèmic i amb la divulgació cultural amb els que volem identificar-nos. Després d'un part difícil, avui ens omple de goig i orgull compartir aquest fruit del treball col·lectiu que, com no podia ser d'altra forma, volem que sigui d'ús comunal. Sense res més a dir, esperem que gaudeixin de la lectura.

MARIA ELENA MASERAS I RIBERA
UNA VILA-SECANA IL·LUSTRE

Eva Rofín

CONTEXTUALITZACIÓ

Aviat farà dos anys que els meus companys i jo ens vàrem embarcar en l'aventura de crear el Centre d'Estudis Vila-secans. Va ser llavors quan vaig conèixer la figura de la Maria Elena Maseras i Ribera[1]. Una vila-secana avançada a la seva època, ja que va ser la primera dona de l'estat espanyol en accedir a la universitat.

A raó de la meva pròpia desconeixença em vaig preguntar quants vila-secans sabien, realment, de l'existència i gran rellevància de la nostra convilatana. És per això, que quan ens vam proposar l'edició del primer número de la revista *Emprius* em vaig veure amb el deure moral de dedicar-li aquestes breus línies.

1 A raó de la creació del Centre d'Estudis Vila-secans, des de la junta directiva d'aquesta mateixa associació (amb data 20/07/2016) es va consultar a l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans quina és la forma correcta d'escriure el nom de la nostra convilatana. L'organisme va aclarir que l'escriptura correcta del nom és Maria Elena Maseras i Ribera, ja que es tracta d'una persona que va viure després de la instauració del Registre Civil i, per tant, es fa servir la forma amb què estava inscrita i que va emprar, és a dir, sense normalitar-ne el cognom.

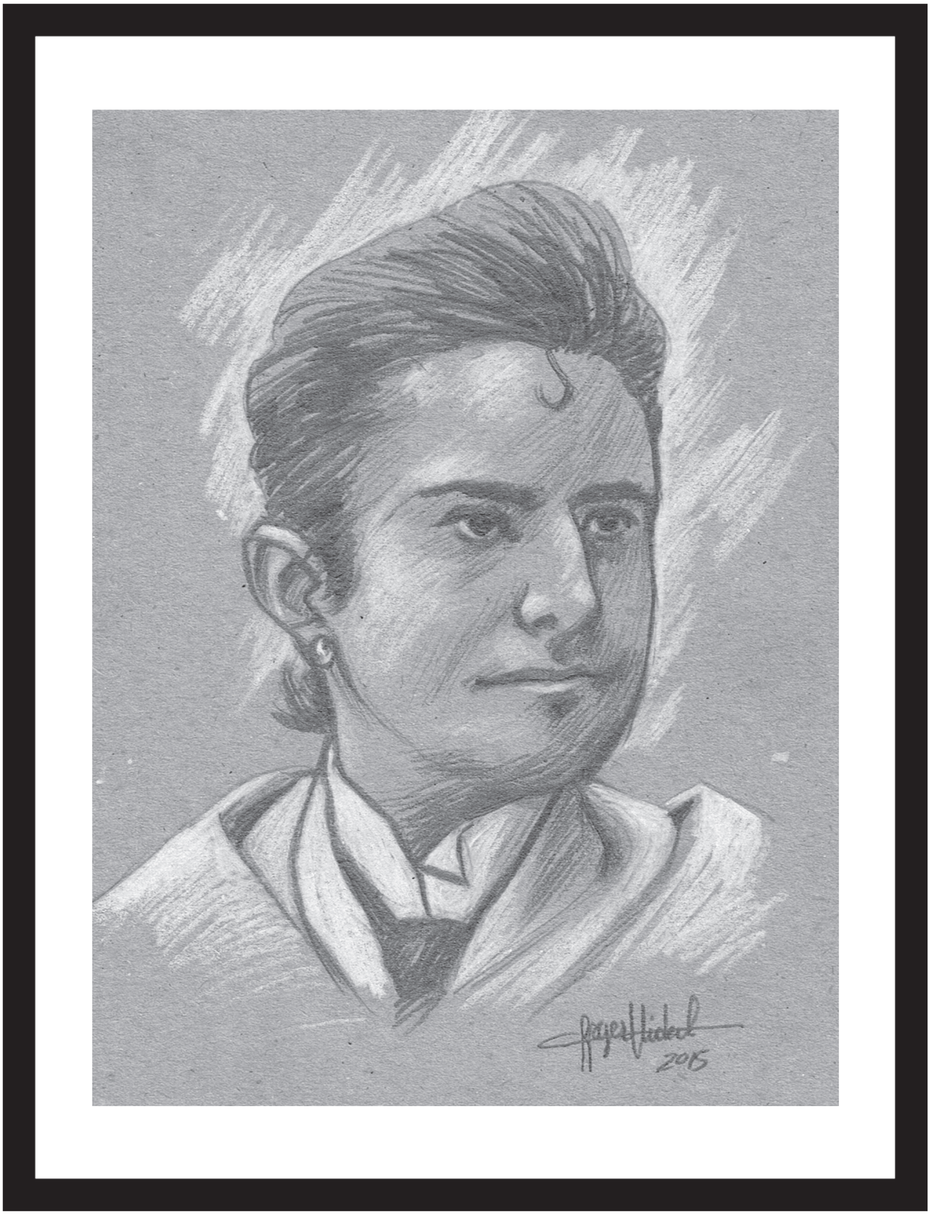
ELS LLIGAMS AMB VILA-SECA

Maria Elena Maseras i Ribera; filla de Miquel Maseras i Gasó, veterinari i natural de Mont-roig, i de Francisca Ribera i Gil, professora d'ensenyança primària i natural d'Ulldecona; va nèixer a Vila-seca el 25 de maig de 1853. Tal i com trobem en el text del document que hi ha a l'arxiu històric de la Universitat de Barcelona (AHUB):

> *«D. Juan Requesens, Pbro. Cura-Párroco de la Iglesia Parroquial de S. Esteban de Vilaseca, Arzobispado y Provincia de Tarragona*
>
> *Certifico: Que en uno de los libros de Bautismos, fielmente custodiado en este archivo de mi cargo, se encuentra entre otras la partida que, vertida del catalán, es como sigue: — "Dia veintisiete de mayo de mil ocho cientos cincuenta y tres. Yo el Cura Párroc infrascrito bautizé solemnemente en la pila bautismal de Vilaseca á Maria, Elena, Josefa, hija legitima de D. Miguel Maseras, Albéitar, y de la Sra. Francisca Ribera, consortes. Nacida a las seis de la tarde del dia 25. Abuelos paternos Juan Maseras y Rosa Gasó, estos y el padre de Montroig. Maternos Miguel Ribera y Maria Gil, estos y la madre de Ulldecona. Padrinos Francisco y Rosa Maseras. Advertidos del parentesco = Vm. Salvador Babot".*
>
> *Y para que conste doy la presente que firmo y sello en Vilaseca a veinte de julio de mil ocho cientos setenta y ocho. Juan Requesens (firma y rúbrica)»*

Tal i com veiem pels llocs de naixement dels pares de la Maria Elena, la família Maseras-Ribera no era pròpiament de Vila-seca, ja que el pare era de Mont-roig i la mare d'Ulldecona. Sembla ser que a raó de la feina del pare, que tal i com hem dit era veterinari, la família es veia amb l'obligació de modificar la seva residència amb freqüència. A partir dels llocs de naixement —Mont-roig i Falset— dels germans de la Maria Elena podem deduir la ruta que va fer la família pel Camp de

Tarragona després de passar per Vila-seca.

Retrat de Maria Elena Maseras i Ribera realitzat per Roger Vidal - 2016

EL SEU PAS PER LA UNIVERSITAT

Avui en dia el fet de poder estudiar o no un grau universitari ve condicionat, principalment, pel capital econòmic del qual es disposa. En una època en què estem acostumats a trobar tant homes com dones en les aules universitàries, pot semblar-nos estrany que, fa una mica més de 100 anys, les dones haguéssim de demanar permisos especials per poder cursar estudis superiors. Aquest va ser el cas de la Maria Elena.

La nostra convilatana va haver d'esperar una Reial Ordre del rei Amadeu de Savoia per poder matricular-se a la carrera de Medicina a la Universitat de Barcelona l'any 1872. La seva arribada i acollida a les aules per part dels seus companys va ser des d'un principi molt bona.

Sembla ser que aquesta bona rebuda a les aules no va ser efectuada de la mateixa manera per la totalitat del professorat. D'una banda, trobem el Dr. Joan Giné i Partagàs que va ser el defensor més actiu de les noies estudiants de medicina[2]. De l'altra, el Dr. Carlos de Silonis que tal i com es pot observar en l'expedient de la Maria Elena que trobem a l'AHUB li posava trabes a l'hora d'examinar-se:

> *«D. Mª Elena Maseras y Ribera, natural de Vilaseca, Provincia de Tarragona y vecina de la presente ciudad, calle de San Pablo n.º 79=1, a U.D. con el debido respeto espone: Que habiendo obtenido el grado de Bachiller en Artes en el Instituto de 2ª Enseñanza de esta capital, se matriculó como alumna libre de la facultad de Medicina de esta Universidad en el 1er año de anatomia descriptiva, pagando y obteniendo al mismo tiempo la papeleta de exámen correspondiente, el cual no ha podido verificar porque el catedrático de la mencionada asignatura y presidente del tribunal*

2 Metgesses de Catalunya: Les primeres metgesses dels temps moderns a: www.comb.cat/cat/cultura_lleure/expos_webs/metgesses/moderns.htm

de exámenes Dr. D. Cárlos de Silonis, no ha tenido embarazo para manifestar que no examinaria señora alguna sino se le presentaba una órden de la Direccion General de Instrucción Pública pues hasta la actualidad dice que no hau disposicion ni ley que lo mande; así lo comunicó tambien al Dr. D Ignacio Pusalgas cuando este señor le preguntó a instancia de la interesada que dia se podia presentar a exámenes, y apesar de la observacion que le hizo dicho Pusalgas de que la matricula y la papeleta de exámenes eran suficientes, no tuvo a bien admitirla a examen.

Por todo lo cual ocurre

A. V. E. suplicandole se sirva dar las disposiciones convenientes, no solo para que la postulante sea adimitda a examenes, sino tambien para que se excluya del tribunal que al efecte deba constituirse, al Dr. D. Cárlos de Silonis que de manera tan injustificada se opona a sus justas aspiraciones. (...).»

Va acabar els estudis el 1878, malgrat això, no va ser fins quatre anys més tard, el 1882, que no va rebre el permís per poder fer l'examen de llicenciatura, ja que la R. O. que el 1872 li havia obert les portes a la universitat no feia referència en cap moment a la llicenciatura. Per tant, es tractava d'una «disposició incompleta»[3] que feia possible la seva matriculació en la carrera de Medicina però que no l'autoritzava a realitzar els exàmens finals per a obtenir el títol.

Així doncs, tal i com se'ns explica en l'article *Les tres primeres metgesses catalanes* d'Emili Pérez, la Maria Elena, ja amb totes les assignatures aprovades, es va veure amb l'obligació de sol·licitar al rector de la Universitat de Barcelona l'autorització per examinar-se i aquest, en tractar-se de la primera dona que sol·licitava tal demanda, va elevar la consulta al Consell d'Instrucció Pública a Madrid.

3 PÉREZ PRIÓ, E. *Les tres primeres metgesses catalanes*. D'ací d'allà. Vol.5, núm.12 (1919).

Durant aquest període d'espera, la Maria Elena no es va quedar de braços creuats esperant i va estudiar i obtenir els títols de mestra elemental i superior i, també, es va presentar a les oposicions de Directora de l'Escola Normal de Madrid[4].

Finalment, després de tots aquests entrebancs burocràtics la Maria Elena no es va dedicar a la Medicina i es va acabar decantant per l'ensenyança, primer a Vilanova i la Geltrú i, més tard, a Maó.

L'ENSENYANÇA A MAÓ

El 1890 es va desplaçar a la ciutat menorquina de Maó, on es va establir i va treballar com a mestra en la primera escola pública de nenes d'aquesta ciutat. Quinze anys més tard va morir, el 4 de desembre de 1905, a la mateixa ciutat de Maó a raó d'una patologia cardíaca a l'edat de 52 anys[5].

La necrològica publicada en el diari *El Bien Público* de Maó el dia de la seva mort demostra l'estima que va despertar en aquesta ciutat i la gran rellevància de la seva figura:

> *«Esta mañana ha fallecido en esta ciudad doña Maria Elena Maseras Ribera, doctora en medicina y cirugia y profesora de la primera escuela pública de niñas de esta ciudad.*
>
> *La finada contaba con generales simpatias, siendo muy querida por sus bellas cualidades y su vasta ilustración, que ha demostrado en los quince años que ha ejercido su magisterio en esta población.*
>
> *Cursó la carrera de medicina en la Universidad de*

4 Ídem.

5 Diccionari biogràfic de dones, a: www.dbd.cat

Barcelona, con notable aprovechamiento y recibió en Madrid el grado de doctora con la califcación de sobresaliente.

En Barcelona ejerció durante algun tiempo por la carrera de medicina, pero poseyendo también el titulo de maestra superior y sintiendo predilección por la enseñanza, cambió por esta aquella carrera.

Reciba su familia, y en especial su hermana doña Trinidad, nuestro más sentido pésame.

A las cuatro de la tarde el cadáver de la señora Maseras, colocado en el coche mortuorio de gloria, ha sido trasladado al cementerio católico, precedido por la Rvda. Comunidad de Presbiteros de la parroquia de santa Maria. Sobre el féretro iban colocadas dos coronas artifciales con las siguientes inscripciones: 'Recuerdo de sus hermanos Trinidad, José y Miguel' 'A doña Elena Maseras, su auxiliar y sus discipulas' Las cintas iban sostenidas por el ... Sr. Pons Alsina, por los profesores de Instrucción Primaria Sres. Obrador y Segui y por el auxiliar de la escuela de niños Sr. Rotger. El cortejo fúnebre, bastante numeroso, se componia de personas de todas clases de la sociedad, presidido por una comisión del Ayuntamiento y la municipal de Instrucción Pública.»

BIBLIOGRAFIA

Arxiu històric de la Universitat de Barcelona.

CORBELLA, Jacint i DOMÈNECH, *Edelmira. Científics del Priorat.* Institut d'Estudis Catalans (2003).

—. "Algunes precisions entorn de l'obra d'Elena Maseras, primera metgessa catalana dels temps moderns (1878)", *Gimbernat* (2003).

CORRETGER, Montserrat. *Alfons Maseras: intel·lectual d'acció i literat.* Curial Edicions Catalanes. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (1995)

Diccionari biogràfic de dones (www.dbd.cat).

Metgesses de Catalunya: Les primeres metgesses dels temps moderns (www.comb.cat/cat/cultura_lleure/expos_webs/metgesses/moderns.htm).

PÉREZ, Emili. *Les tres primeres metgesses catalanes.* D'ací d'allà, vol.5, núm. 12 (1919).

PUJOL, Anna. *Palmira Salacruch Mallol, una empordanesa avançada al seu temps*. Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 42 (2011).

ELS OBSTACLES SEXISTES EN L'ACCÉS DE MARIA ELENA MASERAS A LA UNIVERSITAT ESPANYOLA

Dra. Montserrat Duch

Jo era un ull que hi veia però que no mirava. I tot procés ha estat de reeixir a saber mirar, reeixir en l'empresa de penetrar les coses.

Joan Brossa

La creació d'una iniciativa cultural com la del Centre d'Estudis Vila-secans, en la qual la perspectiva de gènere té una incidència important, ens porta a reflexionar sobre els fets del passat, perquè el present, quan les aules universitàries són plenes de noies, ens fa palès el canvi social viscut durant el segle XX a l'Occident. És important recordar aquesta realitat que comparteixen, amb similituds i peculiaritats les societats occidentals de la contemporaneïtat (Fauré, 2010; Bock, 2001; Anderson i Zinsser, 1991; Thébaud, 1993), amb excepcions al món anglosaxó (Scanlon, 1976; Weber, 1976), on també hi hagué un aspre debat per a l'admissió de les dones a l'acadèmia.

L'accés de les dones a les elits professionals (García de León, 2002) que confereix la titulació universitària els fou obstaculitzat arreu i van haver de superar un triple filtratge social imposat pel sistema per mantenir-ne l'estatus: una selecció social per raó de classe, una selecció de gènere i una selecció pel fet de ser pioneres. Les causes d'aquesta exclusió són múltiples i complexes o, vist altrament, molt senzilles, ja que es basen en la discriminació per raó de sexe consubstancial al patriarcat. Només al segle XX hem avançat en la

superació de la injustícia que van patir les primeres universitàries a Espanya entre el 1872 — quan Maria Elena Maseras aconseguí, amb un permís especial, la primera matrícula oficial de la Universitat de Barcelona per estudiar Medicina— i el 1910, any que es regula un accés igualitari als estudis, no encara, però, a l'exercici professional. Fou un procés (Flecha, 1996) de quatre dècades, transgressor, farcit de paranys, que hagueren de trampejar aquelles pioneres que s'havien mogut aprofitant els intersticis d'un sistema que excloïa unes dones joves estudiants de les universitats que, a partir de fets consumats entre el 1872 i el 1881, van topar amb impediments a noves presències entre el 1882 i el 1887, fins que es consolida una normativa reguladora, amb cautela. Entre el 1888 i el 1900, tot i que hagueren de mantenir una insistència suplicant en una societat encara farcida d'anacronismes.
El desig de saber havia estat vedat a les dones, només cal pensar en els llibres de Jean-Jacques Rousseau *Emili i Sofía*, que delimiten, a títol fundacional, les diferències de gènere en la societat liberal capitalista i els fonaments de l'educació sexista. Però en totes les societats del passat hi trobem grups ahistòrics que, aprofundint en els seus trets diferencials, descobreixen una nova consciència de si mateixos i s'oposen a una estructura social que engendra papers socials definits de manera dividida.

La reconstrucció de genealogies femenines ajuda a percebre l'abisme entre el passat i el present, un present que, com en el cas de la Universitat Rovira i Virgili, atorga el reconeixement als millors estudiants en una relació de 3 noies a 1 noi en les 40 titulacions del curs 2009-10.

El pas del pati escolar al claustre universitari el protagonitzà Maria Elena Maseras, nascuda a Vila-seca. Es matricula, mitjançant un permís especial atorgat pel rei Amadeu de Saboia el 1871, i inicià els estudis de medicina a la Universitat de Barcelona el curs 1872-1873. Fou la primera, però el cost biogràfic per a aquesta camptarragonina fou alt, ja que, tot i la llarga marxa per superar l'exclusió sexista, Maseras no pogué exercir la medicina; en la llarga espera, va estudiar Magisteri i va acabar treballant de mestra (San Román, 1998; Mainer Baqué, 2009), una professió prou feminitzada i, per tant, apta per a les

dones, segons l'imaginari dominant.

El litigi o les dificultats sorgirien quan les primeres estudiants reclamaren obtenir l'estatut públic, visible, per a allò que havia estat excepcional i percebut com un desig «d'ornament intel·lectual» pels coetanis que ho vivien amb sorpresa, incomprensió, refús i desconcert —la majoria—, o amb suport o admiració —la minoria.

1. LES BARRETES SEXISTES DEL LIBERALISME ESPANYOL

Maria Elena Maseras, Dolors Aleu i Martina Castells —totes tres estudiants de medicina— no són sinó dones amb trajectòries que representen altres dones; de fet, són garants d'una genealogia de les quals elles participaven com a receptores i transmissores, de manera que s'erigiren en models de referència per a la condició de les dones del seu temps. Volgueren adquirir capacitats no reconegudes en els trets de la feminitat noucentista, desafiaren unes lògiques que els impedien l'accés a una experiència vital diferent —en qualsevol cas, una experiència que ampliava progressivament les possibilitats i expectatives professionals per a elles mateixes i per a totes nosaltres. Conèixer-ne el context és imprescindible per entendre aquesta discriminació i, per això, no podem bandejar el fet que l'analfabetisme femení el 1870 a l'Estat espanyol era del 90,9%, i del 74,7% a les acaballes del segle (Vilanova i Moreno, 1992). És així com, en l'inici del procés del capitalisme de producció del segle XIX, es trasllada a l'escola la tasca de mantenir les restriccions al desenvolupament de les capacitats de les dones i a les seves possibilitats d'actuació: *A la mujer no se le tolera su pasión al estudio, pues desde que la revela, desciende sobre ella el estigma del ridículo* (Gimeno, 1877:48).

La peculiaritat hispànica és que el marc legislatiu que regulava la instrucció pública en l'ensenyament secundari no contemplava —encara que tampoc el prohibia explícitament— l'accés de les dones. El fet inesperat de les tres catalanes que voldran matricular-se a la Universitat de Barcelona s'avança al discurs ideològic sobre aquesta eventualitat, que segurament hauria estat impedida —cosa que va succeir quan les pioneres ja havien finalitzat els estudis—, traslladat

a l'ordenament jurídic. Això explica la llacuna administrativa. Sense cap mena de dubte, era molt lluny de l'imaginari del legislador la possibilitat que una dona volgués accedir a una formació que no tenia cap utilitat dins la divisió sexual del treball i el discurs de la domesticitat (Nash, 1983, 2004). Fet i fet la realitat és que a Espanya fou possible que del 1873 al 1882 les dones poguessin estudiar i que entre el 1882 i el 1910 els posessin barreres legals que determinaven el marc en què aquella societat acceptava la seva presencia als instituts de segon ensenyament i a la universitat.

Consuelo Flecha (1995,1996, 2006) ha estudiat el complicat camí que van haver de recórrer les primeres dones joves, a partir del 1870, per tal d'esquivar els obstacles que trobaven quan es volien incorporar al sistema educatiu:

> *«Mecanismos, primero socioculturales y después jurídicos, entorpecieron las vías de acceso, definieron el estatus que correspondía a las mujeres de las clases medias y contribuyeron a crear y a difundir una imagen de la relación que éstas podían tener con los espacios situados más allá de lo doméstico» (Flecha, 1996:73).*

Haver de consultar prèviament les matrícules va esdevenir un requisit per a totes les noies fins al 1910, com escrigué Emilia Pardo Bazan al Congrés Pedagògic del 1892:

> *«Hoy por hoy, aquí se admite a la mujer libremente a la segunda enseñanza; en la superior sólo ingresa por una especie de concesión graciosa y sujeta a condiciones que dependen de la buena voluntad de los señores rectores y profesores; y después de haber sido recibidas así, como por lástima o por excepción que impone una singularidad fenomenal, rara vez y en contadísimas profesiones se les permite ejercer lo que aprendieron y aprovecharlo para asegurar la independencia de su vida, o para ejercitar el santo*

> *derecho a seguir la vocación propia»* (Flecha, 1996: 77).

El Ministeri de Foment —que ara associem a infraestructures de capital físic— s'ocupa de l'educació fins que el 1900 es crea el Ministeri d'Instrucció Pública. Una dada prou significativa de la feblesa nacionalitzadora en la configuració de l'Estat liberal espanyol. Bé, doncs, la primera ordre ministerial sobre la matrícula de les dones a les universitats és del maig del 1871 i la segona, del setembre del mateix any, dirigida al rector de la Universitat de Barcelona, que autoritzava la petició que Maria Elena Maseras havia presentat per cursar el segon ensenyament, tot i que li restringia la possibilitat que tenien els nois de cursar-lo en règim d'ensenyament oficial o privat, ja que s'entrellucaven els inconvenients que comportaria compartir les mateixes aules. Tot i això, l'ordre administrativa no suposava només obtenir un permís individual, sinó que també significava reconèixer el dret que tenien les dones d'estudiar batxillerat amb validesa acadèmica i, en cap cas, professional, tal com va ratificar una altra ordre administrativa del juliol del 1878 on s'argumenta que:

> *«considerando la conveniencia y hasta la necesidad de procurar todos los medios posibles de instrucción a quien por su doble influencia de esposa y madre está destinada a ejercer un poderoso influjo en la sociedad y en la familia; considerando que el título no lleva consigo el ejercicio de ninguna profesión, de ninguna clase de función pública»*.

Per tant els estudis tan sols comportaven una senzilla certificació de lluïment personal i d'estímul per a altres dones.

Però les pioneres tornaren a desafiar l'imaginari sexista i s'animaren a matricular-se a la universitat i, passats els cursos amb notable aprofitament acadèmic, novament la llacuna legal sobre l'examen de grau i l'obtenció del títol obriria un debat davant de fets consumats quan les primeres universitàries demanen obtenir el títol oficial de llicenciades.

El debat al Consell d'Instrucció Pública culmina amb una reial ordre del 1882 que va permetre a unes quantes dones accedir al títol de Medicina, però que va pretendre prohibir-ho en el futur. S'iniciava novament una llarga marxa per conquerir un dret que era similar a un altre dret de ciutadania: el del sufragi, que, per raó de classe, també va fer anades i tornades en la seva fase censatària vinculada al patrimoni material fins que el 1890, a l'Estat espanyol, es va reconèixer el sufragi universal masculí (Tusell, 1990; Elley, 2003).

Les protagonistes eren Maria Elena Maseras i Dolors Aleu, que havien estat admeses, havien superat satisfactòriament els estudis de medicina i sol·licitaven aconseguir el títol i poder exercir la professió. Els maldecaps dels membres honorables del Consell d'Instrucció Pública van concloure amb un acord del 1892 en què els negaven l'exercici professional i s'especulava sobre si «*sería oportuno dar acceso a la mujer a los estudios propios de ciertas carreras especiales, como las de comercio y telegrafistas*». La seva conclusió era com els manaments de la llei de Déu, però resumits en dos:

> 1. *Es de muy alto interés facilitar los estudios de la mujer, fomentando y ampliando desde luego las enseñanzas actuales.*
> 2. *Lo es además preparar reformas legislativas que constituyan un plan de enseñanza de la mujer, dando en él gran importancia a los estudios de aplicación más interesantes que los especulativos, atendidas las condiciones de su sexo.*

En preparar el text, no he pogut sinó recordar evidencies que he après de Pierre Bourdieu (1984, 2003) —res més allunyat, doncs, d'un saber neutre—; vull, per això mateix, fer notar que la concessió a les dones de matricular-se a la universitat en cap cas fou un reconeixement, sinó una concessió obligada per les circumstàncies i una sortida per salvar la situació, que —com escriu Flecha— «*se les había ido de las manos en su origen, pero que deseaban que no hiera más allá de lo que aquella sociedad patriarcal podía asumir*» (Flecha, 1996: 81). I les interferències

a la llibertat femenina continuarien i es reforçarien, ja que al cap de dos mesos que es publiqués la reial ordre que hem comentat es prohibí que noves alumnes poguessin iniciar els estudis.

2. RESISTÈNCIES A LA CONQUESTA DEL DRET A L'ESTUDI

Fins aquí hem vist les concessions i els avals especials per a unes dones singulars que gosaren desafiar el discurs de la domesticitat que els negava l'accés a l'educació superior i al treball professional. En el futur, i encara amb limitacions, fins al 1910, les resistències serien múltiples i tindrien un propòsit dissuasiu: que no s'atrevissin a fer quelcom que els era negat… quasi com un pecat que les teocràcies tracten com un delicte. I els pecadors van a l'infern i els delinqüents a la presó! —podríem dir, introduint una mica de sana ironia a una llarga experiència d'interiorització i invisibilització per raó de gènere a la universitat.

Caldria esperar fins al 1910 perquè desaparegués la necessitat de sol·licitar un permís especial per part d'aquelles noies que volguessin fer estudis universitaris oficials. Fins aleshores unes quantes pioneres havien recorregut a la via «excepcional» i havien estudiat a la universitat, fins al punt que, abans del 1900, cinc dones havien aconseguit el doctorat a partir d'un llarg periple. Una formació, assolida amb esforç i tenacitat, que només per fets consumats l'administració espanyola va reconèixer, amb limitacions. Aquella trajectòria acadèmica havia estat possible per laudada de transitar per les petites escletxes d'una legislació que blindava i reforçava una mentalitat androcèntrica. Tot i així l'excepcionalitat que havia estat possible a les universitats de Barcelona, València i Valladolid, que no havien trobat cap inconvenient en matricular i examinar les primeres 9 universitàries, 7 de les quals havien cursat estudis de Medicina:

> *«sólo fué al llegar a Madrid cuando los legisladores se asustaron ante lo que podía empezar a no ser excepción… La ruptura del statu quo por parte de algunas mujeres produjo miedo. Y el camino para evitarlo fue cerrar una de las puertas por la que*

algunas jóvenes habían conseguido colarse» afirma Flecha.

Tot i amb això, una de freda i una de calenta: si al març del 1910 una Reial Ordre publicada al setembre derogava els llargs i anguniosos tràmits, pocs mesos després una norma de similar rang posava cada cosa al seu lloc i impedia l'exercici professional a les dones que rebien la mateixa formació que els nois —un fet que hauríem de qualificar d'injustícia i de contradicció, potser. Però la història de les dones i la teoria feminista ens clarifiquen el problema i ens en fan comprendre la significació social. Les barreres i els obstacles consolidaven que s'excloguessin les dones de la universitat: accés amb limitadors a la formació i impossibilitat de professionalitzar-se.

Quan una altra catalana —Martina Castells— el 1881 demanava al Ministeri l'expedició del títol de llicenciada en Medicina «*para que sin distinción de sexo se concediera el título profesional, no solo académico*», ho demanava per a ella, però no pretenia cap nova excepció («esa gracia que espera obtener...»), sinó que reclamava el reconeixement d'un dret de ciutadania a partir, escrivia, «*de un criterio desapasionado, independiente y enemigo así mismo de esas preocupaciones que son el carácter de la ignorancia y la superstición*» (Flecha, 1996: 108). Dolors Aleu fou la primera doctora en Medicina per la Universitat de Madrid el 1882, al cap de pocs mesos Martina Castells també assoliria el grau de Doctora.

Barreres en l'accés i excepcions en l'espai universitari (Durán, 1981, 1982; A.D., 1990). És fantàstic i irritant el tracte que es dispensava a les poques dones joves que hi havia a les aules. Una normativa feta amb cautela entre el 1888 i el 1900 els havia restringit la possibilitat de matricular-se oficialment i, per tant, de poder assistir amb normalitat a les classes. Novament, a partir de la reclamació del dret, ara per part de Matilde Pedrós, s'establí que, en l'imprès reglamentari de matrícula amb què se sol·licitava ensenyament oficial, cada catedràtic hi havia d'informar que es comprometia a garantir l'ordre establert i «*de que no ha de alterarse el orden en sus clases al concurrir a ellas la alumna interesada*». Com afirma Flecha:

> *«La ambigua relación entre hechos y significados, la desigual percepción que se producía cuando se trastocaba el espacio socialmente asignado a cada persona... se estaba asumiendo con los hechos que aquellas mujeres, al adjudicarse otros espacios de presencia, podían convertirse en signo provocador para quienes los compartían con ellas o simplemente las observaban» (Flecha, 1996: 133).*

Tot i amb això, els informes preceptius del professorat que garantien l'ordre a les aules on estudiés alguna jove mostren la normalització progressiva. El testimoni de María Goyri mostra unes pràctiques que al cap de cent anys ens sorprenen, ja que el curs 1892-1893 «*se acordó que la alumna no estuviera en los pasillos, sino que entrara en la antesala de los profesores y esperase allí al catedrático para ir al aula y volver con él, terminada la clase. Durante la explicación se sentaría en una silla aparte, cerca del profesor*» (Flecha, 1996: 141).

Les estudiantes havien d'entrar «acompanyades» a l'aula, una manera de fer que, com afirma Flecha:

> *«Hundía sus raíces en un concepto de mujer que exigía mantenerla escondida, velada, no accesible, porque era un bien privado —de quien terminara siendo su marido— que no convenía exponer en público hasta que no llegara ese momento. Por eso aquellas mujeres, aunque llegaron a ocupar un espacio que ellas defendían como común, experimentaron que sólo se les ofrecía desde la posición de género que les había sido asignada. Se incorporaron a él, pero de una forma muy desigual, confirmando los atributos con los que entonces era definida su feminidad. Las autoridades políticas y académicas se vieron empujadas a abrirles la puerta de la universidad, pero se resistían a aceptar que ello supusiera transgredir ese modo de ser mujer que todavía se reclamaba.» (Flecha, 1996:141)*

En quatre dècades, en el període que qualifiquem de Restauració en la història de l'Estat espanyol, hi hagué 77 joves pioneres que gosaren desafiar paranys i obstacles, armades de paciència i desig de saber, i s'incorporaren a la universitat en haver superat uns tràmits específics, enrevessats i essencialment sexistes. El 1915 no s'arribava a les 140 universitàries. Si el 1900 només hi havia 9 alumnes, el 1936 n'hi havia 2.588 de matriculades —les universitàries ja no eren una suma ínfima d'excepcions, sinó que havien esdevingut una minoria, una minoria que representava el 9% de l'alumnat distribuït en una dotzena d'universitats.

Un altre tema que només em permeto anunciar és el lent procés de com les universitàries esdevingueren professores a l'acadèmia. Quan el 1916 el rei Alfons XIII nomenà catedràtica de la Universitat Central (Madrid) l'escriptora Emilia Pardo Bazán, la decisió no va ser acceptada pel claustre de la Facultat de Filosofia i Lletres, malgrat que els altres professors hi havien accedit per la mateixa via prevista en la Llei Moyano del 1857. Pardo Bazán ja havia estat refusada en el seu ingrés a la *Real Academia de la Lengua*.

L'evolució històrica anirà des d'una obertura progressiva, amb limitacions per exercir professionalment, fins a la Segona República; després sota el patriarcat franquista s'imposaran noves restriccions —no obstant, el 1960 ja hi havia 22.000 universitàries a les aules. Els anys de creixement econòmic i modernització social sense democràcia del segon franquisme facilitaren l'entrada de joves a la formació universitària; és així que, en disset anys, la minoria es multiplica per deu i assoleix la xifra de 261.000 universitàries el curs 1976-1977. En una altra dimensió del fenomen, podem observar que el percentatge de dones que acaben els estudis se situava en un 15% en el quinquenni 1940-45 i en un 24% en el quinquenni 1960-65 (Santesmases, 2000). Aquestes xifres denoten l'estreta vinculació entre la modernització social i cultural, el creixement econòmic i la flexibilització del sistema de gènere. Tot i això, en la població activa del 1970 només 1,3% de les dones treballadores tenien estudis universitaris.

És plausible que la commemoració d'aquest tipus d'actes culturals

ajudi a trobar alguna resposta als debats que ha plantejat la UNESCO, com ara ¿per què hi ha poques científiques?, o, tenint en compte la formació de les joves, ¿cal pensar que som davant d'un ensenyament sota sospita?, o ¿podem pensar en una universitat en femení? (Clair, 1995,1996; Holden i Kearney, 1997).

Hom podria sostenir que només és qüestió de temps assolir la plena normalització de les dones a la universitat —de fet actualment ja hi són majoria. No ho veig ben bé així. La sociologia (Bordieu, 2003; Gil Calvo, 1991; García de León y García de Cortázar, 2001; Castells i Subirats, 2009) ens mostra la persistència de «sostres de vidre» i noves dominacions a l'assoliment de la llibertat femenina condicionades, entre altres rèmores, per determinants de les trajectòries bioprofessionals de les acadèmiques.

BIBLIOGRAFIA

AAVV (1990). *Mujer y educación en España (1868-1975).* Santiago de Compostel·la: Universidad de Santiago.

Anderson, Bonnie S. i Judith P. Zinsser (1991). *Historia de las mujeres: una historia propia.* Barcelona: Crítica; vol. II.

Bock, Gisele (2001). *La mujer en la historia de Europa.* Barcelona: Crítica.

Bordieu, Pierre (1984). *Homo académicas.* París: Les Editions de Minuit.
(2003). *La dominación masculina.* Barcelona: Anagrama. 3a ed.
(2003). *Los usos sociales de la ciencia. Por una sociología clínica del campo científico.* Buenos Aires: Nueva Visión.

Castells, Manuel i Marina Subirats (2009). *Hombres y Mujeres.* Madrid: Alianza.
Clair, Rene (dir.) (1995). *La formation scientifique des filles. Un*

ensenignement audessus de tout soupçon? París: Liris & UNESCO.
(1996). *La formación científica de las mujeres. ¿Por qué hay tan pocas Científicas*? Madrid: La Catarata.

Duran, María Angeles (1981). «Una ausencia de mil años: la mujer en la Universidad», dins AAVV, *La mujer en el mundo contemporáneo*. Madrid: Publicaciones de la Universidad Autónoma.
(1982). *Liberación y utopía: la mujer ante la ciencia*. Madrid: Akal.

Elley, Geoff. (2003). *Un mundo que ganar. Historia de la izquierda en Europa*. Barcelona: Crítica.

Fauré, Christine (2010). *Nouvelle enciclopédie politique et historique des femmes*. París: Les Belles Lectres.

Flecha, Consuelo (1995). «Doctoras en la Universidad Española. Las pioneras», *Arenal. Revista de historia de las mujeres*, 1-2, p. 81-100.
(1996). *Las primeras universitarias en España*. Madrid: Narcea.
(2006). «Mujeres en Institutos y Universidades», dins Isabel Morant (dir), *Historia de las Mujeres en España y América Latina.* Madrid: Cátedra, vol. III, p, 455-485.

García de León, María Antonia (2002). *Herederas y heridas. Sobre las élites profesionales femeninas.* Madrid: Cátedra.

García de León, María Antonia i Marisa García de Cortázar (2001). *Las académicas. Profesorado universitario y género*. Madrid: Instituto de la Mujer. Gil Calvo, Enrique (1991). La mujer cuarteada. Barcelona: Anagrama.

Gimeno, M. Concepción (1877). La mujer española. Madrid: Imprenta Guijarro, p. 48.

Holden Ronning, Anne i Mary-Louise Kearney (dir) (1997). L'Université au féminin. París: UNESCO.

Mainer Baque, Juan (2009). Inventores de sueños. Diccionario bioprofesional de pedagogos y didactas de Geografía e Historia hacia 1936. Saragossa: Instituto Fernando el Católico-CSIC.

Marshall, T.H. i T. Bottomore (1988). Ciudadanía y clase social. Madrid: Alianza.

Nash, Mary (1983). Mujer, familia y trabajo en España, 1875-1936. Barcelona: Anthropos.

Nash, Mary (2004). Mujeres del mundo. Madrid: Alianza Editorial.

San Román, Sonsoles (1998). Las primeras maestras. Los orígenes del proceso de feminización docente en España. Barcelona: Ariel.

Santesmases, María Jesús (2000). Mujeres científicas en España (1940-1970). Profesionalización y modernización social. Madrid: Instituto de la Mujer.

Scanlon, Geraldine M. (1976). La polémica feminista en la España contemporánea (1868-1974). Madrid: Siglo XX.

Thébaud, Françoise (dir.) (1993). Historia de las mujeres. Madrid: Taurus; vol. V.

Tusell, Javier (dir.) (1990). «El sufragio universal», monogràfic de la revista Ayer, 3.

Vilanova, Mercedes i Xavier Moreno (1992). Atlas de la evolución del analfabetismo en España de 1887 a 1981. Madrid: CIDE, 1992.

Weber, Max (1976). L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme. Barcelona: Edicions 62.

FEM SAFAREIG
HISTÒRIA DELS SAFAREIGS DE VILA-SECA

Ginés Puente

CONTEXTUALITZACIÓ

> *...hastidas de pedir y suplicar, de ser el juguete, el objeto de los placeres de nuestros infames explotadores o de viles esposos, hemos decidido levantar nuestra voz en el concierto social y exigir, exigir decimos, nuestra parte de placeres en el banquete de la vida (La Voz de la Mujer, La Redacción, 08-01-1896).*

D'aquesta manera, les redactores del periòdic argentí *La Voz de la Mujer*, editat a Buenos Aires, entre el 1896 i el 1897, donaven per iniciat el primer número d'una publicació que, tot i la seva curta tirada, va tenir un destacat impacte internacional. Des del Centre d'Estudis Vila-secans Maria Elena Maseras, amb aquesta primera publicació, també volem reivindicar la presència de les dones al llarg de la història al nostre municipi: Vila-seca.

***

L'hàbit de rentar la roba va generalitzar-se a partir de mitjan segle XIX, com a resposta als moviments higienistes —promoguts per Louis Pasteur i Robert Koch— per acabar amb les epidèmies i infeccions que afectaven a la població. Fou llavors quan des dels consistoris es van iniciar polítiques públiques i socials entre les que es va incloure la construcció dels safareigs d'ús públic —normalment gratuïts (Monnet,

2012: 155)— alhora que van millorar els serveis de clavegueram (Bouza, 2010: 162).

En l'actualitat existeix una escassa producció bibliogràfica sobre els safareigs públics i privats[1]. El meu interès vers els safareigs és fruit d'una investigació prèvia del de Cubelles (Garraf) junt amb Marta Alari i Núria Jané (2016: 67-76). Aquest primer treball em va permetre entendre la importància de vindicar aquests com espais de treball i, alhora, de socialització femenina.

Els safareigs són construccions que constitueixen autèntiques relíquies de l'arquitectura popular urbana i rural. Espais que en primera instància són una font primària amb valor antropològic i arqueològic i base de coneixement per a l'anàlisi de les poblacions (Medianero, 2002: 145). A banda de les valoracions etnològiques, els safareigs són testimonis històrics que ens transmeten dades de molt variada índole. Per exemple, ens evidencien l'interès social dels ajuntaments —en diferents contextos polítics— en trobar una millora en la qualitat de vida de la població (Medianero, 2002: 145-146).

Els testimonis i la documentació conservada ens mostren aspectes de la vida femenina, ja que l'ús principal que se li donava al safareig era per part de les dones (Canela, Martínez i Vivancos, 2006). A més a més, era un punt de trobada i servia per "posar-se al dia" mentre es feia la feina. Aquesta era feixuga i s'havia de fer fes fred o calor. A través d'aquestes fonts, també podem saber amb quina aigua es nodrien els safareigs: d'on provenia, si en mancava i com es reciclava l'aigua bruta després del seu ús. Així, també l'aprofitament pel rec o el llançament final d'aquestes aigües brutes.

LA PROCEDÈNCIA DE L'AIGUA PER RENTAR

Vila-seca, malgrat el seu nom, gaudia de fluxos continus d'aigua.

1 Cal destacar estudis d'altres zones com, per exemple, l'editat el 2007 de Dolors Joanpere Bigorra i Isabel Martínez sobre el safareig de Reus; l'obra col·lectiva sobre els de Cabra del Camp de 2006, el treball de Rosa M. Canela sobre els de la Conca de Barberà o, l'estudi de Josep Mengi sobre la Segarra. Veure també: MANRIQUE SÁEZ, Mª Pilar i ALBERDI ERICE, María José. "Lavaderos: espacio público, genérico, de Trabajo, de relaciones interpersonales. Cambios acaecidos. Guipúzcoa 1850-1950", a: *Vasconia*, núm. 30 (2000), p. 301-302.

L'aigua s'aprofitava per diverses funcions: regar els horts, cuinar, beure i, evidentment, fer la bugada. Aquesta última, era una feina totalment manual que podia comportar un o més dies. Les dones es desplaçaven als rentadors per aprofitar l'aigua neta i freda dels safareigs ja que, fins els primers anys de la dècada dels seixanta, no hi va haver aigua corrent a les llars del municipi.

Vila-seca havia estat un municipi arrelat a la agricultura. Encara avui, passejant pels camins del terme, podem trobar múltiples basses per regar, adossades a les quals apareixen petits safareigs que van servir per rentar les robes brutes de fer feines (Cáceres, Casals i González, 1995: 10-11) «teníem camp, i també teníem la bassa i la batedora, que dèiem»[2]. Aquestes basses s'omplien amb l'aigua de les diverses mines que travessaven el subsòl del municipi. Segons la documentació, tot i que existeix certa controvèrsia historiogràfica i oral alhora d'assegurar l'origen de l'aigua, les mines subterrànies que van alimentar als safareigs van ser: la Mina de les Quatre Cases; La Mina del Passamaner o de les Basses i La Mina del Poble (Amigó, 1999 i Cáceres, Casals i González, 1995).

La Mina de les Quatre Cases era de gestió privada, «no parava mai, ni de nit ni de dia, omplia els dipòsits i els safareigs [Es refereix al safareig públic del carrer de la Font-carrer Riera] [...] no els calia anar a la Font del carrer ni al safareig públic» (1990: 16-17 i Cáceres, Casals i González, 1995: 79). Aquesta mina naixia a uns 3 km del nucli de Vila-seca, concretament, a la partida de la Plana, a prop del nucli urbà que duu el mateix nom. El conducte de l'aigua arribava al nucli de població pel carrer de l'Hospital i, posteriorment, pel carrer de les Creus i el carrer del Pou, llavors travessava la plaça de les Voltes i entrava al carrer de Sant Josep, on a la cantonada amb el carrer del Padró, es trobava el primer distribuïdor (Cáceres, Casals i González, 1995: 78).

La Mina del Passamaner o de les Basses, també de gestió privada, rebia aquest nom pel nom de la casa del seu propietari, Cal Passamaner.

2 Frieda Pujals Fontrodona, (13/07/2016). 86 anys. Va néixer i es va fer gran al carrer de Sant Antoni. Agricultora fins que es va casar que va regentar una carnisseria al carrer de la Verge de la Pineda i, a partir dels 80, una botiga al carrer Vic. Viuda. Té 2 fills: Joan i Alexandre.

Aquesta naixia al terme de Reus i entrava a Vila-seca pel camí del Mas de la Cuca; des d'aquí era dirigida fins al carrer de la Font «Al poble també se la coneixia com la Mina de les Basses, perquè desembocava en un safareig [fent referència al safareig semipúblic] on s'anava a fer la bugada [...] feia cap a les Basses on hi havia els safareigs [...] des d'aquí, era canalitzada subterràniament dins la partida dels Aragalls». Segons el propietari, Joan Maria Tous, la mina va rajar fins els anys 60 (Cáceres, Casals i González, 1995: 82). Joan Tous, propietari de la fàbrica d'avellanes del carrer Sant Antoni, explicava que «Inicialment l'aigua era conduïda fins al safareig, on s'emprava per a fer la bugada. Anys més tard, un cop acabada la guerra, als anys 40, Joan Tous comprà les Basses i les substituí per un molí d'oli» (Cáceres, Casals i González, 1995: 82). A partir de llavors l'aigua es va fer servir per altres tasques. Una altra mina que va fer-se servir per rentar la roba va ser La Mina del Poble. Aquesta naixia dins el terme municipal de Vila-seca. Segons els autors de l'obra *Les Mines d'aigua a Vila-seca i a Salou*, aquesta també «brollava als rentadors públics—, i l'abandona pel carrer de les Creus, en direcció nord» (Cáceres, Casals i González, 1995: 83).

L'aigua bruta, dirigida mitjançant el rec de les Vinasses, s'utilitzava per regar els camps de conreu que hi havia als afores del poble, direcció La Pineda (Cáceres, Casals i González, 1995: 80). Recull Amigó que el Rec de la Vila o de les Vinasses «Recollia les aigües residuals de la Vila i les aconduïa a la Bassa de la Vila arrencant de la Bassa, el rec continuava fins els Tres Camins i, d'allí, fins al Rec del Molí ...» (Amigó, 1999: 56). La Bassa de la Vila s'ubicava sota les Illes, als Aragalls, entre l'avinguda i el camí de l'Ermita, al SO de la creu de la Beguda (Amigó, 1999: 56)[3].

ELS SAFAREIGS HISTÒRICS DE VILA-SECA

S'ha constatat que al llarg del temps van arribar a haver-hi quatre safareigs, ara tots desapareguts. D'aquests, no tots van ser públics, ja que n'hi havien també semiprivats, que permetien l'ús comunitari per un mòdic preu.

3 Dolors Roca Gené (13/07/2016). 89 anys. Ha treballat en magatzems, ha regentat durant 38 anys una carnisseria. Va néixer al carrer Sant Bernat Calbó però molt aviat va anar a viure al carrer Sant Antoni. Soltera.

El safareig públic, situat a l'actual carrer de la Font[4] amb el de la Riera[5], va ser el que més temps va funcionar. Segons va apuntar Ramon Farriol, en tenim constància des de principis del segle XVII, entre els anys 1604 i 1620[6]. Anys més tard, el 16 d'abril de 1879, la Diputació de Tarragona, presidida per Francisco Morera, va donar el vistiplau per a la primera rehabilitació dels rentadors i de la font «Considerando de reconocida utilidad y conveniencia suma la realización de la obra que se proyecta; Considerando que el Municipio carece de otros medios para sufragar los gestos calculados...»[7].

Anys després d'aquesta primera recuperació, l'any 1886, arran de diferents queixes per la seva ubicació, es va desplaçar fins els safareigs un petit piló de pedra que hi havia a la cruïlla de la carretera de Tarragona-Castelló amb el carrer la Font. «...el referido pilón [...] [va ser transportat] en el sitio denominado Riera, ó sea a la parte exterior del lavadero púbico, lindando con este mismo»[8]. Un any més tard, el 1887, el ple consistorial, sota la presidència de l'alcalde Pedro Molas Barenys, aprovava que es construís una teulada:

> *Visto lo necesario y urgente que es para todo este vecindario cubrir el lavadero público de esta villa y siendo preciso que al verificarse esta mejora se tenga en cuenta el ornato público y el estado económico del Municipio [...] acordase por unanimidad que se active la tramitación del citado expediente*[9].

De fet, no van esperar a la resolució per iniciar les obres de construcció. Aquestes van finalitzar aquell mateix any 1887, tal i com es pot observar

4 Aquest carrer durant el franquisme va esdevenir l'avinguda del Generalísimo.

5 Arxiu Històric de Vila-seca, Fitxes patrimoni, Sig. 177BIS/1991. La finca constava amb una superfície de 148 m². El 1972 afrontava amb la propietat d'Emilio Nadal. Registre de la Propietat de Vila-seca, Inscripció 1, Tomo 653, Llibre 124, Full 140, Data 15/04/1961.

6 Arxiu Històric de Vila-seca, Fitxes patrimoni, Sig. 177BIS/1991. Escrit de Ramon Farriol el 20 de febrer de 1970.

7 Arxiu Diputació de Tarragona, Actes de 1879, Gov. 4, p. 231.

8 Arxiu Històric de Vila-seca, Actes municipals, 11-11-1886.

9 Ídem 24-03-1887.

en la següent fotografia:

Autor desconegut. Fons fotogràfic l'Abans- Fons Sra. Modesta Pujals Pedrola, Fitxes de patrimoni, 1972.

Les referències al rentadors són constants en la documentació a partir de la segona meitat del segle XIX. El 4 de juliol de 1887, van arribar al consistori diverses denúncies per l'estat de les aigües que abastien el rentador públic[10]. El regidor José Torredemé Nolla va considerar que era necessària una neteja en profunditat del pou-dipòsit de les aigües del safareig, car aquest havia quedat obstruït per la constant deposició de la calç de les aigües[11].

Aquest safareig era gratuït «aquí no es pagava, allí baix sí; naltros no vam anar mai a rentar allí [al del carrer Sant Antoni] que coi era de pago»[12]. Estaven conformats per dues bases grans i eren coberts. «al carrer de la Font hi havia dos safarejos grans. Lo més gran era per rentar. Encabat hi havia dos de més petits, enganxats, però, que eren per esbaldir la roba»[13]. «Primer hi havia una bassa i després les van separar quan ja no passava tanta aigua»[14]. A més a més, hi havien unes barres per estendre la roba però normalment ningú ho feia[15]. Anys més tard, entre el 1969 i el 1972 l'Ajuntament va fer una rehabilitació de l'espai. El 6 d'octubre de 1969, l'Ajuntament va aprovar la reforma de la façana dels rentadors, a càrrec de la constructora de Juan Gómez Fonts, per un import de 16.759 pessetes. En l'expedient d'obres es poden observar alguns elements característics d'aquestes construccions: «Hi ha tres coses que poden tenir una mica de dificultat: la pica, la motlladura que remata el cos de les sixetes i el broc per on té de rajar l'aigua de la mina»[16].

---

10 Ídem 04-07-1887.

11 Ídem 14-07-1887.

12 Dolors Roca Gené (13/07/2016).

13 Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015). Va néixer el 1941. És mestressa de casa i també va treballar cosint, va néixer a Vila-seca al carrer Sant Antoni, llavors núm. 76, és viuda i té 3 fills.

14 Dolors Roca Gené (13/07/2016)

15 Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015)

16 Arxiu Històric de Vila-seca, Expedient d'obres 1969. Sig. 558 bis

La manca de conscienciació patrimonial per aquest espai de treball i socialització femenina es pot observar en el projecte de la façana, del 20 de setembre de 1969, on l'arquitecte municipal feia constar:

> *Con objeto de lograr una mayor discreción en la instalación de los lavaderos públicos situados en la de mayor tránsito de la población, se ha resuelto por el Ayuntamiento reformar la fachada y trasladar el acceso a la lateral.*
>
> *Las obras proyectadas consistirán en la elevación del antepecho en los laterales y crearlo en la parte central hasta una altura suficiente para dejar el interior a cubierto de las vistas de los transeúntes [...] las verjas que actualmente cierran los laterales de la fachada pasarán al almacén municipal...*[17]

A més a més de la rehabilitació de la façana, l'eliminació de la tanca de ferro i del canvi d'accés del carrer de la Font al carrer de la Riera, es va projectar la construcció d'una nova font que ornamentaria l'entrada al casc antic del municipi i substituiria l'antiga i malmesa font que rajava l'aigua de la mina.

El 1972 el consistori va manar construir una nova pèrgola d'uralita i una font que abastís d'aigua les piscines on es rentava la roba. A més a més, es van instal·lar bancs i papereres en un procés d'urbanització i adequació del municipi[18].

17 Arxiu Històric de Vila-seca, Expedient d'obres 1969. Sig. 561.

18 Arxiu Històric de Vila-seca, Fitxes patrimoni, Sig. 177BIS/1991. El pressupost del projecte de 1972 va ser d'1.286.649 pessetes.

Autor desconegut. Fons fotogràfic l'Abans- Fons de l'Arxiu Municipal de Vila-seca, Fitxes de patrimoni, 1972.

Els safareigs van caure en desús degut a l'arribada de l'aigua corrent i la facilitat que suposaven les rentadores. Va ser llavors quan l'Ajuntament, format únicament per homes, va iniciar el projecte de l'enderroc de l'espai.

El 2 de maig de 1987, mesos després de l'aprovació de les obres[19] i de l'adjudicació de les mateixes, les autoritats locals, amb l'alcalde de Convergència i Unió Joan M. Pujals Vallvé al capdavant, inauguraven l'actual plaça dels antics rentadors[20]. En el procés d'adequació es van mantenir part de les lloses de rentar i dels porxos dels antics rentadors[21]. També es van recuperar algunes pedres de molí, es van restaurar les parets mitjaneres i es van instal·lar bancs, il·luminació, una font i elements botànics[22]. Cal dir però, que aquest espai va tenir un avantprojecte que finalment no es va arribar a realitzar: el casal de gent gran o el «*Hogar del jubilado*» el qual, finalment, es va ubicar a l'avinguda Ramon d'Olzina[23].

Com encara hi havia gent que hi anava a rentar, també es van proposar i projectar uns nous rentadors públics al carrer de la Riera que havien de tenir fins a tres piscines [24]. Segons els informes emesos per la policia urbana i l'empresa SAUR, referint-se al safareig del carrer de La Font «...estos lavaderos son utilizados en la actualidad...», tot referint-se a l'any 1983[25].

---

19 El 28 d'abril de 1986.

20 Arxiu Històric de Vila-seca, Expedient administratiu, 1986. Núm. 542; Sig. 200/86. L'arquitecte del projecte va ser Josep Llinas Carmona.

21 Ídem. Programa d'actes Vila-seca, 2 de maig de 1987.

22 Tot plegat va costar a l'Ajuntament un total d'1.420.000 pessetes. Cal dir que el projecte inicial confirmat de juliol de 1986 ascendia a 1.595.893 pessetes. Veure també: B.O.P. de Tarragona, núm. 20, del 26 de maig de 1986, p. 13. «De conformidad con el acuerdo adoptado por el Ayuntamiento Pleno en sesión celebrada el día 25 de abril de 1986, se somete a información pública por espacio de un mes, la aprobación inicial del proyecto de Ordenación del Espacio Público entre las calles de la Font i la Riera, de Vila-seca...».

23 Arxiu Històric de Vila-seca, Expedient del projecte del nou edifici destinat a la gent gran. 30 de desembre de 1983. Núm. 973/83. Aquest es va desestimar al carrer de la Font per una qüestió d'espai tot i les cartes enviades per la gent gran acceptant l'espai dels rentadors.

24 Ídem Expedient del projecte del nou edifici destinat a la gent gran. 30 de desembre de 1983. Núm. 973/83. A l'espai que ocupava les instal·lacions de SAUR.

25 Ídem. Expedient del projecte del nou edifici destinat a la gent gran. 30 de desembre de 1983. Núm. 973/83.

***

Un altre safareig, semiprivat, es localitzava entre el carrer Sant Antoni i la Riera[26]. Aquest estava ubicat en una propietat privada que pertanyia a la família Saleses i que, en ser adquirit l'any 1946[27] per uns nous propietaris, fou tancat al públic. «Joan Maria Tous van comprar a una senyora que li deien la senyora Saleses, que era de Barcelona, senyoreta Saleses, que era una senyoreta soltera, jo la veia molt gran tot i que no ho deuria ser. I doncs havia unes basses molt grans i rajava de mina, però no sé de quina mina»[28]. En dit espai es va obrir una fàbrica que es dedicava al tractament de l'avellana i dels derivats per a la seva comercialització. «Joan Maria Tous i el Vives i un altre, tots tres encabat havien fet lo xampany Vimertou. Però aquí era la trencadora d'avellana»[29]. «El del carrer Sant Antoni era una bassa molt gran i encabat un safreig al costat, gran, llarg, on s'esbaldia la roba. Baixava l'aigua a toll i contínuament marxava. L'aigua marxava al rec de les vinasses»[30].

***

Com a conseqüència del tancament del safareig del carrer Sant Antoni, l'Ajuntament va haver de fer un altre al carrer de la Riera, entre el 1948-1949[31], molt a prop de l'actual carrer de l'Escorxador «Quan aquí es va tancar perquè el Tous va fer la fàbrica. L'Ajuntament en va fer un, crec que va ser l'Ajuntament»[32]. La parcel·la es situava a l'actual

26 Lluis Plana Cabré (23/09/2016). Va néixer el 1949. És constructor i orgullós pare d'un fill i una filla. No va arribar a anar a rentar al safareig, però recorda perfectament com les dones del poble hi anaven, a l'hivern i a l'estiu, amb els cossis plens de roba.

27 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

28 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

29 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016). Moltes de les màquines de la fàbrica van ser venudes i museïtzades a Austràlia, Lluis Plana Cabré (23/09/2016).

30 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

31 Frieda Pujals Fontrodona, (13/07/2016); Arxiu Històric de Vila-seca, Fitxes patrimoni, Sig. 177 BIS/1991 i Sig. 70/58. Registre de la Propietat de Vila-seca, Inscripció 1, Tomo 653, Llibre 124, Full 141, Data 15/04/1961.

32 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

carrer de La Riera, perpendicular al carrer de l'Escorxador[33]. Aquest va ser de caràcter públic i no era cobert. «Encabat van fer un safareig a l'acabament del carrer escorxador»[34]. D'aquest rentador es té encara constància a la catalogació de patrimoni del 1972 tot i no conservar-se físicament.

Autor desconegut. Fons Rosita Clavé (la Campanera).

***

Per últim, hem localitzat un altre a La Plana. Las Planas, tal i com apareix a la documentació l'any 1933, eren un conjunt de petites masies situades, sense un urbanisme determinat, al costat de la partida de Reus. Va ser als anys 60 del segle passat que el nucli va començar a créixer[35]. Fins aleshores, com també succeïa a la Pineda, els safareigs

33 Arxiu Històric de Vila-seca, Fitxes patrimoni, Sig. 177 BIS/1991 i Sig. 70/58. La finca constava amb uns 75 m^2 i afrontava al nord-oest amb la propietat d'Esteban Gesalí. Estava a la partida anomenada de l'Illa. Registre de la Propietat de Vila-seca. Inscripció 1, Tomo 653, Llibre 124, Full 141, Data 15/04/1961.

34 Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015)

35 Lluis Plana Cabré (23/09/2016).

eren individuals, adossats als diversos habitatges[36]. Als anys seixanta i setanta, el barri va començar a créixer com a conseqüència de l'emigració provinent del sud de la península; el que va comportar que s'hagués d'adaptar una antiga bassa com a safareig públic.

RENTAR A VILA-SECA: EL SAFAREIG CONTEMPORANI

Les primeres rentadores —mogudes pel vapor— comencen a aparèixer a Barcelona al 1910, aproximadament. Cal dir però que aquestes no van arribar a totes les cases, només a unes quantes famílies amb alt poder adquisitiu. No fou fins la dècada dels 60 o fins i tot una mica abans, que l'ús de la rentadora començà a popularitzar-se — tot i que encara amb diferències econòmiques i territorials (Bouza, 2010: 162). «Com la meva sogra tenia molt poca vista i tenia un poc de desprendiment de retina, i llavors ja vam comprar una rentadora, que llavors era una rentadora de bombu de fusta que les feien a Riudoms [...] cap allà al 54»[37].

Aprofitant l'avinentesa, s'ha volgut treure profit a les fonts orals d'algunes d'aquelles dones que van treballar en aquest espai. Aquestes entrevistes han donat a l'estudi un to més real, ja que els seus testimonis han estat font directa per a la investigació i, per tant, essencials per a poder reconstruir la història dels safareigs de Vila-seca.

Els safareigs de Vila-seca estaven molt concorreguts. De fet hi havia dies en què les dones havien de compartir la rajola per rentar i d'altres que, fins i tot, havien d'esperar a que acabessin d'altres[38]. Tal i com afirmen les entrevistades «hi anava tot lo poble»[39].

36 Arxiu Històric de Tarragona, Mapes. Cadastrons del terme de Vila-seca, 1933.

37 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

38 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

39 Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015)

La majoria de les dones que anaven a un o altre vivien a prop dels safareigs, «no era massa lluny, la mare anava a tots dos [referint-se al que hi havia al carrer la Font i el que estava a prop de l'Escorxador], però gairebé sempre anava al de l'Escorxador que era més a prop de casa»[40]. «Tota la gent del carrer Sant Antoni i del carrer d'aquí també [refereix el carrer Sant Pere] anàvem allí baix [...] perquè aqueixa senyoreta hauríem d'haver pagat alguna cosa perquè, es clar, allò era... unes bases grans i venia i rajava l'aigua fresca, neta, neta»[41]. De fet, per anar al del carrer Sant Antoni, es va haver de pagar fins que va ser tancat.

El fet d'haver de pagar un preu, encara que simbòlic, va fer que es fes més evident la diferència -de classe- entre les dones que anaven a un o altre safareig, doncs mentre al rentador semipúblic hi anava gent amb certes possibilitats econòmiques o bé, molt propera; al del carrer de la Font hi anaven «a rentar els pobres»[42] perquè era gratuït.

> *Aquí [referint-se al safareig del carrer de la Riera amb l'Escorxador] era com si fossin la gent més seleccionada. Aquí compraves lo sabó, que hi havia una persona que se'n cuidava i compraves lo sabó allí que potser era una mica més car, perquè és clar, oh, l'aigua valia i no pagàvem. I allà hi anaven los gitanos [...] i gent més humil o molt propera.*[43]

Les dones anaven a rentar amb els fills i les filles —quan aquests eren petits— i les mares els procuraven tasques segons la seva edat: omplien galledes, portaven els cistells, ajudaven a plegar la roba, etc. (Monnet, 2012: 153) «Anava els dissabtes, quan era una criatura, a rentar-me l'uniforme del col·legi [...] Jo ajudava a la mare a portar la roba, a buscar la roba i a esbaldir també l'ajudava»[44]. D'altres, deixaven als

40 Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015)

41 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

42 Dolores Roca Gené (13/07/2016)

43 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

44 Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015)

fills a casa seva «Com vivia amb la meva sogra es quedaven aquí»[45].

Els espais estaven nets. Les dones es repartien normalment les feines col·lectives per netejar l'espai i procurar l'ordre (Monnet, 2012: 153). Tot i així cada dia al vespre, la Pepita "del rentador" s'encarregava de netejar el rentador del carrer la Font.

Autor desconegut. Fons Margarita Barenys.

Malgrat que existia, generalment, una certa jerarquització determinada per l'edat o el nivell econòmic, l'ambient als safareig era de tertúlia: "es feia safareig". «Parlàvem del que volíem. Quan es parlava molt dèiem fer safreig. Segons de que dèiem et feien marxar. Perquè per dir "aquella dona està embarassada i això..." ja no ho podíem sentir. Tots veníem del cel»[46]

45 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

46 Dolores Roca Gené (13/07/2016)

Allí es feia safareig, arreglaven lo poble [...] llavors les dones de política no se'n parlava. Se'n deia doncs de qui fos. Si s'havia anat al cine el dia abans doncs llavors es relataven les pel·lícules. Com que hi havia dues societats, si una era d'una societat i l'altra d'un altra doncs deien si estava més bonica aquesta o esta més bonica l'altra i anava així la cosa.[47]

Enraonàvem del ball i del cine, de les pel·lícules que feien allà al Casino, al Fènix. Com que ja havia entrat Franco només hi havia lo Fènix sol, perquè les demes societats estaven incautades per Educación i Descanso que deien, van fer així i no podien exercir les altres societats.[48]

La duració del procés i la quantitat de dies a la setmana que les dones anaven a rentar depenia del nombre de persones que formaven el nucli familiar. La majoria de dones referien que anaven al matí. En arribar «tothom ja tenia el seu puesto i es preocupava d'anar aviat per agafar el seu lloc [...] s'anava cap a les 5 del matí»[49].El dia de la setmana que generalment s'anava era el dilluns: «Anàvem el dilluns, perquè el dissabte em quedava a casa perquè feia dissabte i el dilluns anàvem a rentar. Els demés dies de la setmana, si tenia roba per rentar, la rentava a la bassa del de fora, que dèiem de barenys, ja tocant a Salou»[50]. «La meva mare era qui anava a rentar, els dilluns amb el barrenyo [...] i si convenia a mitja setmana, ara lo fort era dilluns»[51]. «anava cap allà a les 9, llavors estava soltera, tindria uns 18 o 19 anys»[52].

---

47 Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015)

48 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

49 Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015)

50 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

51 Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015)

52 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

A més a més dels estris per rentar, com ara el picador, els raspalls o la fusta de rentar, les dones solien fabricar els sabons a casa seva. Rentar comportava coneixements i tècniques diverses:

> *...sabó, i unes bosses que es deien birutes de sabó desfullat i llavors posàvem l'aigua calenta i quedava desfet i llavors era quan es posava la roba a estovar [...] si la roba era molt bruta, com ara la roba del pagès, de color i així, hi havia com un picador, que era com una pala, i picàvem perquè sortís la brutícia [...] es feia sabó de l'oli brut*[53]*.*
>
> *Quan va passar la guerra d'aquí Espanya doncs a Reus les fàbriques, i tot, es van aturar molt. Les dones de Vila-seca anàvem amb unes garrafes a lo llegiu de quan vien fet sabó a les fàbriques de sabó de Reus anàvem a buscar i aquell llegiu amb l'oli de morca fien sabó*[54]*.*

Rentar comportava un procediment laboriós. S'havia de rentar, esbaldir, estendre, etc. «Anàvem a rentar, passàvem la roba en lejía, encabat anàvem a esbaldir, anàvem a rentar lo de color, encabat lo negre que posàvem en fusta sabonera»[55].

> *Deixava la roba blanca amb sabó, amb un barrenyo o amb un cosi [...] i la roba de color [...] a la nit es deixava la roba blanca en aigua el lejia als cosis. A l'endemà s'anava i llavors s'esbadia en aquelles basetes més petites i, Bueno, cap a casa a estendre carregats amb la roba*[56]*.*
>
> *...primer la rentàvem la roba blanca i la posàvem en lejía. Hi havia una dona que si li donaves 10 cèntims*

53 Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015)

54 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

55 Dolores Roca Gené (13/07/2016)

56 Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015)

> *t'hi guardava el barrenyo perquè també te prenien algú i algun llençol gros o una manta, o alguna cosa així, hi havia una fusta per penjar-ho allí mentre anaves a casa quan tornaves ja no hi era. Llavors donàvem 10 cèntims a la Maria Canara hi entrava a casa seva i ho guardava.*[57]

La majoria de gent estenia la roba a casa seva[58], perquè al safareig, no hi tocava gaire el sol i, a més, d'haver esperat molta estona més, de vegades desapareixia alguna peça. «Esteníem la roba a casa [...] Hi havia molt poca gent que estengués allà»[59] D'altres dones, les que no podien estendre-la a casa, ho feien a unes cordes que havien instal·lat en un ametller gran que hi havia. «a casa, naltros per fer més via, abans de la guerra, anàvem a estendre al terrat dels obrers [...] que ho van cremar i ho van fer malbé tot, ara els fills d'aqueixos que ho van cremar i ho van fer malbé, tots són obrers...»[60].

Les dones, normalment, només rentaven la roba de la seva família, el que va generar un element clau en l'economia familiar (Manrique Sáez, 2000: 301-302). També hi havia dones que rentaven per a altres persones —criades, bugaderes, obreres, etc. (Monnet, 2012: 152).

> *...una senyora que la seva neta es diu Nelia, que viu al carrer d'aquí baix [carrer Sant Antoni] se dedicava a rentar roba. I encabat uns que es diuen Martín que la gent de Vila-seca els hi diem Martínes, que vivien aquí al davant [carrer Verge de la Pineda] a ca Seritjol [...] que es deia Isabel i que feia molts anys, però molts, havien vingut d'Andalusia.*[61]

57 Dolores Roca Gené (13/07/2016)

58 Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015)

59 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

60 Dolores Roca Gené (13/07/2016)

61 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

Les dones que anaven a rentar els últims anys eren de classe treballadora. Això era degut a que moltes de les cases grans del poble tenien pous i petits safareigs. Tot i així moltes també anaven per aprofitar l'espai públic on l'aigua mai no parava de rajar. Per altra banda, els testimonis expliquen que hi havia diferències entre la manera de rentar de les vila-secanes i les nouvingudes. En arribar les primeres emigrants del sud de la península es va observar que existien diferències a l'hora de rentar «les castellanes per a picar feien servir una pala de fusta»[62].

Poc a poc, amb la construcció de noves cases, la instal·lació de dipòsits i l'arribada d'aigua corrent a les llars, juntament amb l'arribada de les primeres rentadores a Vila-seca, el safareigs es van anar buidant paulatinament.

La contractació d'una empresa, mitjançant subhasta pública, que s'encarregués d'instal·lar l'aigua corrent a les cases es va realitzar l'any 1961. L'adjudicació definitiva va recaure sobre l'empresa Fomento de Riegos y Aguas Potables, S. A. (FRAPSA) que aviat va fer arribar l'aigua corrent a les cases del poble.

Primer es va tancar el de l'escorxador. Però ja hi havia aigua a les cases [...] el dia que ens vam casar encara no hi havia aigua del poble per les cases. Hi havia una sèquia al costat de la cera i el pare i jo passàvem del carrer Sant Antoni fins l'església [...] Aleshores quan vam arribar del viatge de novios el primer que va fer el meu home va ser vindre aquí (referint-se a la casa situada al carrer nou) i mirar l'aixeta a vere si rajava aigua, per això sé que era l'any 64.[63]

Tal com s'ha pogut veure, els safareigs tenen, a banda de l'interès arquitectònic propi d'aquests tipus de construccions, un valor històric i antropològic innegable. En aquest sentit, es pot afirmar que les persones que feien servir aquests safareigs eren totes dones i que

---

62 Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)

63 Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015)

aquest espai era un dels escenaris de socialització i treball femení, per la qual cosa, a banda del valor històric que hem remarcat, tenen també un valor clarament social.

Tanmateix, aquest estudi ens ajuda a entendre la importància que l'aigua va tenir per al nostre municipi, ja que Vila-seca, a diferència d'altres poblacions catalanes, estava ben dotada d'aquest recurs fonamental per a la nostra existència.

Per tots aquests motius, cal remarcar la necessitat de recuperar la història d'aquests espais que, tot i la seva importància, van ser enderrocats i esborrats del conjunt arquitectònic municipal i —si no se'n deixa alguna constància—, desapareixeran també de les nostres memòries.

FONTS ORALS

Montserrat Ferrando Solé (28/10/2015)
Frieda Pujals Fontrodona (13/07/2016)
Dolores Roca Gené (13/07/2016)
Lluis Plana Cabré (23/09/2016)

ARXIUS CONSULTATS

Arxiu Diputació de Tarragona
Arxiu Històric de Tarragona
Arxiu Històric de Vila-seca
Registre de la Propietat de Vila-seca

BIBLIOGRAFIA

A.D. *El gran llibre dels oficis perduts*, Edicions 62: Barcelona, 2006.

A.D. *El rentador de Cabra del Camp. Memòria del fer la bugada*, Associació de Dones de Cabra del Camp: Cabra del Camp, 2006.

ALARI HIDALGO, Marta, JANE ORPÍ, Núria i PUENTE PÉREZ, Ginés. "Història del safareig de Cubelles", a: Amics del Castell, Grup d'Estudis Cubellencs, 2015, p. 67-76.

AMIGÓ I ANGLÈS, R. *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia,* Abadía de Montserrat: Barcelona, 1999.

BLAY BOQUÉ, J. "Els aprofitaments d'aigua subterrània al Camp de Tarragona", a: *TARRACO, cuadernos de geografia,* vol. 7 (1992), p. 54-60.

BOUZA VILA, Jerónimo, et. al. "Històries de dones i homes rentant roba: dels safareigs públics a les bugaderies autoservei", a: *Recerques, Revista d'Etnologia de Catalunya*, 36 (2010), p. 162-165.

CÀCERES-SILVA, J.; CASALS MIRÓ, I. i GONZÀLEZ REVERTÉ, F. "Adéu a les mines d'aigua", a: *EL PONT DE FUSTA*, núm. 193 (1995), p. 10-11
Les Mines d'aigua a Vila-seca i a Salou, Monografies de Vila-seca: Vila-seca, 1995.

CANELA, Rosa M., MARTÍNEZ, Manel i VICANCOS, Iolanda. *Els Safareigs públics de la Conca Barberà*, Cossetània edicions: Valls, 2006.

COMA, Josep. *Sabó de casa. Memòries d'una dolescent a la Segarra de postguerra,* Pagès editors: Lleida, 1995.

JOANPERE BIGORRA Dolors i MARTÍNEZ Isabel. *Fem Safareig,* Carrutxa: Reus, 2007.

MANRIQUE SÁEZ, Mª Pilar i ALBERDI ERICE, María José. "Lavaderos: espacio público, genérico, de Trabajo, de relaciones interpersonales. Cambios acaecidos. Guipúzcoa 1850-1950", a: *Vasconia*, núm. 30 (2000), p. 301-321.

MEDIANERO HERNÁNDEZ, José María. “Notas y apuntes sobre los lavaderos públicos de la Sierra de Aracena”, a: *Huelva en su historia*, vol. 9 (2002), 455-483.
Mina de les Quatre Cases (Vila-seca) a: *PONT DE FUSTA*, núm. 131 (1990), p. 16-17.

MONNET, Nadja i TAPIA, Mª Carmen. “Del patrimoni al matrimoine: l’exemple dels safareigs al Baix Llobregat”, a: A.D. *Patrimoni, història local i didàctica. Homenatge a Jaume Codina. Actes de les VI Jornades del Patrimoni del Baix Llobregat*, Consell Comarcal del Baix Llobregat i Edicions del Llobregat: Sant Feliu de Llobregat, 2012, p. 150-164.

MORELL i TORREDEMÈ, Josep i VAQUER i FERRANDO, Pineda. *Vila-seca*, Cossetània: Valls, 2001.

OROIWITZ, H. *Manual y Guia pràctica de lavanderas y planchadoras*, Biblioteca de La Irradiación: Madrid, 1901.

TATJER MIR, Mercedes. “El trabajo de la mujer en Barcelona en la primera mitad del siglo XX: lavanderas y planchadoras”, a: *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales,* núm. 119 (2002).

PIONERES MÈDIQUES

Dra. Coral Cuadrada

1. INTRODUCCIÓ

És per a mi un plaer i un honor que els membres del recentment fundat Centre d'Estudis Vila-secans, que porta per subtítol el de Maria Elena Maseras, m'hagi demanat un article pel primer número de la seva revista, que auguro ben potent i de referència en breu temps. Al tractar-se d'ambdues vessants –el centre, la revista– vaig proposar unes reflexions entorn a les dones, la història i la medicina, oferint així un homenatge a la primera dona que es matriculà en una universitat per a cursar estudis de medicina, filla de Vila-seca. No pretenc, però, fer-ne la seva biografia en extens, ni centrar-me només en ella –em referiré també a Trotula, Olivia Sabuco, Dolors Aleu Riera i a Martina Castells Ballespí–, sinó pensar en les relacions entre la pràctica sanitària oficial i el món femení des d'una perspectiva àmplia i diacrònica, per possibilitar el donar peu a la consideració ja més concreta dels perquès i les raons de les primeres noies universitàries catalanes, intentant endinsar-me dins del possible en les causes personals que les portaren a donar un pas endavant de tan singular importància, esdevenint així avantguardistes i pioneres.

Aquest estudi, d'altra banda, s'insereix en les meves vies actuals de recerca: la història de les dones i la història de la medecina, així com la història medieval, a la que em referiré de forma introductòria,

sobretot per assenyalar el canvi entre la medicina informal i la formal, esmentant les seves conseqüències restrictives i negatives de cara a la professió mèdica exercida per les dones. Abans, però, crec indispensable plantejar un subtil apropament a les teories feministes, d'assistència social i mèdiques, cosa que faig a continuació.

La historiografia i les teories feministes es van plantejar des dels seus inicis com a objecte d'anàlisi, la relació que les dones mantenen amb el seu cos. El punt de partida fou la consciència de que el cos de les dones ha estat un objecte privilegiat del discurs masculí, en tant que elles han estat definides al llarg de la història, en major mesura que els homes, en relació estreta i directa amb lo material, lo corpori, amb una biologia de la qual se n'ha fet un destí. Rousseau, bon coneixedor de la literatura mèdica, i a la vegada autor de profunda influència sobre el pensament del seu temps, inclús el dels metges, expressà amb claredat a la seva novel·la pedagògica *Émile, ou de l'Éducation* (1762) aquesta idea de llarga vida, que les dones estan determinades pel seu sexe d'una manera i fins a un punt que no ho estan els homes:

> *El baró és baró en alguns instants; la dona és dona durant tota la seva vida, o almenys durant tota la seva joventut; tot l'atrau vers el seu sexe, i per a desenvolupar bé les seves funcions precisa d'una constitució que es refereixi a ell.*

Des d'aquestes premisses els feminismes han bastit un discurs crític sobre els mecanismes psicològics i socials pels quals la desigualtat dels sexes condiciona la relació de les dones amb el seu propi cos, i la història de les dones, des dels seus orígens en els anys setanta del segle passat, han près la sexualitat, la maternitat o les pràctiques sanitàries i estètiques de cura i modelat del cos com objectes centrals d'anàlisi (FOUQUET, 1984: 72-84). Tres característiques –l'atenció al rol dels discursos en la construcció de les identitats socials, la consciència del caràcter cultural de les representacions i les vivències del cos, i l'interès per aspectes i subjectes tradicionalment marginats per la història– han informat les que han estat les dos principals tendències portades a terme en els estudis sobre la història de les dones i la història de la ciència. D'una banda, els treballs vinculats

amb la història social, moltes vegades influïts per l'antropologia i els mètodes microhistòrics, els quals han tingut per objectiu fer visibles els espais, els sabers i poders propis de les dones en el passat, posant de relleu les seves ocupacions específiques a les societats tradicionals –maternitat, part, criança, lactància...–, els coneixements sobre el cos i les pràctiques de curació. Darrerament s'ha superat en part la identificació dicotòmica entre dones / cultura popular-sabers tradicionals i homes / medicina oficial, al revelar vincles complexos entre dones sanadores, els seus pacients –masculins, femenins–, les autoritats civils o religioses, metges, cirurgians i altres professionals empírics, tot demostrant la capacitat adaptativa de les dones a les circumstàncies canviants de les possibilitats d'exercici de la professió (CABRÉ & ORTIZ, 2001; CABRÉ, 2005; ORTIZ, 2006, POMATA, 1994).

Junt a la maternitat i les pràctiques sanitàries exercides per les dones, un altre objecte privilegiat d'anàlisi més proper a les orientacions brindades pels plantejaments de la història cultural, ha estat la forma en què la diferència dels sexes s'ha representat en els discursos mèdics, adoptant en ells la força de les evidències científiques (JACQUART & THOMASSET, 1989; BERRIOT-SALVADORE, 1992: 371-413). Això ha estat el resultat de que a les distintes èpoques i societats, primer els teòlegs i desprès els científics –de manera particularment influent, la classe mèdica– s'ha interrogat pel significat de la diferència i la desigualtat dels sexes, projectant sobre les seves preguntes i respostes, sobre els plantejaments i resultats de les seves investigacions i pràctiques, les convencions, expectatives i prejudicis pròpies del seu temps. Molt especialment, des del segle XVIII, la Medicina ha exercit un paper determinant pel que fa a la construcció de normes socials i models de comportament i subjectivitat, a través de la seva influència creixent sobre la societat i de la divulgació dels seus principis mitjançant una amplia literatura de popularització. En aquest sentit, es fa obligat remetre'm a Foucault –*Folie et déraison. Historie de la folie à l'âge classique* (1961); *Naissance de la cliniques. Une archéologie du regard médical* (1963); *Histoire de la sexualité* (1976-1984)– ratificant la seva afirmació de que un dels punts neuràlgics dels que van irradiar les imposicions normalitzadores de les societats contemporànies provenien dels discursos i de les pràctiques mèdiques.

Si bé el filòsof francès obrí el camí de la consideració de la medicina –els seus discursos, les seves institucions, les seves pràctiques, les seves receptes i recomanacions–; crec necessari anar més enllà, plantejant-me com aquests discursos es vincularen no tant sols amb la construcció d'una determinada societat, sinó també en el paper que les dones relacionades amb la medicina i la cura havien d'exercir, amb els seus límits i fronteres. Per totes aquestes raons caldrà fer esment a la beneficència, la filantropia i l'higienisme, no només com a teories, sinó també com a elements de subjectivació i d'identitat de les nostres protagonistes.

2. LES PRIMERES FILLES D'HIPÒCRATES

D'ençà que el món és món les dones han exercit tasques de cura i atenció als altres, entre les quals les inherents a la criança, alimentació i curació (MARSAL, 2015: 39-56). Al llarg dels segles han portat a terme pràctiques vinculades amb la cuina, la farmàcia i les teràpies curatives com quelcom suposat inherent al seu sexe (CUADRADA, 2016). Però no em detindré en aquestes consideracions, sinó que, aquí, vull incidir en l'exercici de la medicina reconeguda, no informal o domèstica. Ens podem remuntar al segle ix, a L'Escola Mèdica Salernitana, primer centre sense connexió amb l'Església, considerat per alguns estudiosos com la primera universitat europea, on exercí la metgessa més notable de l'edat mitjana: Trotula. La seva presència a l'Escola, segons els qui la defensen, ve avalada per la coherència, ja sigui amb la cultura medieval longobarda, en què les dones compartien amb els homes les responsabilitats polítiques i religioses, i sovint també militars; ja sigui amb la mateixa organització de l'Escola, que no vetava l'accés de les dones a l'art de la medicina ni a esdevenir *Magistrae.* Reforça aquesta darrera afirmació el saber que la salut de les dones a l'alta edat mitjana estava reservada exclusivament a les mans femenines. Per altres comentadors/es, entre les quals la psicoanalista Pina Boggi Cavallo (1994), el debat historiogràfic sobre l'existència o no de Trotula, així com la seva progressiva transfiguració en llegenda, senyalen la progressiva desaparició de les dones a la història de la medicina, des d'aleshores relegades a rols marginals, portadores de la cultura popular del sanejament.

Nascuda vers el 1050, Trota, Trocta, Trottola o Trotula, pertanyia a la família noble dels Ruggiero; es casà amb Ihoannis Platearius, metge, amb qui col·laborà en la *Encyclopaedia regimen sanitatis* (CAZÉS MENACHE, 2007: 172). Tingué dos fills, Ihoannis i Matthaeus, ambdós igualment metges de l'Escola, a Matthaeus s'atribueix la redacció d'un manuscrit llatí titulat *Liber de Simplici medicina* o *Circa instant*[1]. A ella se li imputen dues obres pròpies; la primera, *Passiónibus mulierum curandorum,* també coneguda com *Trotula Maior;* a més de ser un interessant tractat de cirurgia, sobretot en el referent al maneig de ferides de guerra, es considera un tractat d'obstetrícia i ginecologia. Consta de 60 capítols i estudia en especial la menstruació, concepció, embaràs, part, control de la natalitat, a més de diverses malalties ginecològiques, així com dels seus remeis. La forma en què es conserva el tractat correspon al segle XII però sembla haver estat composat una centúria abans. Les seves teories mèdiques són increïblement avançades: considera que la infertilitat pot ser causa tant de l'home com de la dona, i es mostra a favor de que es subministrin opiacis a les dones durant el part per a mitigar el dolor, pràctica perseguida per la llei i l'Església. La prova fefaent de que la influència posterior de Trotula fou enorme ens la mostra que els escrits de Louise Bourgeois (1563-1636), comadrona reial de França, qui treballava en l'entorn d'Ambroise Paré, es basen encara en el *Trotula Maior* (DUNN, 2004: 185-187). La segona obra és *De ornatu mulierum* o *Trotula Minor*, en la que es plantegen temes cosmètics, però també aquells implicats en la cura de la pell i la higiene, establint recomanacions com l'exercici físic regular, massatges amb olis i una dieta equilibrada i saludable (GREEN, 2001).

Més tard, en plena i baixa edat mitjana, a València hi ha referències a *varias mujeres que practicaban la medicina como sanadoras empíricas no oficiales o curanderas, y como médicas licenciadas, siendo éstas últimas frecuentemente mujeres musulmanas que practicaban dentro de la comunidad cristiana dominante* (GARCÍA BALLESTER, MCVAUGH, RUBIO VELA, 1989); i també dones jueves que practicaven la medicina al regne d'Aragó (CARDONER PLANAS, 1949: 441-445). Aquestes dades,

1 Disponible a: http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=harley_ms_270_f123r
[Consultada 11.01.16].

tanmateix, no signifiquen una pràctica de la medicina professional portada a terme per les dones de forma numèricament representativa, o sense traves. En primer lloc, les xifres recollides representen menys d'un 2 % en tots els casos del total de persones dedicades a la cura de la salut en aquella època. A més, en la persecució exercida per l'Església contra les bruixes, una de les acusacions més sovintejada és la de l'exercici de la medicina (CUADRADA, 2009: 27-40, 2014a: 229-253). En efecte, des de 1220, la Universitat de París havia declarat que només podien practicar l'art de la medicina els membres de la facultat, i únicament els homes solters podien gaudir de tal condició, així la implantació de la medicina com a professió afavorí l'exclusió legal de les dones de la seva pràctica; amb escasses excepcions l'accés als estudis universitaris estava vetat a les dones, fins i tot a les riques que haurien pogut pagar-se els estudis. A més, es promulgaren lleis que prohibien la pràctica mèdica a les persones sense títol acadèmic (EHRENREICH & ENGLISH, 1973: 19), amb excepció de les matrones (CUADRADA, 2014b: 60-86). Malgrat tot, al regne de Castella en època renaixentista hi ha dones que destaquen com a professores universitàries, entre elles Beatriz Galindo (1465-1535) i la famosa Oliva Sabuco (1562-c. 1645).

El pare d'Oliva Sabuco era metge, de qui es suposa que va aprendre medicina. Ella es va fer cèlebre per la seva obra, *Nueva Filosofía de la naturaleza del hombre, no conocida ni alcanzada de los grandes filósofos antiguos, la cual mejora la vida y salud humana. Compuesta por doña Oliva Sabuco*[2], publicada a Madrid el 1587. Des de l'aparició d'aquest llibre, les idees innovadores que s'hi exposaven desencadenaren l'animadversió dels metges i dels polítics, fins al punt que l'edició fou destruïda. Es va conèixer gràcies a què la següent, el 1588, en feia referència. Altres edicions foren les de 1622 i 1728. Encara que no inclou cap proposició teològica, fou censurada de nou als inicis del segle XVIII, aquesta vegada per la Inquisició. El contingut de la *Nueva Filosofía de la naturaleza del hombre* mostra com fou una pionera en matèria de medicina psicosomàtica (LIPINSKA, 1930: 50-51). Seguint

2 Disponible a: https://books.google.es/books?id=UmEnoQvl-IwC&printsec=frontcover&dq=Nueva+Filosof%C3%ADa+de+la+naturaleza+del+hombre&hl=es&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=pasiones&f=false
[Consultada 11.01.16].

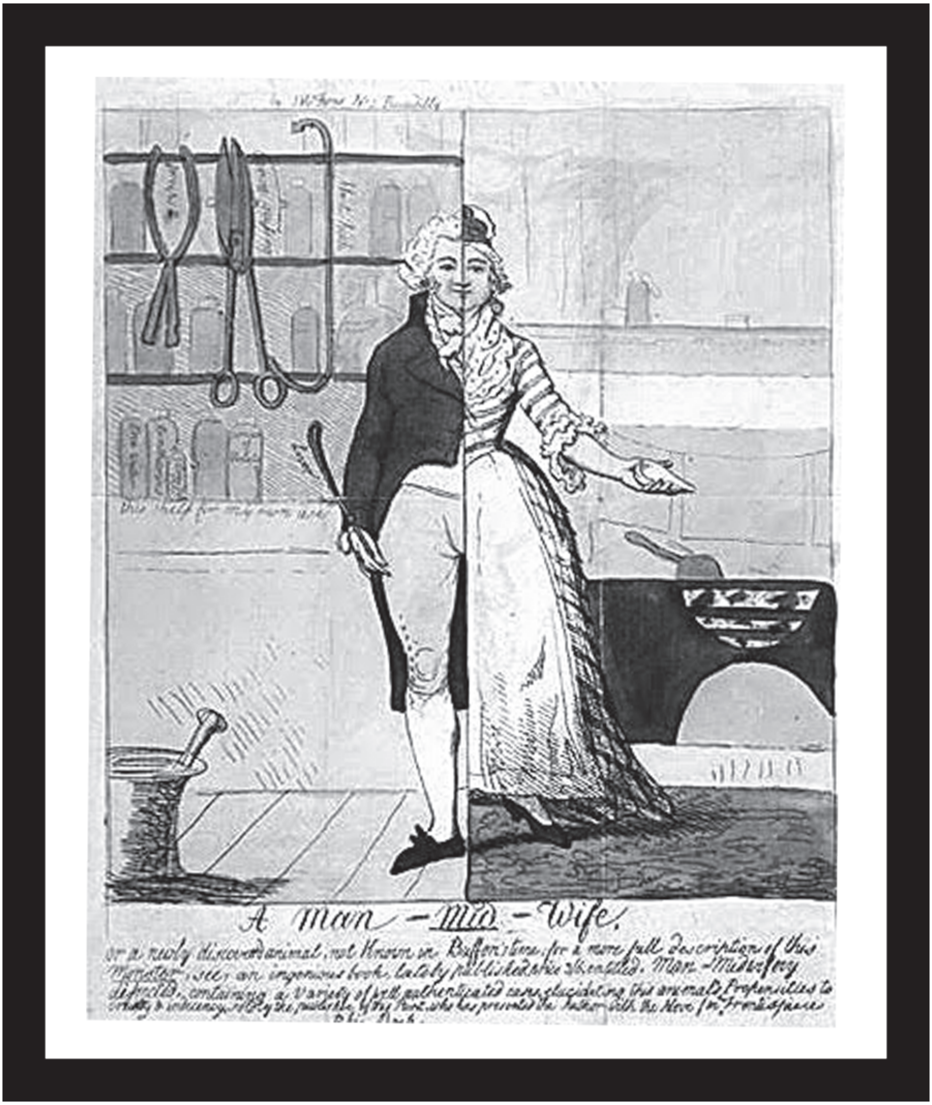
el mode literari del temps, l'obra està escrita amb forma de diàleg. Tres pastors exposen les idees de l'autora. El seu principi fonamental, l'etiologia moral dels fenòmens vitals, s'explicita amb la més gran claredat. Perquè les passions, considerades causes de malaltia i de mort, són més freqüents i més intenses en l'home que en els animals? Segons Sabuco l'home té el trist privilegi de ressentir els funestos efectes de les passions. És l'únic entre els éssers vivents que pateix, no només pel present, sinó que també es dol del passat i s'inquieta pel futur:

> *Y por la voluntat aborrece estos tres generos de males, presentes, passados, y futuros: y ama, y desea: teme y aborrece: tiene esperanza, y desesperanza: gozo, y placer: enojo, y pesar: temor, cuidado y congoxa. De manera, que solo el hombre tiene dolor entendido, espiritual, de lo presente, pesar de lo passado, temor, congoxa, y cuidado de lo por venir. Por todo lo qual les vienen tantos generós de enfermedades, y tantes muertes repentinas, quando el enojo, ò pesar es grande, que es bastante en un momento à matarlos.*

3. CARITAT CRISTIANA, FILANTROPIA I BENEFICÈNCIA

El que és una evidència històrica és que les caceres de dones i els feminicidis dels segles XVI-XVII incidiren greument en l'ànim i les possibilitats reals de les aspirants a la professió mèdica. Per tant, no ens ha de resultar gens estrany copsar un gran retrocés dels seus anhels, els quals majoritàriament es reduïren a una incidència sanitària domèstica o veïnal, i sempre des d'un exercici informal basat en la saviesa popular, mai reconeguda com a científica, menys encara acadèmica. Amb l'excepció, és clar, de les parteres, les quals malgrat l'experiència i els coneixements empírics acumulats, veieren atacades les seves atribucions, tant des dels àmbits eclesiàstics –des d'on se les vigilava per tal que fossin devotes cristianes i no sucumbissin a les temptacions del diable–, com des dels àmbits professionals. Així, el

primer tractat espanyol d'obstetrícia de Damián Carbón, el *Libro del arte de las comadres* (1541) situa en tot l'univers cultural i moral els discursos mèdics que intenten limitar el poder i la presència de les dones sàvies, fet que marca la tendència discriminatòria i marginalitzadora dels coneixements femenins, ben il·lustrat a la imatge següent:

A les darreries del segle XVIII, alguns metges començaren a intervenir en parts, abans un àmbit exclusiu de les dones. Fet que desencadenà una forta controvèrsia al Regne Unit i als EEUU. Aquest dibuix del 1793 parodia el monstre, meitat home, meitat dona matrona. Disponible a: http://dohistory.org/man-midwife/index_alt.html [Consultada 13.01.16].

Les dones sanadores, per tant, varen anar perdent una certa credibilitat social, i algunes d'elles es refugiaren en la pràctica de la caritat cristiana i l'assistència, no com a protagonistes de la cura mèdica, sinó, com dirà Concepción Arenal (1820-1893), *indispensables auxiliares.* En aquest sentit és interessant no només trobar-les com a Filles o Germanes de la Caritat, sinó també presidint i gestionant hospicis i hospitals (ARENAL, 1861: 48-49)[3]. Mostra en tenim també a la Vila-seca del vuit-cents. El 1804 els regidors de l'ajuntament es feren càrrec de l'administració de l'hospital, rellevant així al rector (GIBERT Y OLIVER, 1977: 169). La Constitució de 1812, va establir que passessin a mans dels ajuntaments tots els hospitals, hospicis, cases d'expòsits i altres establiments de beneficència, i que les Diputacions provincials fossin les encarregades de vetllar pel bon funcionament d'aquests centres, excloent-ne els antics propietaris de tota tasca de govern. A l'Arxiu Històric Arxiepiscopal de Tarragona[4] es conserva un inventari que porta aquest encapçalament:

> *Ynventari pres per las administradoras dona Ysabel Kies y Pons y dona Maria Teresa Pomarol y Magriña, al maig de 1844 de las robas y demes pertañent al Sant Hospital de Vilaseca, en presencia del senyor ecònomo don Ramon Monguio y del regent abaix firmat per qui fou escrit y va tret lo present; comparantlo de mateix temps ab los ynventaris anteriors per lo govern t, los quals quedan refundits aqui.*

Si indaguem sobre les administradores, comprovem que pertanyien a les famílies més riques del municipi, ambdues es troben entre els set majors contribuents l'any 1747 (MORELL I TORREDEMÈ, 1998: 124); els Kies eren, a més, nobles (FÀBREGAS ROIG, 2014: 35-52).

---

3 *La beneficencia, la filantropía y la caridad: Las altas clases, dicho sea en honor suyo, han dado un alto ejemplo. Donde quiera que veáis algunas piadosas mujeres reunidas para consolar a sus hermanos dolientes, preguntad quién las preside, y os responderán: La señora Condesa de... la señora Marquesa de... la señora Duquesa de... Está bien, pero no basta. La caridad no puede ser una virtud aristocrática; es la virtud de la humanidad.* Disponible a: http://www.eumed.net/textos/06/ca-beneficiencia.htm [Consultada 13.01.16].

4 AHAT, 6.196.1.6. Hospital.

L'Arenal exposa la necessitat de que l'Estat fomenti les associacions filantròpiques per al clergat: *El criminal en su prisión, el niño sin padres, el enfermo en su lecho de dolor, han menester un sacerdote que, lleno del espíritu de Dios, ampare y fortalezca aquellas tres debilidades: la de la infancia, la de la enfermedad y la del crimen.* Com també per a les dones, no solament les més benestants, sinó igualment de les classes mitjanes, car –diu– donant socors als més necessitats es faria un pas endavant en la moralització general. O sigui que l'exercici de la caritat i la filantropia redundaria en una societat més exemplar.

> *Queremos para el enfermo, no sólo una mujer caritativa, que le acuda incansable, sino otra a quien el espectáculo de su dolor, a que no está habituada, produzca esa triste impresión, lo inspire ese ardiente interés que no puede causar al que le ve todos los días. La señora a quien toca de guardia en el hospital un día cada doce, cada quince o cada mes, sufre, y ese sufrimiento es precisamente el origen de los consuelos más delicados que recibirá el enfermo; por él adivinará todo lo que le aflige o puede aliviarle. ¡La indiferencia es tan mala observadora!*

A més –senyala– les senyores tenen prestigi amb els dependents subalterns de Beneficència, car són esposes, parentes o amigues de les autoritats: *sus quejas llegarán pronto al que puede castigar a quien faltó, y, por el contrario, la buena conducta se hará acreedora a una recomendación eficaz.* No menor és un altre gran avantatge que, segons l'escriptora, s'assoliria: la suavització dels costums i l'esmorteïment dels odis de classe.

> *El hombre del pueblo a quien se excita con la teoría de una igualdad imposible, con el paralelo de su miseria y de la opulencia de otros, si no halla razones en su cabeza con que combatir a los que pretenden extraviarle, conservará en su corazón un recuerdo de aquella bendita señora que, como un ángel, estuvo en el hospital a la cabecera de su lecho, o de la que*

> *le vino a traer un socorro cuando no tenía trabajo, o cuida de sus hijos que su pobre madre abandona para ayudarle a ganar el sustento. ¿Cómo aborrecer al Padre, al esposo, al hijo de estas dulces criaturas que le hacen tanto bien? ¿No habéis notado la impresión que produce la vista de una gran señora en los barrios que habita la gente pobre, si alguna casualidad la lleva allí? Es dolorosa para el observador filósofo y cristiano. ¡Miradas de odio o desvío, sonrisas de indefinible expresión, palabras ofensivas articuladas a media voz, una especie de anatema colectivo, que sería tan útil y tan fácil cambiar en una bendición!*

El 31 d'octubre de 1868 el govern provisional encarregà a Concepción Arenal que restablís la inspecció general de les Cases de correcció de dones. Aquesta activitat es circumscrivia a la col·laboració que sol·licitava el Govern a la dona des de la perspectiva d'atendre la caritat i la beneficència. Així, en l'exposició de motius del Decret de 3 de novembre del mateix any el Govern considerava que *nadie puede disputar á la mujer la palma de los afectos caritativos organizada espléndidamente para todo lo que exige bondad, ternura, simpatía y abnegación,* i, per tant, es legalitzava l'existència de les antigues associacions de senyores, prèvia la presentació i aprovació dels Reglaments que no havien estat autoritzats pels governs anteriors. A l'article 2n s'instava als Governadors civils a què convidessin a les senyores a col·laborar amb dites associacions (*Disposiciones,* 1869: 69, 71).

4. L'EDUCACIÓ AL SEGLE XIX

Els censos de població de 1887 i de 1900 encara desvetllen un elevat índex d'analfabetisme. Al 1887 existeixen 3,5 milions d'homes que no saben escriure, que representen el 52% de la població masculina major de 10 anys. Al 1900, el nombre dels homes que desconeix l'escriptura ronda els 3,3 milions, però la taxa respecte al total d'homes majors de 10 anys ha baixat al 47%. Per la seva banda, al 1887 són 5,3 milions les dones que no saben escriure i que representen el 77% de la població femenina amb més de 10 anys. Al 1900, han baixat fins a 5,1 milions,

amb una taxa del 69% respecte a la població femenina del mateix tram d'edat. Per tant, mentre l'alfabetització dels homes millora en cinc punts, l'alfabetització femenina augmenta en 8 punts (VILANOVA & MORENO, 1992) el que indica una millora real encara que encara molt insuficient.

Agustí M. Gibert (1977: 177) anotava, sobre els nens vila-secans:

> *Descuídase bastante la educación moral de los niños, particularmente de familias pobres, defecto casi general en este país de febril actividad. Pequeñitos van ya a recoger estiércol por caminos y carreteras, o los emplean de arrastradores en las minas (arrossegadors). Si concurren a las escuelas públicas, que no son gratuitas, es sólo a temporadas, es decir, cuando no pueden servir de ninguna utilidad en el campo; si es que muchos llegan a la edad de dejarlas, sin haber aprendido siquiera a deletrear. Algunos empero, se apartan de la regla general, no siguiendo, por fortuna, la rutina que heredaron de sus padres, que preferían a la instrucción los bienes materiales.*

I pel que fa a les nenes: *su educación se resiente de poca sociedad. En general, reciben los conocimientos indispensables a su sexo, que más tarde han de influir necesariamente en la familia.*

Així doncs, des del punt de vista masculí majoritari, la causa de la discriminació femenina era doble: d'una banda a raó del seu sexe, limitació natural que els impedia ser objectivament racionals i els feia incapaces per a participar en qualsevol tipus de conversa; de l'altre, la carència d'instrucció. Per això, calia posar remei a la ignorància general de les dones. La Constitució de 1812 i després l'Informe Quintana (1813) van promoure la instrucció universal i un sistema d'educació nacional, en què l'Estat seria àrbitre i responsable en matèria educativa. No obstant això, la instrucció universal, uniforme, pública, gratuïta i lliure es dirigia exclusivament als homes. Durant el Trienni Liberal el Reglament General d'Instrucció Pública, aprovat per les Corts el 29

de juny de 1821, va introduir algunes novetats entre les quals destaca la delimitació escola pública-escola privada, a fi d'independitzar el sector públic de l'ensenyament primari del control de l'Església. Es va establir que el finançament de l'escola primària correspondria en el futur als ajuntaments i es van prohibir les escoles de tots dos sexes, encarregant-se a les Diputacions provincials la proposta del nombre d'escoles i la seva dotació. El retorn de l'absolutisme en 1823 no va suposar l'abandó de l'interès per l'educació, encara que amb diferent objectiu. El Pla i Reglament de primeres lletres del Regne (1825) va regular l'ensenyament primari amb la intenció de formar bons cristians i bons vassalls i va concedir a l'educació religiosa i moral un lloc preferent en la instrucció de les nenes.

Durant el regnat d'Isabel II, la Llei d'Instrucció primària de 21 de juliol de 1838, si bé va concedir poca atenció a la instrucció de la dona, exhortava a la millora de les escoles de nenes ja existents i a crear unes altres allí on hi hagués fons suficients per aquest fi, sense caràcter obligatori. El text legal més influent en matèria educativa de tot el segle XIX, la Llei d'Instrucció Pública de 1857, va implantar definitivament els principis de gratuïtat relativa per a l'ensenyament primari, centralització, uniformitat, secularització i llibertat d'ensenyament limitat. La Llei Moyano va tenir repercussions importants a l'educació femenina perquè va establir l'obligatorietat de l'ensenyament per als nens i nenes de 6 a 9 anys, va ordenar la creació pels ajuntaments d'una escola per a nens i una altra per a nenes (aquesta podia ser incompleta) en tots els municipis amb una població superior als 500 habitants i, d'altra banda, el govern es comprometia a impulsar l'establiment d'escoles normals de mestres «per millorar la instrucció de les nenes» (art. 114) (SAN ROMÁN GAGO, 1998).

Però la Llei Moyano va suposar també la implantació d'un model educatiu *diferent* per als dos sexes; per a l'ensenyament de les nenes es va tenir com a referència un model domèstic: l'art. 5è marcava el contingut dels ensenyaments elemental i superior de les nenes, suprimint per a elles les matèries d'iniciació professional que rebrien els nens i substituint-les per les labors pròpies del seu sexe, el dibuix aplicat

a aquestes labors i lleugeres nocions d'higiene domèstica. Les nenes rebien una alfabetització bàsica, adoctrinament moral i ensenyament de labors. A elles se sumaven, en el cas de les nenes de classes mitjanes i acomodades, els anomenats «sabers d'adorn» (música, pintura, brodat, etc.), moltes vegades impartits per professores i institutrius particulars al propi domicili de les alumnes. L'ensenyament particular i privat va aconseguir un gran desenvolupament durant el segle xix tant per la desatenció de l'ensenyament femení per part de les autoritats, com per la preferència que les classes acomodades i les classes mitjanes van manifestar cap a aquest tipus d'ensenyament. Va constituir també una via per guanyar-se la vida que van aprofitar moltes dones amb formació però sense títol oficial per exercir en l'ensenyament públic (AMO DEL AMO, 2010). Gradualment es van ser incorporant als currículums femenins els coneixements que es consideraven necessaris per als nens. No obstant això, durant tot el segle, l'horari dedicat a les labors significava almenys un terç de l'horari escolar de les nenes i era aquesta una de les matèries qualificades amb major rigor en els estudis de magisteri.

Malgrat les millores introduïdes per la Llei Moyano, les deficiències eren tan notables que en l'últim terç del segle XIX es va produir un intens debat sobre el dret de les dones a rebre educació. Així, durant el Sexenni Democràtic (1868-1874) una minoria intel·lectual encapçalada per don Fernando de Castro va desenvolupar una important labor de conscienciació sobre la necessitat d'instruir a les dones que es va materialitzar en les *Conferències Dominicals per a l'educació de la dona* impartides per destacades personalitats del món polític i universitari. No obstant això, a pesar que el pensament d'aquests prohoms era el més avançat del moment, no qüestionaven la divisió d'esferes que reservava l'àmbit públic als homes i el privat a les dones, de manera que l'educació de les fèmines havia de convertir-les en eficaces ajudes de l'espòs, educadores dels fills i regeneradores de la societat. Els liberals de 1869 participaren en el debat de l'estat de l'ensenyament femení, però no des d'una actitud de denúncia, era més aviat la manera de proclamar el dret que assistia a qualsevol persona a l'educació. Una inquietud d'una classe mitjana minoritària que defensava la formació de nens i pobres com a senyal de progrés, la qual fou conseqüent amb

les seves demandes i es va veure abocada a haver d'incloure també a les dones.

Respecte a aquests objectius, pràcticament no existien diferències entre liberals i conservadors, hi havia un consens general: la dona teòricament tenia igual dret i idèntic deure que l'home a instruir-se, per a que li fos possible realitzar la missió que se li assignava, i per a que ho fes amb les majors garanties d'èxit. Però el tipus d'ensenyament plantejat i les finalitats vitals atribuïdes a la dona li foren reconeguts en relació sempre amb el lloc que aquesta tenia dins de la família. Tots coincidien en assenyalar-la com el conducte pel qual la dona col·laborava amb l'esdevenir social; la seva missió era ser mare; el seu lloc estava en el sí familiar i per això es donava prioritat a les labors domèstiques, descartant les que desenvolupava fora d'aquest àmbit. Les primeres joves que van iniciar estudis secundaris van aprofitar el buit legal del Sexenni Democràtic, que no va prohibir expressament la presència de dones en els estudis mitjans i universitaris. Aquesta falta de regulació possiblement es va deure no tant a la permissivitat de les autoritats com al seu convenciment de que no era necessari regular una situació pràcticament impensable en una societat que destinava a les dones a la maternitat i a les tasques de la llar.

5. LES PRIMERES UNIVERSITÀRIES CATALANES [5]

Elena Maseras i Ribera (1853-1905), fou filla d'un veterinari i una mestra (CORTADA ANDREU, 2008: 203) com queda en part palès al registre de matrimoni dels seus pares,

> *Dia trenta un Juliol de mil vuit cents cinquanta dos, en la parroquia de Vilaseca provincia y Arcabisbat de Tarragona fo lo Rector instituit, fetas las tres proclamas en esta Iglesia, en la de Montroig y Tortosa, ab llicencia del Senyor diocesi General de Tarragona, de ahí, confesats y combregats asistí a la solemne*

5 Aquests breus apunts biogràfics estan parcialment extrets, de *Galeria de Metges Catalans*, disponible a: http://www.galeriametges.cat/presentacio.php [Consultada 26.12.15]. L'obra d'obligada consulta és *Las primeres universitarias en España* (Flecha, 1996).

> *celebracio del matrimoni contret entre D. Miquel Maceras, albeyter[6], fill llegitim de Joan y Rosa Gasó, tots de Montroig, y aquell habitant en Vilaseca. Y la honesta D. Maria Francisca Ribera doncella, de 30 anys, filla llegitima de D. Miquel, causidich[7], y Maria Gil, estos de Ulldecona també habitant de Vilaseca. Foren benehits. Testimonis Joan Llansà y Estruc Pomarol. Capitols matrimonials en poder de Francisco Albiñana de Tarragona, a 18 de 1852[8].*

Elena decideix estudiar medicina després d'acabar el batxillerat. Obté del rei Amadeu de Savoia una Reial Ordre que permet que les dones puguin estudiar la carrera universitària en règim privat però no se les autoritza a assistir a classe. S'inscriu llavors a la Facultat de Medicina de Barcelona i comença els estudis com alumna lliure el mes de setembre del 1872. Tres anys més tard, el catedràtic de Terapèutica, Nicolau Carbó, l'admet a l'aula. És la primera dona que entra a la Facultat de Medicina a estudiar i és ben rebuda per companys i professors. Dos germans seus més joves estudien, també, la carrera mèdica. Acaba la carrera l'any 1878 i sol·licita fer l'examen de llicenciatura, però el Ministeri d'Instrucció Pública tarda més de 3 anys en concedir-li el permís, malgrat les seves al·legacions. És, doncs, al juny del 1882 quan finalment aconsegueix l'autorització per presentar-se a examen el mes d'octubre. La jove metgessa obté la qualificació d'excel·lent. Desanimada per les dificultats burocràtiques amb les que es troba, decideix no fer el doctorat i renunciar a la pràctica de la medicina.

Mentre espera l'autorització per l'examen de llicenciatura, Elena estudia magisteri, la professió que exercirà la resta de la seva vida. Es dedica a l'ensenyament, primer com a Mestra Superior de Barcelona i Vilanova i la Geltrú, fins que s'estableix a la ciutat menorquina de Maó, amb la seva mare i la seva germana Trinitat. Així s'anuncia la seva arribada al diari *La Mañana*, l'1 de desembre de 1890: *Ha llegado*

6 Albeyteria significa veterinaria.

7 Causidich significa procurador o representant d'una part en un procés.

8 AHAT, 6.196.1.2.3 Matrimonis. Llibre VII i VIII, 06.11.1851-10.12.1876.

a Mahón la nueva maestra de la 1ª escuela pública de niñas Dª María Elena Maseras Ribera, profesora en medicina y cirugía y publicista distinguida. A més de la seva tasca docent, és una col·laboradora habitual d'*El Pueblo*, periòdic maonès republicà i democràtic. Els seus articles aborden temàtiques diverses en l'àmbit de la salut, la cultura i l'oci. Des d'aquest mateix diari promou la implantació sense èxit d'uns Jocs Florals a l'illa de Menorca com els que s'estan fent a Catalunya. A més, pronuncia nombroses conferències com, entre d'altres, *La higiene en harmonía con la cultura de la mujer* (1904) o *Necesidad de higiene en las Escuelas* (1905). Poc després de fer 50 anys, Elena Maseras i Ribera mor a Maó d'una malaltia cardíaca. En el certificat de defunció consta que era soltera.

Dolors Aleu i Riera (1857-1913), filla d´una família de la burgesia barcelonina, l'any 1874, es presenta a la Facultat de Medicina per assistir regularment a les classes de primer curs de carrera. Aleu va a la universitat amb dos escortes que li posa el seu pare Joan Aleu, doctor en farmàcia, cap de la Policia Municipal, tinent d'Alcalde de Barcelona i Governador General de Catalunya. Amb un expedient molt brillant, acaba els estudis de medicina a Barcelona el 1879. Tot i així, no aconsegueix l'autorització per presentar-se a les proves de llicenciatura fins l'abril del 1882. Quatre i tres anys hauran d'esperar, l'Elena i la Dolors, per que l'expedició del títol esdevé quasi un assumpte d'Estat (*La Correspondencia,* 1882: 2):

> *Se va a disponer, de acuerdo con lo informado por el consejo de Instrucción pública, que se les espida el título de licenciadas en Medicina a las señoras doña Dolores Aleu y Riera y á doña María Elena Maseras, que fueron admitidas á matrícula, cursado las asignaturas y recibido el grado. Esa gracia debe ser estensiva á las señoras que se hallen en la actualidad en el mismo caso que doña María Elena Maseras y doña Dolores Aleu, por tener ya formalizada matrícula con efectos académicos en facultad.*

De la mateixa manera, no pot llegir la seva tesi *De la necesidad de encaminar por nueva senda la educación higiénico-moral de la muger* fins

el 1882, un cop superada l'oposició del rector de la Universidad de Madrid, l'única on es podien llegir tesis doctorals en aquell temps. Aleu la dedica al seu professor Joan Giné i Partagàs, que anys abans la motiva perquè no deixi els estudis davant els obstacles externs que li fan perdre les ganes d'acabar la carrera. Finalment, la tesi es publica a la revista *La Independencia Médica* l'any 1883. Abans, quan feia quart curs de carrera, havia publicat un llibret de 34 pàgines titulat *Consejos a una madre. Sobre el regimen, limpieza, vestidos, sueño, ejercicio y entretenimiento de los niños*. En el discurs per optar al grau de doctor s'exclama de que hi hagi qui digui que la instrucció de la dona és un perill; que se li nega l'aptitud per a les ciències abstractes; recull cites de dones il·lustres i aporta dades quantitatives d'alumnes i llicenciades en medicina en diversos països. Argumenta que americans i europeus han aconseguit suprimir o disminuir la prostitució mercès a la instrucció de les dones; a més fa una defensa a ultrança de sumar al desenvolupament intel·lectual els preceptes higiènics, atacant especialment l´ús de la cotilla. El resum dels punts principals de la seva exposició, a la cloenda, són els següents:[9]

> 1. *La muger ha sufrido en la infància de los primeros tiempos, cosa no rara, por la ignorància y la barbarie* [...]
> 2. *Los pueblos bárbaros la trataron algo major; pero no tenian ninguna potestat sobre sus hijos y además la obligaban a postrarse ante el padre* [...]
> 3. *En Roma y en todas partes, despues de haver sido los hombres los mas culpables y la causa de todas las faltas de la muger, castigaban estas faltas con tormentos que no son para explicar, hasta que por fin apareció el Divino Jesús* [...]
> 4. *Continuó no obstante la ignorancia de la muger y salvo algunas escepciones, de las que pocas se hallan citadas en esta tesis, ni siquiera sabia la mujer leer ni escribir* [...]

9 Tesi de Dolors Aleu i Riera, "De la necesidad de encaminar por nueva senda la educación higiénico-moral de la mujer" Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. Defensada el 16-10-1882. tesi disponible a: https://bibliotecaucm.blob.core.windows.net/coleccionesdigitales/TesisXIX/5315405647/5315405647.pdf
[Consultada 14.01.16].

5. Aunque hoy hemos conseguido bastante, distamos mucho de haber logrado lo necesario. Todavia continua el comercio de mugeres [...]
6. De lo espuesto se deduce que es necesaria la instruccion de la mujer porque la buena instruccion siempre va unida á la moralidad [...] *así como que la reforma de la instruccion ha reformado siempre las* costumbres.
7. Se necesita la instruccion entre las mugeres porqué mejora su higiene [...] *instruyendo la mujer se evitaria un sin fin de males histéricos. Si la muger estuviese mas ocupada, no tendria tanto tiempo para estar enferma.*
8. De esto resulta lo imprescindible que es que se ocupe quien le corresponda en las reformas que merece la educación higienico-moral de la muger[10]*.*

L´any 1885, Dolors Aleu crea junt amb Clotilde Cerdà i Bosch, filla de l'Ildefons Cerdà, la *Academia para la Ilustración de la Mujer*, institució en la que hi fa de professora d'Higiene Domèstica. Especialitzada en ginecologia i medicina infantil, exerceix la medicina amb molt d'èxit durant 25 anys. Té una consulta a la Rambla Catalunya número 31 amb una clientela majoritàriament femenina. De forma altruista, exerceix, també, de metgessa dels nens de la Casa de Caritat, on s'hi desplaça de manera periòdica. És la primera dona que entra a la *Société Française d'Hygiène* que l'accepta com a membre associat estranger. Casada amb un agent de borsa, Camil Cuyàs, té dos fills. El petit, Camil Cuyàs i Aleu, mor de tuberculosi pulmonar als 21 anys quan és alumne intern de la Facultat de Medicina de Barcelona.

Martina Castells i Ballespí (1852-1884), una altra dona avançada en el seu temps, va haver de superar també un munt d'obstacles. Com els seus germans Frederic, Camil i Rossend, Martina pertany a una llarga nissaga de metges lleidatans, el pare Martí Castells i Melcior, metge de banys, és la tercera generació iniciada pel besavi. Tot i així,

10 Les meves elipsis i les meves èmfasis.

la realització dels estudis no li resulta fàcil, tant per la seva salut com pel fet de ser dona i, tot, agreujat per la mort d'un germà ofegat al riu Segre. Als 8 anys, deixa els estudis i se'n va a casa d'uns oncles a Zumaia per curar-se d'una oftàlmia. Allà, aprèn el basc en poques setmanes. Posteriorment, té una corea i, per causa de tot això, la jove dedica tot el temps a escriure, particularment, poesia.

La Revolució del 1868 comporta un canvi en la vida de Martina Castells ja que el nou govern permet que les dones estudiïn carreres científiques. Martina torna als estudis i acaba el batxillerat a l'Institut de Lleida per ingressar, el setembre del 1877, a la universitat. Fa la carrera en quatre cursos i es llicència el 1881. Abans d'acabar els estudis de llicenciatura, però, ja ha començat a fer gestions amb Madrid per no patir demores en l'obtenció del títol. Dirigeix una instància al ministre de Foment, encarregat dels assumptes d'instrucció pública, en la qual -de forma valenta- qualifica la negativa a que les dones facin l'examen de llicenciatura de «situació anòmala i il·legal, fruit de la ignorància i la superstició». Denuncia que fins i tot el Congrés dels Diputats «s'ha evadit del fet» que les dones puguin fer el doctorat. Acabats els estudis, junt amb Dolors Aleu, sol·licita examen de llicenciatura de medicina el 20 de juny del 1881 però no obté el permís fins el 4 d'abril de l'any següent. S'examina els dies 20 i 25 d'abril del 1882 i obté la qualificació final d'aprovat.

El 9 d'octubre del 1882, Martina Castells es doctora amb la tesi *Educación física, intelectual y moral que debe darse a la mujer para que contribuya en grado máximo a la perfección y la dicha de la Humanidad* a Madrid, al Colegio de San Carlos amb presidència del degà Juan de Madoz. La tesi, segons els diaris de l'època, reivindica l'educació de la dona, l'evolució de la representació de la dona per a la història i la felicitat de la dona i la col·lectiva de la humanitat. El doctor Josep de Letamendi és el seu padrí de tesi i diu que va tenir com una predestinació per la medicina hipocràtica gràcies a la seva família. Superats els exercicis del doctorat, el Tribunal decideix suprimir l'acte protocol·lari d'abraçar la doctorada pel fet que és una dona. La premsa del moment es fa ressò del seu èxit. Letamendi escriu a la *Ilustración de la mujer*, dient que la jove doctora és molt ben rebuda pels joves estudiants, cosa que contrasta amb els

presumptes redemptors del país, el liberalisme dels quals trontolla davant d'una dona que aspira a sortir de la trigonia del bressol, la cuina i les labors com fer mitja. En la glosa que en fa, apareguda als diaris i revistes de l'època, podem llegir:

> *He aquí resumido en postulados lo que crei necesario inculcar á aquellos trescientos jóvenes poseidos de pasmo ante una situacion radicalmente nueva: 1. Que era llegada la hora de que la clase escolar hiciese buenos en la práctica sus tradicionales alardes de liberalismo; 2. Que los hijos de Minerva no tienen sexo, y 3. Que los estudiantes de aquella Barcelona, de tiempo inmemorial ya cuna, ya puerto de todo positivo progreso en nuestra querida España, no debían desaprovechar la ocasión de ser conmigo los introductores de la más culta de las costumbres modernas, la de la recepción de la mujer en el anfiteatro anatómico.*[11]

Martina Castells es dedica a la Pediatria per consell de Letamendi encara que no pot fer-ho gaire temps. Casada amb el Dr. Constantí, metge militar de l´Institut Pere Mata de Reus, mor jove, amb 31 anys. Tenim referència de la seva mort, entre d'altres revistes de l'època, a *Independencia Médica* i a *Gaceta Médica Catalana* (1884). Abans de morir, Castells escriu diversos articles pediàtrics, que es publiquen a *Gaceta Médica* com: *Procedencia del recto en el niño, Tratamiento de la compresión de la carótida, Reumatismo articular agudo de la infancia* i *Coqueluche.*

6. CLOENDA

Consuelo Flecha (2003: 71) opina que quan aquestes primeres universitàries s'arriscaren a trencar la lògica patriarcal, l'accés als estudis de medicina, en especial en les especialitats de pediatria o ginecologia, constituïa entrar en un àmbit professional que no representava una ruptura extrema amb la divisió sexual del treball

11 La Ilustración de la Mujer, 1883, nº 3: 2. Disponible a: http://prensahistorica.mcu.es/es/publicaciones/numeros_por_mes.cmd?idPublicacion=1001051
[Consultada 14.01.16]. La meva èmfasi.

basada en la biologia. Exposa que la decisió d'aquestes joves es mantenia encara dins d'uns cànons que no s'afrontaven radicalment a l'ordre establert, car les dones s'havien ocupat sempre dins de les seves famílies de la cura de la malaltia i l'atenció a la salut. No nego que tingui part de raó en el que diu, però no acabo de compartir del tot la seva opinió. Al meu entendre –i crec que en aquesta aportació resta ben evident– no és assimilable l'exercici informal de les pràctiques mèdiques al formal, valorat socialment i avalat per la pàtina acadèmica i científica; com tampoc és homologable una dedicació domèstica, tancada en l'espai privat i sense retribució, al treball públic i remunerat. És des d'aquest punt de vista que s'han d'entendre les reticències, els obstacles i els impediments continus posats a les aspiracions d'aquestes primeres intrèpides. Ara bé, malgrat els esforços i la lluita personal que els hi va representar l'acompliment del seu desig, hi ha altres qüestions que les fan dones en sintonia completa amb el seu segle.

En primer lloc, la recepció, de totes tres, del discurs higienista com a vertebrador de la seva identitat i subjectivitat mèdica. Recordem els títols de tesi d'Aleu –*De la necesidad de encaminar por nueva senda la educación higiénico-moral de la muger*– i de Castells –*Educación física, intelectual y moral que debe darse a la mujer para que contribuya en grado máximo a la perfección y la dicha de la Humanidad*– o els de les conferències impartides per Maseras – *La higiene en harmonía con la cultura de la mujer*; *Necesidad de higiene en las Escuelas*. És a dir, totes participaren i feren seu el discurs de l'higienisme imperant. Em detindré breument, doncs, en el significat i les pretensions que cercava.

La higiene es presenta com un argument d'adoctrinament social. Moltes de les publicacions de divulgació higiènica comporten un discurs moralitzant, des del que són transmesos de forma explícita els valors de la petita burgesia. La higiene es converteix en el mateix motor de la salut, no només física sinó moral, esdevenint el suport capaç de donar resposta a tots els problemes socials. La tríada higiene–moral–pedagogia tradueix la trinitat del metge–sacerdot–mestre. El discurs, a més, comporta una sanció rigorosa vers la vida ociosa i superficial de les dones de l'aristocràcia i la burgesia, així es condemnen els balls, els

teatres, els concerts, l'assistència als salons, tots ells enemics de les virtuts femenines de la classe mitjana. L'argument es reforça amb les conseqüències nefastes que arribaran si no es cerquen els criteris de la higiene i no es porta una vida d'acord amb l'ordre social establert. Per tant, la dona ha de reduir les seves activitats a les de mare i esposa, interioritzant el discurs de la domesticitat, ara realimentat pel discurs de l'higienisme. Hi ha, doncs, una relació explícita entre la higiene i la moral: la interacció entre higiene i moral catòlica es va reforçant, visualitzant-se d'una manera clara els préstecs de funcions entre medicina i religió (CARRILLO-LINARES, 2002: 79-122).

I no és aquest l'únic punt en comú. Un altre, que considero de particular importància i que les agermana amb les seves predecessores, ve de la ma dels orígens familiars. Cadascuna d'elles té un pare vinculat d'alguna manera amb les pràctiques sanadores: el de l'Elena veterinari, el de la Dolors farmacèutic, el de la Martina metge de genealogia mèdica. Tots tres vinculats al mateix àmbit, al segle xix molt més estret que enguany, com mostra alguna de les publicacions de la premsa vuitcentista, com ara el diari madrileny *Los Avisos* , amb el seu subtítol ben il·lustratiu: *Medicina, Farmacia, Cirujía, Veterinaria y Ciencias Naturales.* El pare de Trotula no era metge, però sí el d'Oliva. És a dir, la transmissió del coneixement no es fa per via femenina, sinó masculina. La vinculació paternal s'amplia en la fraternal i maternal, així els germans igualment són metges, i també els fills. Tot plegat ens apropa a un tipus de família que al XIX pot ser mitjana o gran burgesa, però que troba els seus antecedents en èpoques ben allunyades: al segle XI, a la baixa edat mitjana o al renaixement. Aquest factor sí que em sembla singular i específic pel que fa a l'enquadrament personal sense veritable trencament amb la situació viscuda. Hi ha, és cert, un desafiament a les convencions socials imperants, però, alhora, reben totes un suport incondicional i entusiasta de l'entorn íntim. Fins i tot quan Elena Maseras abandona la lluita per l'assoliment de la professió mèdica es gira vers la mare i es fa mestra.

FONTS

Arxiu Històric Arxiepiscopal de Tarragona (AHAT).

Aleu i Riera, Dolors (1882) "De la necesidad de encaminar por nueva senda la educación higiénico-moral de la mujer" Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. Defensada el 16-10-1882. tesi disponible a: https://bibliotecaucm.blob.core.windows.net/coleccionesdigitales/TesisXIX/5315405647/5315405647.pdf [Consultada 14.01.16].

Arenal, Concepción (1861) *La beneficencia, la filantropía y la caridad.* Disponible a: http://www.eumed.net/textos/06/ca-beneficiencia.htm [Consultada 13.01.16].

Carbón, Damián (1541) *Libro del arte de las comadres o madrinas y del regimiento de las preñadas y paridas y de los niños.* Impresso en la ciudad de Mallorca: por Hernando de Cansoles.

Cazés Menache, Daniel (2007) *Obras feministas de François Pulain de la Barre (1647-1723).* México: Universidad Nacional Autónoma de México.

Disposiciones adoptadas y publicadas por el Ministerio de la Gobernación desde el 9 de octubre de 1868 hasta la apertura de las Cortes Constituyentes (1869) Madrid: Imprenta de Rojas.

Green Monica H. (2001) *The Trotula. An English translation of the medieval compendium of women's medicine.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

La Correspondencia de España. Disponible a: http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0000259519&page=2&search=%22elena+maseras%22&lang=ca [Consultada 14.01.16]

La Mañana. Disponible a: http://prensahistorica.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.cmd?interno=S&posicion=1&path=1119535&presentacion=pagina [Consultada 14.01.16]

La Ilustración de la mujer. Disponible a: http://prensahistorica.mcu.es/es/publicaciones/numeros_por_mes.cmd?idPublicacion=1001051 [Consultada 14.01.16]

Los Avisos. Medicina, Farmacia, Cirujía, Veterinaria y Ciencias Naturales. Disponible a: http://bibliotecavirtual.ranf.com/i18n/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=3020382 [Consultada 14.01.16].

Matthaeus Platearius, (segle XII) *Liber de Simplici medicina.* Disponible a: http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=harley_ms_270_f123r

Nueva Filosofía de la naturaleza del hombre, no conocida ni alcanzada de los grandes filósofos antiguos, la cual mejora la vida y salud humana. Compuesta por doña Oliva Sabuco. Disponible a: https://books.google.es/books?id=UmEnoQvl-lwC&printsec=frontcover&dq=Nueva+Filosof%C3%ADa+de+la+naturaleza+del+hombre&hl=es&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=pasiones&f=false [Consultada 14.01.16].

Trotula De Ruggiero (segle XI) *Sulle malattie delle donne*, a cura di Pina Boggi Cavallo (1994), text crític, traducció i glossari de Piero Cantalupo. Palermo: La luna.

BIBLIOGRAFIA

Amo, Mª Cruz del (2010) *Mujer, familia y trabajo. Madrid 1850-1900*. Málaga: Universidad de Málaga.

Berriot-Salvadore, Evelyn (1992) «El discurso de la medicina y la

ciència», a Arlette Farge & Nathalie Zimon Davis (dirs.). *Historia de las mujeres en Occidente. Del Renacimiento a la Edad Moderna.* Madrid: Taurus, 371-413.

Cabré, Montserrat (2005) «Como una madre, como una hija: las mujeres y los cuidados de salud en la Baja Edad Media», a Isabel Morant, *Historia de las mujeres en España y América Latina. Vol. I. De la Prehistoria a la Edad Media.* Madrid: Cátedra, 637-657.

Cabré, Montserrat & Ortiz, Teresa (2001) *Sanadoras, matrones y médicas en Europa, siglos XIII-XIX.* Barcelona: Icaria.

Carrillo-Linares, Alberto (2002) «Mujer y feminismo en la obra de Javier Lasso de la Vega y Cortezo (1855-1911)» a María Dolores Ramos & María Teresa Vera (coords.) *Discursos, Realidades, Utopías: La construcción del sujeto femenino en los siglos XIX y XX*, Barcelona: Anthropos Editorial, 79-122.

Cardoner Planas, Antoni (1949) «Seis mujeres hebreas practicando la medicina en el Reino de Aragón», Sefarad 9: 441-445.

Cortada Andreu, Esther (2008) «Feminisme i educació als inicis del segle XX» a VVAA *Pedagogia, Política i Transformació Social (1900-1917). L'Educació en el Context de la Fundació de l'Institut d Estudis Catalans*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 199-226.

Cuadrada, Coral (2009) «Dones en resistència: bruixes, místiques, histèriques», a Laia Climent, *Bruixes, histèriques, assassines*, València: Tres i Quatre, 27-40.

Cuadrada, Coral (2014a) «Cuidado, curación, salud: saberes de mujeres». *História: Questôes & Debates,* Curitiva, Brasil, núm. 60: 229-253.

Cuadrada, Coral (2014b) «Dar a luz: Reflexiones sobre la maternidad». *Destiempos,* México, núm. 40: 60-86.

Cuadrada, Coral (2016) «De santas y sabias a alcahuetas y hechiceras» (en premsa).

Dunn Michael (2004) «Louise Bourgeois (1563-1636): royal midwife of France». *Arch Dis Child Fetal Neonatal Ed*, 89: 185-187.

Ehrenreich, Barbara & English, Deirdre (1973) *Witches, midwives and Nurses: A History of Women Healers*. New York: Feminist Press.

Fàbregas Roig, Josep (2014) «Joan Kies, un comerciant en el trànsit dels segles XVII al XVIII». *Estudis d'Història Agrària, 26*: 35-52.

Flecha García, Consuelo (1996) *Las primeres universitarias en España.* Madrid: Narcea.

Flecha García, Consuelo (2003) «Los obstáculos a la entrada de las mujeres en el empleo cualificado: formación y profesionalización», a Lina Glavez Muñoz & Carmen Sarasúa García (eds.) *¿Privilegios o eficiencia?: mujeres y Hombres en los mercados de trabajo.* Alicante: Universidad, 57-78.

Foucault, Michel (1961) *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique*, Paris: Plon.

Foucault, Michel (1963) *Naissance de la clinique. Une archeologie du regard medical*. Paris: Presses universitaires de France.

Foucault, Michel (1976-1984) *Histoire de la sexualité*. I. *La Volonté de savoir;* II. *L'Usage des plaisirs;* III. *Le Souci de soi.* París: Gallimard.

Fouquet, Catherine (1984) «Le détour obligé ou l'Histoire des femmes passe-t-elle par celle de leur corps?», a Michèle Perrot (ed.). *Une histoire des femmes, est-elle possible?*. París: Rivages, 72-84.

García Ballester, Luis & McVaugh, Michael & Rubio Vela, Agustin

(1989) *Licensing, Learning and the Control of Medical Practice in Fourteenth Century Valencia.* Filadelfia: Sociedad Americana de Filosofía.

Gibert y Oliver, Agustín M. (1977) *Topografía médica de Vilaseca de Solcina.* Vila-seca –Salou: Agrupació Cultural de Vila-seca –Salou.

Jacquart, Danielle & Thomasset, Claude (1989) *Sexualidad y saber medico en la Edad Media.* Barcelona: Labor.

Lipinska, Mélina (1930) *Les femmes et les progrès des sciences médicales.* París: Masson.

Marsal, Roser (2015) «Mujeres de Kémit: madres, diosas, reinas y trabajadoras», a Coral Cuadrada, Ada Lasheras, Roser Marsal, Carlota Royo. *Oikonomía, cuidados, reproducción, producción,* Tarragona: Publicacions URV, 21-83.

Morell i Torredemè, Josep (1998[2]) *Història de Vila-seca.* Vila-seca: Agrupació Cultural de Vila-seca.

Ortiz, Teresa (2006) «Las mujeres en las profesiones sanitarias (1800-1975)», a Isabel Morant (ed.) *Historia de las mujeres en España y América Latina. Vol. III.* Madrid: Cátedra, 523-546.

Pomata, Gianna (1994) *La promesa di guarigione. Malati e curatori in antico regime.* Bolonia: Laterza.

San Román Gago, Sonsoles (1998) *Las primeras maestras. Los orígenes del proceso de feminización docente en España*. Barcelona: Ariel.

Vilanova, Mercè & Moreno, Xavier (1992) *Atlas de la evolución del analfabetismo en España de 1887 a 1981*. Madrid: MEC-UNESCO.

SENSE RASTRE*

Pineda Vaquer

Com a moltes famílies de Vila-seca, a la meva també li va tocar, d'una manera o una altra, la loteria de les expropiacions de terrenys per construir l'actual Port Aventura. Sense pensar-hi gaire, em ve al cap ma tia Roseta, la germana gran de ma padrina, a qui li van prendre una garriga al camí del Racó, unes quantes llenques de terra margenades amb ametllers de secà, algun garrofer que altre, i una barraca de pedra seca.

Aquesta barraca té, o tenia, nom i cognoms: la barraca de la Farigolera. Se'n deia així perquè durant la postguerra hi vivia una dona que es guanyava la vida, per dir alguna cosa, venent les herbes remeieres que arreplegava per les garrigues. Jo no la vaig arribar a conèixer, la Farigolera, però n'havia sentit a parlar alguna vegada, d'aquesta dona mig bruixa que feia por als xiquets del poble. No en tinc gaire més detalls, d'aquesta història, i com que fa bastant de temps que no vaig a veure ma tia, faig veure que sóc millor neboda del que sóc i li faig una visita, a veure si en trec l'entrellat. Si algú me'n pot explicar alguna cosa, aquesta és la tia Roseta, que, amb noranta-vuit anys, tot i que no surt gaire de casa, el garbo només l'ha perdut de cames per avall. No està per romanços i de seguida em pregunta que què vull. Mentre li explico el què, va fent que sí amb el cap i comença:

---

* Aquest article va aparèixer el 17 de juny de 2016 al diari digital ***DelCamp.cat***

“Que com va fer cap a la garriga, la Farigolera? Ja t’ho diré. Un dia, el pare va arribar a casa i va dir: “Tenim estadants, a la barraca”. Es veu que hi va anar a caçar i ja se la va trobar instal·lada. Com que tampoc feia cap mal, li va saber greu i va deixar que s’hi quedés. L’any no el sé, però feia poc que s’havia acabat la guerra. Era una dona ja gran, baixa, seca, portava una faldilla llarga, un davantal i un mocador al cap. D’on venia? No ho sé, però del poble no era. No et pensis, la barraca, la tenia molt neta, fins i tot va penjar una borrassa a l’entrada perquè fes de cortina i va plantar flors a l’entrada, geranis, margarides, roses, fúcsies. Tenia molta mà, amb les plantes, feia bo de veure. De bon dematí, carregava a un carretó de fusta, com aquells que portaven els manobres, les herbes que havia recollit i que havia posat a assecar,

farigola, romaní, espígol, i les venia al poble, menys quan hi havia mercat a Tarragona o a Reus, que hi anava amb el tren. A més, a Reus també hi venia caragolins. A Tarragona, deia que no en portava perquè allà només hi havia militars i capellans que de treballar, no gaire, així que ells mateixos ja se'ls arreplegaven, els caragolins, i clar, no els hi compraven. Encara em sembla que la veig baixant amb el carretó pel requet de Fèlix, la canalla empaitant-la i llançant-li pedres. Però ella s'hi tornava, eh? I de vegades, sense dir-li res, hi passaves pel costat i t'escometia. Bevia molt, pobra dona, i un dia, de la mateixa manera que va venir, va marxar. Que com es deia? De nom? Ara sí que m'has matat. Angelina, o Angeleta, una cosa així".

Barraca de la Farigolera. 2016. Fotografia: Pineda Vaquer

Després de la visita, m'hi he acostat, a la barraca de la Farigolera. Hi havia passat pel davant alguna vegada, de petita, quan anàvem a buscar farigola el divendres sant, però no hi havia tornat més. Mentre que altres barraques del terme han desaparegut, aquesta encara es conserva perquè just es troba en les hectàrees que Port Aventura va cedir a l'Ajuntament de Vila-seca (devien ser massa a prop de la petroquímica per construir-hi, no ens emocionem) i que es van aprofitar per fer-hi el parc de la Torre d'en Dolça. Si mai no hi heu estat, al parc, fa força goig, amb el circuit hípic on s'hi fa el cós de Sant Antoni i una torre de defensa del segle XVI, restaurada de fa poc. La barraca, però, queda mig amagada a un extrem i és difícil trobar-la si no saps bé on para. Veig que està en prou bones condicions, així que ajupo el cap per entrar-hi. Un pic a dins, m'hi puc posar dreta sense problema, però si estiro els braços, els dits freguen les parets, encara ensutjades del foc, l'únic rastre que indica que, en algun moment, aquell cau va ser la casa d'algú.

No m'hi entretinc gaire, allà dintre, m'estimo més donar un tomb pels voltants, que es nota que s'han desbrossat de fa poc. De fet, està tot prou ben arreglat, només una major densitat d'arbres i de matolls diferencia aquest lloc de l'espai central del parc on hi ha la torre d'en Dolça, que és tota una esplanada. Això, i el fet que, mentre que la torre disposa d'un bonic cartell d'acabat cromat amb un QR que en deu explicar la història, la barraca és òrfena de qualsevol explicació. Només el sutge de la paret de la barraca recorda que, en algun moment, hi va viure una dona que ni ma tia Roseta se'n recorda de com es deia, Angelina o Angeleta, vés a saber. I llavors em ve al cap una cosa que li vaig llegir a la Svetlana Aleksiévitx en una de les entrevistes que li van fer aquells dies que va estar de bolo per Barcelona. "Cap persona hauria de desaparèixer sense deixar rastre". I encara menys gent com la farigolera, afegeixo.

L'EMPREMPTA DE MARIÀNGELA SALA A VILA-SECA

Dr. Josep Fàbregas

1. INTRODUCCIÓ.

L'arribada de comerciants del Nord d'Europa a la zona mediterrània es pot situar cap a començament del segle XVII. Els productes amb què comerciaven –alimentaris i tèxtils–, procedents del Bàltic i de l'Orient, van ajudar a superar les crisis de subministraments, que aleshores es produïen a la zona meridional del continent.

Al mateix temps, a Europa, durant el segle XVII es va incrementar el consum de vi i d'aiguardent, dels quals els països mediterranis n'eren grans productors. Els conflictes que, a finals d'aquest segle i començament del XVIII, van enfrontar a França i a Holanda van dificultar l'adquisició d'aquests productes; França era un dels principals proveïdors dels mercats europeus; per aquest motiu, tant anglesos com holandesos, van cercar nous subministradors a Catalunya[1].

A partir de la segona meitat del segle XVII, malgrat els conflictes

1 TORRAS ELIAS, Jaume. "Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, ss. XVI-XVIII", a Món Mediterrani. *Jornades sobre la viticultura a la conca mediterrània.* Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, Diputació de Tarragona, 1995, p. 527-535. MARTÍNEZ SHAW, Carlos. "Los aguardientes catalanes en Dunkerke, algunos testimonios", a USUNÁRIZ GARAYOA, José M. (ed.). *Historia y humanismo: estudios en honor del profesor Dr. D. Valentín Váquez de Prada.* Vol. 2. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra. EUNSA, 2000, p.181-194. GIRALT RAVENTÓS, Emili. *Història agrària del Països Catalans. Edat Moderna,* vol. III. Barcelona: 2008, p. 297-330.

militars i les revoltes socials que es van produir al Principat: guerra dels Nou Anys contra França, entre 1689 i 1697; sublevació dels Barretines[2], a més dels episodis de pesta de mitjan segle i la plaga de llagosta de 1684[3], Catalunya havia iniciat un procés de revitalització econòmica. La crisi del segle XVII, al Principat, es podria plantejar com un canvi d'estructures que van afectar l'economia agrària, la producció manufacturera i els circuits comercials[4].

Josep Fontana, Emili Giralt i Pierre Vilar coincideixen en considerar que aquesta reactivació es va produir gràcies a l'especialització vinícola, relacionada amb les comandes dels mercats del nord d'Europa[5]. El professor Carlos Martínez Shaw, en el seu treball Cataluña en la Carrera de Indias, va analitzar àmpliament les relacions comercials amb les colònies americanes i la presència d'empresaris i de productes catalans en aquells territoris, durant els segles XVII i XVIII[6].

Segons Vilar, aquest creixement –que va afectar les activitats agrícoles, comercials i industrials– es va caracteritzar per una marcada descentralització en relació a Barcelona, cosa que va permetre que localitats de l'Empordà, del Camp de Tarragona[7], del Maresme, del Penedès i d'altres de l'interior del Principat tinguessin un notable

---

2 DANTÍ RIU, Jaume. *Aixecaments populars als Països Catalans* (1687-1693). Barcelona: Curial, 1990, p. 89-90; "Catalunya entre el redreç i la revolta. Afebliment institucional i diferenciació social". *Manuscrits Revista d'història moderna*, 30 (2012), p. 55-76. Aquesta revolta es va produir com a conseqüència dels allotjaments de tropes i per l'aplicació de fortes càrregues fiscals als municipis, per part de la Monarquia Hispànica.

3 DOMINGUEZ ORTIZ, Antonio. *La sociedad española en el siglo XVII*, vol. I, Granada: CSIC, Universidad de Granada, 1992, p. 71-75. SANS TRAVÉ, Josep M. "Notes sobre la plaga de la llagosta de 1686-1688 a Solivella (Conca de Barberà)", *Aplec de Treballs* (Montblanc) 5 (1983), p. 231-255.

4 SERRA PUIG, Eva. "La crisi del segle XVII i Catalunya". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIV (2013), p. 297-315.

5 FONTANA LÁZARO, Josep. "Sobre el comercio exterior de Barcelona en la segunda mitad del siglo XVII". *Estudios de Historia Moderna*, V (1955), p. 197-218; "En els inicis de la Catalunya contemporània: l'economia a la segona meitat del segle XVII". *Barcelona Quaderns d'Història,* 7 (2002), p. 13-21. GIRALT RAVENTÓS, Emili. "La viticultura y el comercio catalán en el siglo XVIII". *Estudios de Historia Moderna,* II (1952), p. 159-176. VILAR, Pierre. *Cataluña en la España Moderna,* vol. I. Barcelona: Editorial Crítica, 1987.

6 MARTÍNEZ SHAW, Carlos. *Cataluña en la carrera de Indias*. Barcelona: Editorial Crítica, 1981.

7 ANDREU SUGRANYES, Jordi. *El Camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX: les bases demogràfiques, agràries i comercials de l'expansió setcentista,* Tesi doctoral, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1995, p. 667. L'últim quart del segle XVII va ser un període de progrés per a l'economia del Camp de Tarragona, amb notable presència de mercaders barcelonesos i fins i tot gironins. Els primers, juntament amb els estrangers residents a la capital, exportaven almenys el 96% de vi i el 81% de l'aiguardent que se embarcava a Salou i a la resta de platges del litoral tarragoní.

protagonisme. Aquest desenvolupament es concretaria en la recuperació demogràfica, el descens dels salaris de la mà d'obra rural i l'acumulació de beneficis agraris[8].

Entre els protagonistes d'aquesta reactivació tenim a Joan Kies i Arnold de Jager, dos comerciants d'origen holandès i cònsols d'aquesta nació que, des de mitjan segle XVII, residien a Barcelona. Tots dos van emparentar amb notables famílies de la burgesia catalana. Joan Kies es va casar amb Mariàngela Sala, mentre que Arnold de Jager ho va fer amb Josepa Colomer; Josepa era filla del flequer i també comerciant Joan Colomer[9].

2. JOAN KIES I MARIÀNGELA SALA, ASPECTES FAMILIARS

El casament entre Joan Kies i Mariàngela Sala es va celebrar el 1690. Mariàngela Sala era filla de Bernat Sala Ferrer i de Magdalena Fontanella Safont. Bernat Sala, natural de Sant Martí d'Arenys, formava part de la noblesa del Maresme i els antecedents familiars, reconeguts documentalment, es remuntaven al segle XIII. Magdalena era filla de Josep Fontanella Garraver, ciutadà honrat de Barcelona, primogènit de Joan Pere Fontanella i, per tant, néta de qui el 1640 havia estat Conseller en cap de Barcelona[10].

Joan Pere Fontanella, un dels eminents i reconeguts juristes de la jurisprudència catalana de l'època Moderna, va desenvolupar la seva activitat professional durant la primera meitat del segle XVII, va morir el 1749. Entre desembre de 1640 i el novembre de 1641, en una època políticament força complicada –inicis de la guerra dels Segadors–, com acabem de dir, va tenir la més alta responsabilitat dins el Consell barceloní, tot i que el seu posicionament davant els fets que s'anaven

8 VILAR, Pierre. *Cataluña en la España...*, Vol. I 1987, p. 425-447.

9 LOBATO FRANCO, Isabel. *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial.* Sevilla: Universidad de Sevilla, 1995, p. 187-188. OLIVA RICÓS, Benet. *La generació de Feliu de la Penya. Burgesia Mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona.* Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2001, p.131. GARCÍA ESPUCHE, Albert. "A tall d'introducció", a García Espuche, Albert (ed.), *Política, economia, guerra. Barcelona 1700.* Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2012, p. 15-39.

10 SIMÓN i TARRÉS, Antoni. *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva.* Barcelona: Curial, 1993, p. 22. OLIVA RICÓS, Benet. *La generació de Feliu de la Penya,* p. 73. CAPDEFERRO PLA, Josep. *Ciència i experiència. El jurista Fontanella (1575-1649) i les seves cartes.* Barcelona: Fundació Noguerra-Pagès Editors, 2012, p.612-613.

succeint era més aviat conservador. El recolzament que manifestava als nous plantejaments polítics estaria influït més aviat per la iniciativa dels seus fills, Josep i Francesc., que no pas per pròpia voluntat. Més endavant, quan la balança es va inclinar del costat de la Monarquia Hispànica, l'adhesió dels dos descendents a la corona francesa els va obligar a exiliar-se a França[11].

Tornant als protagonistes de la nostra història –Kies i Sala–, en els capítols matrimonials, Joan Kies havia atorgat a la seva muller un dot de 8.000 lliures barceloneses, de les quals 4.000 revertirien en ell mateix, cas que Mariàngela el premorís, sense haver tingut descendència. Per l'altra part, Josep Sala, germà de Mariàngela, tal com venia establert en el testament disposat pel seu pare Bernat, es comprometia a aportar 4.000 lliures, que s'havien de lliurar dos anys després d'haver-se celebrat el casament. Cas que no pogués complir l'acord, Josep Sala vincularia 3.000 lliures a cinc censals de la universitat de Mataró, de pensió 204 lliures i, per compensar les altres 1.000 lliures, posava a disposició de la seva germana dues cases, amb dos portals, situades a la vila de Sant Martí d'Arenys de Mar[12].

D'aquest matrimoni, en el moment de la redacció del seu testament, el 15 d'agost de 1703, tenim coneixement almenys de sis fills vivint: la filla gran seria Maria Isabel, la seguirien Joan Francesc, Antoni, Anna, Mariàngela i Gertrudis[13].

3. MARIÀNGELA SALA A VILA-SECA

Joan Kies constava com a domiciliat a Barcelona però, com veurem per la seva activitat mercantil, no per això va deixar de consolidar els lligams personals amb les terres del Camp de Tarragona. En arribar a

11 SIMON i TARRÉS, Antoni. *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*. Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat, 1999. CAPDEFERRO PLA, Josep. *Ciència i experiència*...,p. 333, 337 i ss. La desafecció dels dos germans a la monarquia dels Habsburg hispànics, a més de l'exili, va comportar greus problemes en la distribució i percepció de l'herència de Joan Pere Fontanella, administrada per la seva vídua; el professor Capdeferro ho explica detalladament.

12 Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). Capítols Matrimonials entre Joan Kies i Mariàngela Sala, 16 de desembre de 1690.

13 AHPB. Manual Notarial de Jacint Borràs, concòrdies, inventaris, capítols matrimonials, 1658-1705, Testament de Joan Kies, de 15 d'agost de 1703.

l'últim quart del segle XVIII, Joan Kies i Arnold de Jager van expansionar els seus negocis a la zona meridional catalana i al 1678 s'instal·laven a Vila-seca, tot adquirint a Pere Rovira, un pagès d'aquesta localitat, un hort pel qual van abonar 82 lliures i 10 sous en moneda barcelonesa; l'objectiu era instal·lar una oficina d'aiguardent. Dos anys més tard compraven una segona finca a la mateixa població[14]. No va ser fins el 1685 quan, amb el Consell Municipal de Reus i en competència amb el cònsol anglès John Shallet, van pactar l'arrendament del castell i terres de Mascalbó, amb el mateix propòsit[15].

Mariàngela Sala alternava les estades entre la capital catalana i el castell de Vila-seca –adquirit a l'arquebisbe de Tarragona en una data encara no determinada–, esporàdicament també visitava Arenys, la seva localitat natal.

A la Biblioteca de Catalunya, en el Fons del Marquesat de Saudín, es conserva documentació epistolar dels anys 1690 al 1697 entre el mossèn Jaume Avellà, administrador de la família Sala, i alguns dels seus membres; entre ells Joan Kies, després de la celebració del matrimoni amb Mariàngela[16].

El 8 de desembre de 1690, Mariàngela li comunicava a mossèn Jaume com el seu germà Josep estava a punt d'acordar el seu casament amb el cònsol d'Holanda Joan Kies, efectivament els capítols matrimonials se signarien el dia 16 d'aquest mes[17].

L'11 d'agost de 1693, Mariàngela s'adreçava novament al sacerdot i administrador; aleshores estava a punt d'abandonar Barcelona per traslladar-se a Vila-seca, on pensava passar l'hivern. No feia pas gaire que Mariàngela havia escrit tres cartes al seu germà, sense haver rebut resposta i, ara que marxava, demanava al sacerdot que li fes arribar la

14 FÀBREGAS ROIG, Josep. "Joan Kies, un comerciant en el trànsit dels segles XVII al XVIII". *Estudis d'Història Agrària*, n. 26 (2014), p. 35-52.

15 ANDREU SUGRANYES, Jordi. *El Camp de Tarragona i el Priorat...*, p. 703-705.

16 Biblioteca de Catalunya (BC). Fons del Marquesat de Saudín. Saud. 8º, 346, 1690-1697, p. 6 i 166.

17 BC. Fons del Marquesat de Saudín. Carta núm. 33. Mariàngela Sala a mossèn Jaume Avellà, 8 de desembre de 1690.

seva consideració, tant a ell com a Gertrudis, la seva cunyada[18].

El 16 d'abril de l'any següent, Mariàngela manifestava el delicat estat de salut en què es trobava, a causa de l'embaràs; cosa que aconsellava romandre a Vila-seca i a infantar en aquesta localitat: [...] estic prenyada de sis mesos i un prenyat tan delicat que he tingut d'estar dos mesos a casa sens aixir sino per anar a missa. I tres mesos després Kies, referint-se a la seva esposa, feia saber a Jaume Avellà:

> *ella esta gracias a Déu bona y los noys y estan molt be regalats de tot y lluny del peril, y parira ahont està per qe es massa abansada per a poder tornar, asi los padrins seran don Joan de Boxadors de Tarragona y mi Sª dona Aulalia Castelló que està ab ella[19].*

A començament d'agost, Mariàngela, des de Vila-seca, davant l'absència del seu marit tot i que comptava amb l'ajuda d'Eulàlia de Castelló, demanava ànims al mossèn.

> *[...] gràcies a Déu aquesta terra me agrada molt, be y la casa es molt bona y fresca y alegra pero no deixo de tenir molt desconsuelo de la ausencia del consol [...] y com jo ya estich fora de comta ho sento molt de estar tant lluny, encara que tinch asi mi Sra. dona Eularia Castelló[20].*

A mitjan del mateix mes es produiria el naixement de l'Anna, així ho explicava Joan Kies a Jaume Avellà:

> *[...] ya abra entes de D. Josep lo felis part de dona mariangela lo dia 19 del mes passat de una noÿa, ella y la noÿa lo passen be gracies a Deu [...] Sento molt lo espant y traball que abran tingut per causa dels*

18 BC. Fons del Marquesat de Saudín. Carta núm. 5. Mariàngela Sala a mossèn Jaume Avellà, 11 d'agost de 1693.

19 GARCIA ESPUCHE, Albert. *La ciutat del Born. Economia i vida quotidiana a Barcelona (segles XIV a XVIII)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2009, p. 379. BC. Fons del Marquesat de Saudín. Cartes núm. 76 i 68.

20 BC. Fons del Marquesat de Saudín. Carta núm. 74. Mariàngela Sala a mossèn Jaume Avellà, 2 d'agost de 1694.

gabatchs y principalment mi Sª dona Gertrudis y dona Maria [...][21].

El bateig de l'Anna Eularia, Geltrudis, Joana, Ignasia, Maria Angela Sinforosa, Thecla, es va celebrar a Vila-seca el 24 d'agost de 1694; els padrins van ser el Sr. Joan de Boixadors i la Sra. Eulàlia Castelló i Vila[22].

L'última carta que hem localitzat en el fons Saudín, pel que fa a la relació amb Vila-seca, data del 3 de novembre, Mariàngela continuava en aquesta vila i no sabia si aniria a passar l'hivern a Barcelona, tot i que ja feia 15 dies que el seu marit s'hi havia traslladat[23].

Després vindran temps difícils, l'incompliment dels contractes d'aprovisionament de l'exèrcit, per part de la monarquia, provocarà la fallida de la companyia de Kies i Jager i els obligarà a pactar un concurs de creditors. Per fer front als deutes ingents –més de 200.000 lliures catalanes–, per poder salvar la situació no van tenir altra alternativa que la venda i arrendament d'algunes de les seves finques, així com altres béns, tant a Barcelona com a Vila-seca. De la recuperació, que sorprenentment va arribar, només en seran testimonis els seus descendents[24].

21 BC. Fons del Marquesat de Saudín. Carta núm. 67. Joan Kies a mossèn Jaume Avellà, 6 de setembre de 1694. La referència als gavatxos té a veure amb la segona campanya de la Guerra Gran, desenvolupada al 1794, quan els exèrcits de la Convenció van entrar al Principat amb l'exèrcit regular espanyol en retirada, ocupant el castell de Sant Ferran de Figueres i amenaçant la integritat del territori.

22 Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT). Parròquia de Sant Esteve de Vila-seca. Llibre I i II de baptismes, 1 de setembre de 1566 a 4 de gener de 1718, fol.352. DOLCET, Josep. "El comte de Savallà: un aristòcrata del Barroc i la seva música". *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, Vol. 45 (1995-1996), p. 131-189. Joan de Boxadors era comte de Savallà personatge de llarga tradició nobiliària. GÜELL JUNKERT, Manel; SÀRRAGA I SEMPER, Pablo. "Els nobles Vila de Barcelona, a cavall entre dues guerres". *Paratge: quaderns d'estudis de genealogia, heràldica, sigil·lografia i nobiliària*, Núm. 19 (2006), p. 11-14. Eulàlia pertanyia a la tercera generació dels Vila, família noble de Barcelona.

23 BC. Fons del Marquesat de Saudín. Carta núm. 83. Mariàngela Sala a mossèn Jaume Avellà, 3 de novembre de 1694.

24 LOBATO FRANCO, Isabel. *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial*, Sevilla: Universidad de Sevilla, 1995. FÀBREGAS ROIG, Josep. "Joan Kies, un comerciant en el trànsit dels segles XVII al XVIII" i del mateix autor: *La Compañía Kies-Jager, de la quiebra a la recuperación.* Ponència presentada al seminari científic: *Comercio, ejército y finanzas en una época en transición (Siglos XVII-XVIII)*, celebrat a Madrid, UNED, el 26 i 27 de novembre de 2015, pendent de publicació.

4. EL FINAL DE LA PRIMERA GENERACIÓ DELS KIES

En aquest treball ens hem volgut referir al vessant més personal dels Kies-Sala, s'ha pretès donar protagonisme a la seva esposa i la seva estada a Vila-seca; dels aspectes comercials i econòmics, en què va estar immers el seu marit, en trobarem àmplies referències en altres estudis[25].

El 15 d'agost de 1703, davant el notari de Barcelona Tomàs Simón, Joan Kies va fer testament. Elegia com a marmessors la seva esposa Mariàngela Sala; al seu cunyat Josep Sala, rector de la parròquia de Sant Martí d'Arenys; a Joan Lapeyra, cavaller de Barcelona i amic seu; a Francesc Martí, ciutadà honrat de Barcelona a la vila de Balsareny, pertanyent al bisbat de Vic, i a Arnold de Jäger.

Com ja era habitual, la primera voluntat que expressava era la de deixar els seus deutes saldats, qüestió complicada si ens atenim als acords que el 1705 va haver d'arribar amb els seus creditors. Deixava a la decisió de la seva esposa el lloc on havia de ser enterrat i les misses que s'havien de resar. Kies va morir a mitjan d'agost de 1708, les seves despulles es van dipositar en el convent de la Companyia de Jesús de Tarragona. Els funerals s'havien celebrat a la catedral i posteriorment el difunt seria traslladat a la casa dels jesuïtes, a la rambla del mateix nom[26]. Allí també descansava, des de 1707, el cos de la seva filla Gertrudis[27]. En l'acta d'acceptació del cadàver, redactada per Francesc Fochs, notari de Tarragona, el pare Pere Luqui director de la casa i noviciat de la Companyia de Jesús, en aquesta ciutat, *identificava* Mariàngela Kies [Sala] com a vídua de l'esmentat comerciant i rebia el cos, a la porta de la Seu, de mans de Jacint Cases prevere i vicari de

25 Recordem els treballs d'Isabel Lobato i de Benet Oliva, citats en aquest mateix article; els d' ESPINO LÓPEZ, Antonio. "La burguesía catalana y la guerra, (1680-1697)", a ENCISO RECIO, Luis Miguel (ed.), *La burguesía española en la Edad Moderna.* Valladolid: Secretariado de Publicaciones Universidad de Valladolid, 1996, vol. III, p. 1409-1426; i Cataluña durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1999. També l'esmentat estudi de FÀBREGAS ROIG, Josep. *La Compañía Kies-Jager, de la quiebra a la recuperación.*

26 Actualment, es tracta de la rambla Vella i el convent, ara és l'actual església de Sant Agustí.

27 ROVIRA GÓMEZ, Salvador J. *Rics i poderosos però no tant. La noblesa a Tarragona i comarca al segle XVIII*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 2000, p. 119. LLOP TOUS, Josep. "L'església dels jesuïtes de Tarragona", a BASSEGODA, B.; GARRIGA, J; PARÍS, J. (edit.). L'època del Barroc i els Bonifàs. Barcelona: 2007, p. 77-92.

la santa església metropolitana. La tomba s'havia construït a terra, a l'entrada de l'església. El director del col·legi es comprometia a no posar cap impediment cas que es volgués traslladar de lloc el difunt[28]. Segons consta en el llibre del tauler de 1708, l'acompanyaven dues creus parroquials, confraria de preveres i vint-i-quatre capellans, el cost de l'enterrament va ser d'onze lliures i quatre sous, que permetien la celebració de dues misses[29].

Pel que fa a la distribució dels béns –com era també força habitual–, la seva esposa Mariàngela era nomenada usufructuària de totes les propietats, mentre no tornés a contraure matrimoni. Declarava hereu universal al seu fill Joan Francesc Kies i Sala, mentre que a la resta de fills els deixava un llegat de 1.000 lliures en concepte de legítima paterna[30].

L'any següent, el 30 de març, l'acompanyava la seva esposa Mariàngela Sala; en aquest cas, en el ritual funerari, seguien el fèretre tres creus parroquials, confraria de preveres i de la Sang i trenta-un sacerdots. El cost dels funerals va ser de vint-i-sis lliures i set sous, amb quaranta misses incloses[31]. A la mort dels seus pares tots els fills encara no havien assolit la majoria d'edat.

5. CONCLUSIONS

Durant l'últim quart del segle XVII, i fins les respectives defuncions sobrevingudes els anys 1708 i 1709, Vila-seca va comptar amb dos il·lustres residents: Joan Kies i Mariàngela Sala. Els Sala provenien d'un llinatge de llarga tradició nobiliària, mentre que Joan Kies, gràcies a la seva professió, s'havia guanyat l'acreditació de Ciutadà Honrat i el reconeixement públic.

28 Arxiu Històric Tarragona (AHT). Manual de protocols notarials de Francesc Fochs de 1708. fol.120. L'acta la signaven com a testimonis Joan Puig, escrivà i Josep Gumilla, fuster de professió.

29 AHAT. Llibre del Tauler de 1708, fols.139 r i 140 a.

30 AHPB. Notari Tomás Simón, II Testaments, Testament de Joan Kies de 15 d'agost de 1703, fols. 230 a 234.

31 AHAT. Llibre del Tauler de 1709, fol.177 r i 178 a. FÀBREGAS ROIG, Josep. "Joan Kies, un comerciant en el trànsit dels segles XVII al XVIII". p. 35-52.

L'activitat comercial i productora d'aiguardents va ser la causa primera de la presència del cònsol d'Holanda a la part meridional de Catalunya. L'adquisició de diverses finques, i fins i tot del castell propietat de l'arquebisbe, els va permetre gaudir d'una notorietat de la que ja gaudien a la capital catalana. Però, més enllà de l'interès purament crematístic, Mariàngela s'hi trobava a gust a Vila-seca, així ho manifestava en una de les cartes a les que ens hem referit.

Aquest sentiment el podem entendre perquè la Barcelona de finals del segle XVII era una ciutat convulsa, a causa dels esdeveniments polítics; més encara quan a començament del XVIII va esclatar la guerra de Successió i a mesura que va anar avançant el conflicte la situació va esdevenir insostenible.

Després de la fallida de la societat de Kies i Jager, pocs lligams unia al matrimoni amb Barcelona i la resta de la família també va veure amb ulls continuar la seva estada a Vila-seca; de fet hi van romandre durant dues centúries, fins que a la tardor de 1899 Antoni Kies Muñoz va alienar la propietat als Comtes de Sicart.

Podem imaginar que els paratges vila-secans no només van ser testimonis de les activitats mercantils d'aquest holandès instal·lat a Catalunya; el posicionament proaustriacista de Joan Kies i els contactes socials amb altres membres de l'oligarquia tarragonina, de ben segur que devien propiciar interessants tertúlies en les que es debatrien noticies d'actualitat.

BIBLIOGRAFIA

ANDREU SUGRANYES, Jordi. El Camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX: les bases demogràfiques, agràries i comercials de l'expansió setcentista, Tesi doctoral, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1995, p. 667.

CAPDEFERRO PLA, Josep. Ciència i experiència. El jurista Fontanella (1575-1649) i les seves cartes. Barcelona: Fundació Noguera-Pagès Editors, 2012.

DANTÍ RIU, Jaume. Aixecaments populars als Països Catalans (1687-1693). Barcelona: Curial, 1990.
--"Catalunya entre el redreç i la revolta. Afebliment institucional i diferenciació social". Manuscrits Revista d'història moderna, 30 (2012), p. 55-76.

DOLCET, Josep. "El comte de Savallà: un aristòcrata del Barroc i la seva música". Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Vol. 45 (1995-1996), p. 131-189.

DOMINGUEZ ORTIZ, Antonio. La sociedad española en el siglo XVII, vol. I, Granada: CSIC, Universidad de Granada, 1992.

ESPINO LÓPEZ, Antonio, "La burguesía catalana y la guerra, (1680-1697)", a ENCISO RECIO, Luis Miguel (ed.). La burguesía española en la Edad Moderna. Valladolid: Secretariado de Publicaciones Universidad de Valladolid, 1996, vol. III, p. 1409-1426.
-- Cataluña durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1999.

FÀBREGAS ROIG, Josep. "Joan Kies, un comerciant en el trànsit dels segles XVII al XVIII". Estudis d'Història Agrària, n. 26 (2014), p. 35-52.

FONTANA LÁZARO, Josep. "Sobre el comercio exterior de Barcelona en la segunda mitad del siglo XVII". Estudios de Historia Moderna, V (1955), p. 197-218.
-- "En els inicis de la Catalunya contemporània: l'economia a la segona meitat del segle XVII". Barcelona Quaderns d'Història, 7 (2002), p. 13-21.

GARCIA ESPUCHE, Albert. La ciutat del Born. Economia i vida quotidiana a Barcelona (segles XIV a XVIII). Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2009.
-- "A tall d'introducció", a GARCÍA ESPUCHE, Albert (ed.), Política, economia, guerra. Barcelona 1700. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2012, p. 15-39.

GIRALT RAVENTÓS, Emili. "La viticultura y el comercio catalán en el siglo XVIII". Estudios de Historia Moderna, II (1952), p. 159-176.
-- Història agrària del Països Catalans. Edat Moderna, vol. III. Barcelona: 2008.

GÜELL JUNKERT, Manel; SÀRRAGA I SEMPER, Pablo. "Els nobles Vila de Barcelona, a cavall entre dues guerres". Paratge: quaderns d'estudis de genealogia, heràldica, sigil·lografia i nobiliària, Núm. 19 (2006), p. 11-14.

LLOP TOUS, Josep (2007). "L'església dels jesuïtes de Tarragona", a BASSEGODA, B.; GARRIGA, J; PARÍS, J. (edit.). L'època del Barroc i els Bonifàs. Barcelona, p. 77-92.

LOBATO FRANCO, Isabel. Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial. Sevilla: Universidad de Sevilla, 1995.

MARTÍNEZ SHAW, Carlos. Cataluña en la carrera de Indias. Barcelona: Editorial Crítica, 1981.
-- "Los aguardientes catalanes en Dunkerke, algunos testimonios", a USUNÁRIZ GARAYOA, José Mª. (ed.). Historia y humanismo: estudios en honor del profesor Dr. D. Valentín

Váquez de Prada. Vol. 2, Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra. EUNSA, 2000, p.181-194.

OLIVA RICÓS, Benet. La generació de Feliu de la Penya. Burgesia Mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona. Lleida: Edicions Universitat de Lleida, 2001.

ROVIRA GÓMEZ, Salvador J. Rics i poderosos però no tant. La noblesa a Tarragona i comarca al segle XVIII. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 2000.

SANS TRAVÉ, Josep M. "Notes sobre la plaga de la llagosta de 1686-1688 a Solivella (Conca de Barberà)", Aplec de Treballs (Montblanc) 5 (1983), p. 231-255.

SERRA PUIG, Eva. "La crisi del segle XVII i Catalunya". Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, núm. XXIV (2013), p. 297-315.

SIMÓN i TARRÉS, Antoni. Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva. Barcelona: Curial, 1993.
-- Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640. Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat, 1999.

TORRAS ELIAS, Jaume. "Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, ss. XVI-XVIII", a Món Mediterrani. Jornades sobre la viticultura a la conca mediterrània. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, Diputació de Tarragona, 1995, p. 527-535.

VILAR, Pierre. VILAR, Pierre. Cataluña en la España Moderna. Barcelona: Editorial Crítica, 1987.

DONES I POLÍTICA 1
UNA APROXIMACIÓ CONCEPTUAL

— Marc García i Mario Téllez —

> *"La família (de l'edat) moderna conté, en germen, no només l'esclavitud, sinó també la servitud, i des del començament mateix guarda relació amb les càrregues de l'agricultura. Inclou, en miniatura, tots els antagonismes que després hauran de desenvolupar-se a la societat i el seu Estat"*
>
> *Karl Marx*

DONES I POLÍTICA, UNA APROXIMACIÓ AL BINOMI

El sorgiment i consolidació del que es coneix com feminisme acadèmic s'ha nodrit de les aportacions de diferents disciplines (com l'antropologia, la filosofia política, la sociologia, l'economia, el dret o la història) a l'hora d'articular una línia de pensament crític que ha posat en qüestionament tot un seguit d'elements relacionats amb la posició social de les dones que havien estat ignorats, en el millor dels casos. Però de la mateixa manera que, amb tota probabilitat, sense aquest substrat epistemològic crític no hauria resultat plausible l'articulació del feminisme acadèmic, tampoc ho hauria estat sense la preexistència d'un moviment polític feminista de gran traçat, que ha aconseguit ubicar en l'agenda pública un conjunt de demandes que evidencien profundes i vívides desigualtats entre homes i dones.

Malgrat l'enorme diversitat existent en el si d'aquest moviment feminista en general (tant en l'àmbit acadèmic com també en el polític i social), lògicament, hi ha alguns denominadors comuns que l'identifiquen com un moviment unitari i amb certa continuïtat. Un dels més rellevants és la constatació que les diferències entre homes i dones pel que fa a la consideració social i l'estatus no es basen en raons biològiques sinó en convencions derivades d'un determinat ordre social i són, per tant, de naturalesa totalment política. Aquest punt ja va ser assenyalat el 1792, en plena efervescència de la Revolució Francesa, per la britànica Mary Wollstonecraft[1], i ha servit, des d'aleshores, com a punt de partida per moltes altres autores feministes de diferent perspectiva o signe polític com, per exemple, l'estatunidenca Joan Scott. Aquesta historiadora post-estructuralista va proposar una diferenciació que ha fet fortuna entre els termes de sexe i gènere, mitjançant la definició aquest últim com "*un element constitutiu de les relacions socials basades en les diferències que distingeixen els sexes*" i, alhora (en consonància amb la importància que el post-estructuralisme atorga al pla simbòlic), com "*una forma primària de relacions significants de poder*"[2].

Aquest punt de consens en la constatació de la naturalesa social de les desigualtats entre homes i dones vincula inextricablement el feminisme amb l'àmbit de la política. La realitat empírica mostra que arguments no en falten, ja que es reprodueixen patrons de desigualtat en diversos fronts. Per exemple, el treball domèstic i de cura segueix estant marcadament feminitzat (un 54% de les dones realitzen la totalitat de la feina de la seva llar, dada que contrasta amb el 58% d'homes que no desenvolupen cap tasca o n'assumeixen només una petita part[3]) i mancat de remuneració i reconeixement. Paradoxalment, segons dades de 2015, l'estimació del valor econòmic del treball domèstic i de cura és enorme i es xifraria en més de cinquanta

1 WOLLSTONECRAFT, M. *Vindicación de los derechos de la mujer*. (Madrid, Taurus, 2012).

2 SCOTT, J. *El género: una categoría útil para el análisis histórico*, a NASH, M. i AMELANG, J. (eds.) *Historia y género: las mujeres en la Europa moderna y contemporánea*. (València, Institució Alfons el Magnànim, 1990) p. 44 (traducció del castellà feta pels autors).

3 INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA. *La participació en el treball domèstic no remunerat a Catalunya* (2007). Dossiers Idescat núm. 10 (Barcelona, 2012).

mil milions d'euros, l'equivalent a un 23,4% del PIB català[4]. Aquesta repartició desigual de les feines domèstiques perjudica, a més, les dones en l'àmbit salarial ja que, si la repartició fos equitativa, s'estima que els seus ingressos bruts pel treball remunerat podrien augmentar fins a una quarta part[5]. Tot i així, aquest hipotètic increment es derivaria de l'augment del temps dedicat al treball retribuït, però no esborraria de per si una escletxa salarial que suposa un dels exemples més flagrants de desigualtat arbitrària entre homes i dones i que es tradueix en què, de mitjana, una dona cobra a Catalunya un 26% menys que un home per fer la mateixa feina (xifra que s'incrementa especialment entre els treballs més precaris i pitjor retribuïts)[6].

Pot considerar-se, doncs, que la raó de ser del moviment feminista ha estat precisament la denúncia de l'arbitrarietat que subjau darrere d'aquestes desigualtats socials que es configuren a través de l'acció política i que no poden tenir, per tant, cap justificació fora d'aquest àmbit. Per tot plegat, resulta fàcil intuir per què la relació entre dones i l'esfera política ha estat un dels subjectes de treball predilectes per a les ciències socials i humanes durant les darreres dècades, i per què, en aquest escenari, el feminisme acadèmic s'ha obert camí per dret propi.

La política és un fenomen altament complex i polièdric, fet que afecta, d'entrada, qualsevol intent d'elaborar una definició unívoca i precisa. Un punt de partida operatiu per donar cobertura al màxim d'accepcions possible és el d'entendre l'àmbit propi de la política com el de les relacions de poder entre diferents persones i grups socials. Tanmateix, una aproximació tan genèrica fa que el terme tendeixi a la mateixa ubiqüitat que té en l'imaginari col·lectiu on, més enllà de la càrrega pejorativa que sembla haver adquirit per a bona part de la opinió pública, la noció de política apunta simultàniament a un ampli ventall de direccions, totes elles dins dels marges semàntics de les

4 OBSERVATORI DONA, EMPRESA I ECONOMIA DE LA CAMBRA DE COMERÇ DE BARCELONA. *Quantificació econòmica del treball domèstic i de la cura de persones no remunerat a Catalunya* (Barcelona, 2017)

5 Ídem.

6 OBSERVATORI DEL TREBALL I MODEL PRODUCTIU. *La situació de desigualtat salarial a Catalunya entre homes i dones* (Barcelona, 2017)

relacions de poder.

Així, per exemple, la imatge possiblement més recurrent evoca tot l'entramat d'institucions governamentals d'un territori, així com el conjunt de persones que les poblen, sent la figura de l'Estat el seu paradigma màxim. Es tracta d'una noció que centra el seu focus en la gestió i l'administració del poder públic i en els seus processos de legitimació (identitat nacional, legislació, partits, canals de participació, etc.). Aquesta conceptualització de la política és la que, si més no, ha predominat en la politologia contemporània[7] i la que es troba en les obres d'autors destacats i de gran influència com el sociòleg alemany Max Weber, que definia la política com "*l'aspiració a participar en el poder o a influir en la distribució del poder entre els diferents estats o, dins d'un mateix estat, entre els diferents grups d'homes que el composen*"[8].

El feminisme ha prestat atenció a aquesta forma d'entendre la política justament per articular la seva denúncia de com el paper polític de la dona ha estat menystingut i silenciat deliberadament, tant des de la pràctica professional d'aquesta, com des de l'anàlisi acadèmica predominant. L'Estat i l'administració del poder públic han estat àmbits preponderantment masculins, i no és casual que Weber faci referència als *grups d'homes* en la seva definició, ja que és un reflex fidel de la societat europea a tombant dels segles XIX i XX, que és la que ell analitzava. Però evidentment, com denuncia el feminisme, aquesta segregació sexual en les institucions polítiques públiques no es deu a un atzar estadístic, sinó al resultat de processos històrics concrets. Un d'aquests processos (que s'abordarà amb més detall en el següent apartat) té a veure amb la transformació moderna de la institució familiar clàssica i amb la seva desaparició com a objecte d'estudi en la filosofia política contemporània. Com indiquen María Julia Bertomeu i Antoni Domènech, una de les fites més rellevants del feminisme acadèmic ha estat, precisament, la recuperació de la centralitat de la

7 BERTOMEU, MJ. i DOMÈNECH, A. *Público y Privado. Republicanismo y feminismo actual*, a *Viejo Topo vol. 231* (Barcelona, 2007), p. 95-99.

8 WEBER, M. *El político y el científico.* (Madrid, Alianza, 2012), p. 84 (traducció del castella feta pels autors).

institució familiar com a element de reflexió política[9].

Una segona noció del terme política es mou més en el pla de les idees i les proposicions normatives sobre com ha d'organitzar-se la societat. És a dir, l'entén com l'entramat ideològic de valors ètics i plantejaments filosòfics que orienten l'acció humana i donen una determinada forma i repartició del poder en una societat. És una noció que, evidentment, també ha interessat al feminisme, fins al punt, de fet, que determinades perspectives feministes (especialment el feminisme de matriu nord-americana i l'influït per autors francesos com Lacan, Derrida, Foucault, etc.) semblen haver focalitzat tota l'atenció en la dimensió més abstracta i simbòlica de la política, expulsant del seu àmbit d'interès les condicions materials en què es desenvolupen les relacions de poder i, de retruc, la vocació d'incidència social que predica el feminisme[10].

La tercera forma de concebre el terme política que interessa destacar és la que l'entén com la totalitat de l'espai públic on es desenvolupen relacions de poder. Resulta per tant, una concepció diversificadora i dinàmica en la mesura que contempla la contínua transformació del terreny polític i l'aparició de nous agents. La creixent acceptació d'aquesta idea de política és el resultat de la lluita sostinguda per les diferents onades de moviments socials que, més enllà d'altres objectius específics (ja siguin de caire sindicalista, ecologista, pacifista, feminista, etc.), han aconseguit fer saltar a la palestra el debat sobre l'ampliació dels marges de la democràcia i la participació activa en la

9 BERTOMEU, M.J. i DOMÈNECH, A. *Público*... op. cit.

10 Martha Nussbaum desenvolupa una sòlida i contundent crítica a aquest tipus de feminisme postmodern preocupat exclusivament per la dimensió simbòlica i que ella encarna de forma paradigmàtica en la figura de la famosa filòsofa nord-americana Judith Butler. Els principals arguments de la crítica de Nussbaum són la deliberada inintel·ligibilitat dels textos ("*Les pensadores feministes del nou model simbòlic semblarien creure que el camí per fer política feminista és utilitzar paraules en un sentit subversiu, en publicacions acadèmiques d'arrogant incomprensibilitat i abstracció plena de desdeny*"); el desplaçament del focus d'atenció de les condicions materials de desigualtat entre homes i dones cap a qüestions que tenen molt poc a veure amb la realitat quotidiana ("*és el desplaçament complet de les condicions materials de vida, cap a un tipus de política discursiva i simbòlica que té tan sols la més superficial vinculació amb la situació real de les dones reals*"); i, sobretot, l'extrem individualisme mancat de vocació d'incidència política a què condueix aquest tipus de plantejaments ("*La gran tragèdia en la nova teoria feminista a Amèrica és la pèrdua de propòsit públic. En aquest sentit, el feminisme egocèntric de Butler és extremadament americà, i no és sorprenent que hagi arrelat aquí* (Ndt: als EUA), *on la gent de classe mitjana prefereix centrar-se en millorar un mateix abans que pensar en una forma que ajudi a millorar les condicions materials dels altres*"). A NUSSBAUM, M. *The professor of Parody: the hip defeatism of Judith Butler*. (Nova York, The New Republic, 1999) (traduccions de l'anglès fetes pels autors).

presa de decisions de la ciutadania[11].

Al mateix temps, és una noció de política que es relaciona amb les dues anteriors. D'una banda, no dona l'esquena a l'Estat i a les institucions públiques protagonistes de la idea clàssica, però expandeix l'espai polític per incorporar-hi la totalitat de l'ordre civil. Reivindica, per tant, el valor polític de l'acció col·lectiva que exerceixen organitzacions diverses i de magnitud no necessàriament gran (com per exemple, una assemblea de veïns), plantejant així la ruptura del monopoli de la política per l'elit governant que controla el poder de l'Estat i les institucions. De l'altra, entén aquest espai públic com el punt de coincidència d'individus i grups amb un determinat bagatge ideològic i amb els seus propis plantejaments normatius sobre com organitzar la societat que pugnen entre ells per prevaldre. Aquest substrat de creences no és en cap cas neutral i es forja d'acord a les condicions personals i privades de cada individu, però es posen en comú i prenen forma pública a través de l'acció col·lectiva. I en aquest sentit, el feminisme fou alumne avantatjat d'aquesta idea, popularitzant des dels anys setanta el famós lema "allò personal és polític". Un lema que, si bé no té clara la seva autoria, en alguns casos s'ha emprat com un mantra desdibuixat respecte el sentit que, irònicament, semblava donar-li Carol Hanisch quan va popularitzar-lo a través d'un article de febrer de 1969 que contenia inequívoques reivindicacions de l'acció política col·lectiva, tals com "*Així que la raó per la qual participo en aquestes trobades no és per solucionar cap problema personal. Una de les primeres coses que descobrim en aquests grups és que els problemes personals són problemes polítics. No hi ha solucions personals en aquest punt. Només hi ha acció col·lectiva per a una solució col·lectiva (...). Això no nega que aquestes sessions tinguin, almenys, dos aspectes que són terapèutics. Però jo prefereixo anomenar inclús aquest aspecte com a "teràpia política" en contraposició a la teràpia personal (...). Em sembla que el país sencer necessita aquest tipus de teràpia política. Això és el que el moviment negre està fent a la seva pròpia manera*[12]*. Això és el que hem de fer*

11 McADAM, D., TARROW, S. y TILLY C. *Dinámica de la contienda política* (Barcelona, Hacer, 2005) y TILLY, C. *Democracy* (Nova York, Cambridge, 2007).

12 El moviment pels drets civils de la població negra dels EUA vivia un punt d'inflexió quan va publicar-se l'article. Alguns dels seus líders més emblemàtics havien estat assassinats durant els anys immediatament precedents, com Malcolm X (1965) o Marthin Luther

a la nostra. Només estem començant a deixar de compadir-nos de nosaltres mateixes. Ens sentim com si estiguéssim pensant per nosaltres mateixes per primera vegada a les nostres vides"[13].

Per tot plegat, aquesta tercera conceptualització de la política permet, d'entrada, dues coses interessants per al propòsit d'aquest article. Per un cantó, tal i com demandava el feminisme, reincorpora a l'àmbit del debat polític institucions deliberadament apartades de l'espai públic sota pretext de ser privades com, per exemple, la família. Per l'altre, introdueix la problematització d'un dels ciments de la societat liberal que es dona per més assentat: l'existència a la societat de dos espais nítidament separats com són l'esfera pública i l'esfera privada, però que, a la llum de la crítica feminista, semblen menys definits en la seva composició i mostren més zones intersticials en els seus marges dels que se sol admetre.

OIKOS, FAMULI I PATRIARCAT

La dicotomia entre espai públic i espai privat és justament un dels elements més habituals en el discurs feminista. La reconeguda politòloga feminista Carole Pateman afirma, de fet, que "*aquesta dicotomia és allò sobre el que tracta, fonamentalment, el moviment feminista"*[14]. Evidentment, el particular interès que la qüestió ha suscitat pel feminisme guarda estreta relació amb la importància que ocupa la dicotomia entre aquestes dues esferes per al liberalisme, que és sens dubte, la doctrina predominant i de major influència al món occidental des de finals del segle XIX.

El liberalisme s'articula al voltant d'una separació presumptament nítida entre els àmbits públic i privat. Ras i curt, el liberalisme entén

---

King jr. (1968). En aquest escenari d'hostilitat racista, va emergir amb força al llarg de tota la dècada dels setanta el Black Panthers Party, que propugnava una nova forma de lluita pels drets de la població negra basada en l'autogestió dels barris i l'autodefensa de la població.

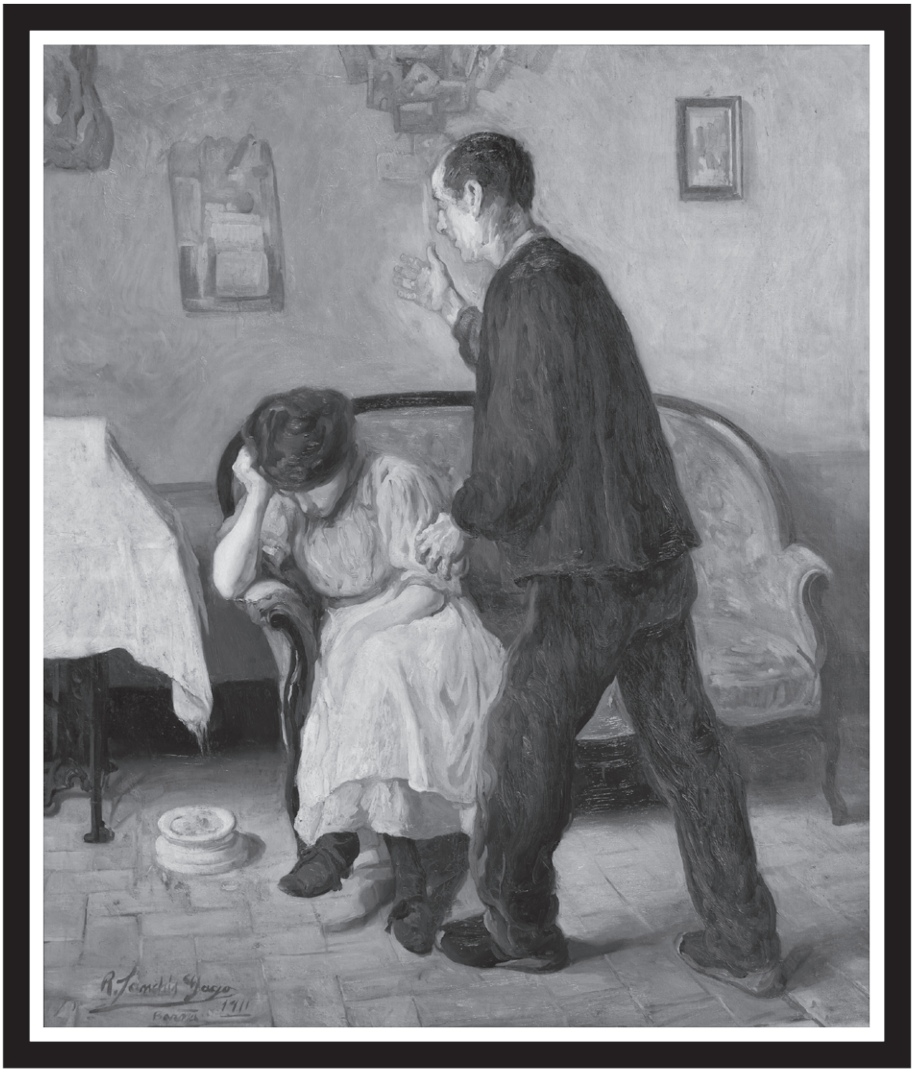
13 HANISCH, C. *The personal is political* (1969) a http://www.carolhanisch.org/CHwritings/PIP.html. (traducció de l'angès feta pels autors).

14 PATEMAN, C. *Críticas feministas a la dicotomía público/privado* (Barcelona, Paidós, 1996) p. 2 (traducció del castellà feta pels autors).

que ambdues esferes representen espais clarament diferenciats, sent l'activitat política i el govern els paradigmes de l'esfera pública i la família l'arquetip de l'espai privat domèstic. A cavall d'aquests dos àmbits, les persones desenvolupen la seva vida, de tal forma que les condicions particulars que assumeixen en l'esfera privada són irrellevants pel que fa a la seva posició en l'esfera pública. Per tant, resulta completament lògic que un moviment com el feminista, que neix de la denúncia d'una realitat que considera injusta, dirigeixi la seva mirada cap als fonaments de la doctrina que orienta la construcció d'aquesta realitat social.

La formulació de la crítica feminista prové d'una doble constatació. En primer lloc, que aquesta divisió teòrica d'espais ha significat, a la pràctica, també una divisió sexual per la qual l'espai públic queda reservat als homes, mentre que les dones són relegades a l'espai privat en la seva particular forma domèstica que, no obstant, està igualment sota domini de l'home. I en segon lloc, que les relacions de dominació entre homes i dones que s'estableixen en l'esfera privada impossibiliten la inclusió de les dones en la societat civil en iguals termes respecte els homes. Partint d'aquesta doble denúncia, Pateman es pregunta per què s'amaga el caràcter patriarcal d'aquesta divisió i per què aquesta es produeix precisament en l'ordre civil, que queda definit com l'espai propi dels homes. La resposta que ella mateix dona és que cal resseguir les causes en els processos històrics que connecten *"la separació de la producció de l'àmbit de la llar i l'emergència de la família com el paradigma de la privacitat"*[15]. Però, per a ella, els teòrics del liberalisme no semblen oferir una explicació històrica del desenvolupament institucional d'aquestes dues esferes presumptament separades. De fet, moure's en un pla purament abstracte i teòric lastra la nitidesa de dita separació i disminueix el poder explicatiu del liberalisme a l'hora de justificar perquè la realitat sembla mostrar que, contràriament al que proposa, les desigualtats d'àmbit privat sí tenen un impacte sobre la igualtat política i les llibertats civils i que, a més, al llarg de la història, l'esfera pública ha quedat reservada exclusivament per als homes.

15 Ibíd. p. 7.

Escena d'Interior - Rafael Sanchis Yago
Barcelona 1911 - MNAC

La dicotomia entre espai públic i espai privat és una de les bases de la societat liberal contemporània. La referència al terme "interior" d'aquesta controvertida obra és un reflex de la creença de que les relacions d'àmbit domèstic són purament privades i, per tant, alienes a l'esfera pública.

Ara bé, aquesta crítica feminista no és unívoca ni, evidentment, adopta sempre la mateixa formulació que en fa Pateman. De fet, part del feminisme s'identifica amb la filosofia liberal i assumeix la independència de les dues esferes, si bé planteja una crítica al monopoli masculí de l'esfera pública. Aquesta pluralitat de formes

d'afrontar la dicotomia entre públic i privat que s'ha donat en el si del feminisme ha contribuït més a augmentar la complexitat de la qüestió que no pas a aclarir què conforma realment cadascuna de les esferes i quina relació guarden entre elles. Un dels elements que genera major confusió a l'hora d'ubicar-lo en els termes del binomi públic/privat és la qüestió de l'activitat econòmica. En algunes ocasions apareix ubicada en l'esfera privada d'acord amb el règim de propietat i les relacions contractuals de naturalesa privada que la regulen en el sistema capitalista. Per contra, en altres ocasions es localitza dins de l'esfera pública, entenent que el factor determinant és que aquesta activitat es fa, generalment, fora de l'àmbit domèstic. Qüestió a part és també la de les tasques reproductives i de cura que no són remunerades però no per això deixen de ser part indispensable per a l'estructura econòmica d'una societat i per al funcionament del seu espai públic. Sigui com sigui, bona part d'aquesta confusió es deu a la mateixa manca de perspectiva històrica i institucional de la qual Pateman acusava al liberalisme i de la qual pateixen també algunes de les formulacions feministes. Això lastra el poder explicatiu de la dicotomia públic/privat portant a assumir, en no pocs casos, la mateixa invisibilitat del paper històric de la institució familiar que el liberalisme li atorga amb tota intencionalitat[16].

La institució familiar avui dia té un significat força acotat a l'espai de les relacions afectives i de consanguinitat i és responsable estrictament de les tasques reproductives i de cura[17]. Tot i que en determinats contextos desenvolupa també funcions polítiques i d'afirmació de l'estatus social (per exemple, en societats rurals en què perduren sistemes de filiació

16 BERTOMEU, M.J. i DOMÈNECH, A. *Público*... op. cit.

17 No obstant, cal no perdre de vista que les tasques de cura no són assumides de forma exclusiva per la família en determinades societats. La configuració del que es coneix com a estat de benestar posteriorment a la segona Guerra Mundial, així com la idea mateixa de l'estat social, contemplen el dret de la ciutadania a trobar en el sector públic la garantia en certes tasques de cura. Al mateix temps, també es poden trobar exemples societaris (i les dades empíriques demostren que cada cop més) en què és el sector privat qui ocupa aquest espai. Existeix abundant literatura al respecte, d'entre la qual destaca la ja clàssica anàlisi que va desenvolupar el sociòleg danès Gosta Esping-Andersen, que dibuixava un esquema amb tres models ideals d'estat de benestar: el liberal o anglosaxó, amb predomini de la iniciativa privada; el socialdemòcrata o escandinau, amb predomini del sector públic; i el model continental o conservador amb un rol actiu de l'estat però en coexistència amb el mercat i altres agents com la família. Posteriorment, arran de les diverses aportacions crítiques d'altres autors, Esping-Andersen va contemplar nous models ideals, d'entre els quals val la pena remarcar un quart tipus ideal escindit del model continental i que és l'anomenat model mediterrani, en el qual la família és una institució marcadament protagonista degut al reduït finançament de les polítiques socials, a la incapacitat de la iniciativa privada per assumir un rol protagonista i al paper tradicional desenvolupat per la pròpia institució familiar. ESPING-ANDERSEN, G. *Fundamentos sociales de las economías post-industriales* (Barcelona, Ariel, 2000).

en clans que configuren determinades aliances polítiques i militars, o entre els estaments aristocràtics que encara perviuen a part del món occidental a través de pràctiques endogàmiques), el cert és que, per a la immensa majoria, el concepte de família té el significat singular de bressol social primari i es concep com el paradigma de la privacitat i la intimitat.

Però és crucial entendre que aquesta noció actual no sempre ha estat així i comprendre que, en el seu origen, la família s'articulava com una institució molt més amplia del que s'entén avui dia i assumia tant la funció reproductiva com també la productiva. Evidentment, la creació de la família ens remunta a la més remota de les antiguitats com a espècie i ens confronta amb l'origen mateix de la idea de societat. El pensador alemany Friederich Engels va elaborar a *L'origen de la família, la propietat privada i l'Estat* un intent de resseguir aquesta gènesi al llarg del temps[18]. L'obra, que ha esdevingut un autèntic clàssic de l'antropologia, examina les diferents formes de llinatge i filiació establertes entre diferents societats (des de tribus índies nord-americanes al món grecoromà, passant per exemples provinents d'Àsia o el nord d'Europa) i exposa com la *gens* (la família) deixa pas com a forma d'organització a un Estat que apareix paral·lelament a l'acumulació de propietat privada per tal de protegir-la[19]. En aquest llarg i divers procés que Engels descriu contraposant els estadis de salvatgisme, barbàrie i civilització, apareix també la divisió sexual del treball i la dominació de la dona per l'home. Aquest desplaçament cap a la subalternitat va venir possibilitat per l'abolició del dret matern (fins aleshores vigent, segons l'autor, en l'organització social basada en la *gens*) i la seva substitució pel dret patern, fet que va suposar *"la gran derrota històrica del sexe femení en tot el món"* i va culminar quan *"l'home va empunyar les regnes també de la casa i la dona es va veure*

18 ENGELS, F. *El origen de la familia, la propiedad privada y el Estado* (Madrid, Fundación Federico Engels, 2006)

19 "*No faltava més que una cosa: la institució que no només assegurés les noves riqueses dels individus contra les tradicions comunistes de les gens, que no només consagrés la propietat privada, abans tan poc estimada, i fes d'aquesta santificació la finalitat més elevada de la societat humana, sinó que a més,imprimís el segell del reconeixement social a les noves formes d'adquirir la propietat, que es desenvolupaven una rere l'altra, i, per tant, a l'acumulació cada cop més accelerada de la riquesa. En una paraula, faltava una institució que no només perpetués la naixent divisió de la societat en classes, sinó també el dret de la classe posseïdora a explotar a la no posseïdora i el domini de la primera sobre la segona. Y aquesta institució va néixer. Es va inventar l'Estat*" . Ibíd. p. 116 (traducció del castellà feta pels autors).

degradada, convertida en la servidora, en l'esclava de la luxúria de l'home, en un simple instrument de reproducció"[20]. Al mateix temps, Engels posa com a exemple principal d'aquesta transformació cap a una societat patriarcal la Grècia antiga. És cert que l'antropologia posterior a Engels ha centrat molta atenció als sistemes de parentiu i que alguns dels elements que apareixen en la seva obra (com la preexistència d'un dret matriarcal substituït per un de patriarcal) han estat objecte de controvèrsia o han sigut revisats. Però el fet és que, si bé la genealogia que ell descriu pot ser discutible, el quadre que pinta en relació a l'Antiga Grècia com a bressol del paradigma de família patriarcal que va expandir-se per la resta d'Europa és força encertat.

Grècia va ser també bressol d'un altre fenomen força més celebrat i reconegut. El del naixement de la democràcia. Tot i que avui dia no costa trobar narracions que desvirtuen la fita o bé adapten el concepte per encabir-lo a explicacions més aviat interessades, el fet és que la idea d'una forma de govern que respon a la voluntat d'una comunitat política que s'expressa mitjançant el sufragi i la participació i que es regeix sovint per una constitució escrita apareix per primer cop documentada a la *polis* d'Atenes entre els segles VI i IV abans de la nostra era[21]. Tanmateix, la història de la democràcia atenesa no va ser lineal ni fàcil i va patir avenços i retrocessos[22], donant peu a diferents períodes identificables. D'entre aquests, el període de govern d'Efialtes i Pericles és el que mostra un model de democràcia radical de base plebea amb el major grau de repartició igualitària del poder polític i econòmic. Serà particularment contra aquest període que dirigiran les seves crítiques (expressades per boca d'autors com Xenofont, Aristòfanes, Plató, o de forma més moderada, Aristòtil) les elits oligàrquiques ateneses, alarmades pel perill subversiu d'una democràcia plebea que incorporava a la *koinonía politiké* (és a dir, a la societat civil) els "pobres lliures"[23]. Però no només la inclusió política

20 Ibíd. p.64 (traducció del castellà feta pels autors).

21 PÉREZ CANTÓ, P. *De la democracia ateniense a la democracia paritaria*, p. 29, a BORDERÍAS, C. (ed.) *La historia de las mujeres: perspectivas actuales*. (Barcelona, Icaria Editorial, 2009).

22 Ibíd. p. 32.

23 PISARELLO, G. *Un largo termidor* (Madrid, Trotta, 2011) p. 25-31

dels "pobres lliures" preocupava als detractors de la democràcia radical d'Efialtes i Pericles. També hi veien el risc de subversió dels fonaments de l'ordre domèstic de l'*oikos*, que el mateix Aristòtil expressava en termes paròdics quan ridiculitzava la democràcia com una forma de *gyneykokratía* en la que les dones adquirien el poder[24]. Aquesta connexió entre l'ordre polític i l'ordre domèstic de l'*oikos* no és casual i introdueix la qüestió de la rellevància de la institució familiar clàssica més enllà de l'àmbit privat i afectiu.

La transcendència de la subversió de l'ordre domèstic per part de la democràcia radical àtica del s. V no passava desapercebuda per un analista tan lúcid com Aristòtil, i és prou simptomàtic que el primer llibre de la seva obra política de referència, la *Política*[25] (valgui la redundància), estigui dedicat enterament a l'anàlisi de la família i les parts que la composen. Seguint la idea aristotèlica de l'anàlisi dels objectes a partir de les parts que les composen, el filòsof grec ubica l'*oikos* com la unitat bàsica de la que es composa la *polis*. És, en aquest sentit, la primera de les parts d'una societat i ocupa una mena d'espai subcivil privat, en un ordre immediatament inferior al de l'espai civil públic de la *polis*. Però la perspectiva d'Aristòtil és nítidament republicana (d'un espectre indubtablement més conservador que el de republicans de l'ala popular com Robespierre) i no assumeix la presumpta independència liberal entre esfera privada i esfera pública. Segons el seu criteri, les relacions establertes en l'àmbit privat afecten de manera notòria la configuració de l'ordre públic. Per això, en un nou exercici de dissecció, continua el capítol definint les diferents parts que conformen el conjunt de l'*oikos*.

És aquí on cal insistir de nou en què la família clàssica no solament desenvolupava la feina reproductiva i de cura sinó que, a més, era la unitat productiva bàsica[26] d'unes societats que, cal no perdre de vista, eren fonamentalment agràries. Així doncs, la imatge estàndard seria

24 BERTOMEU, M. J. i DOMÈNECH, A. *Público*... op. cit.. p. 1.

25 ARISTÓTELES, *Política*. (Madrid, Alianza, 2010).

26 Aristòtil la defineix com "*constituïda per naturalesa per a la satisfacció d'allò quotidià*". ARISTÓTELES, op. cit. p. 47 (traducció del castellà, feta pels autors)

la d'una explotació agrària de dimensió variable amb tot el conjunt d'instrumental i persones que la poblaven, comprenent aquestes des del propietari, la seva dona i els seus fills, fins al seguit de clients, serfs i esclaus que pogués tenir. Aristòtil dedica espai a justificar la institució de l'esclavitud (essencial per al model productiu del món antic) i ho fa partint d'una senzilla idea formulada com a principi d'ordre natural pel qual allò perfecte domina sobre allò imperfecte[27]. La idea el porta a ubicar l'esclau dins de l'esfera dels instruments animats, contraposada a la dels instruments inanimats. Aquest precepte del domini de la perfecció té un llarg recorregut en la seva obra ja que, entre altres, és la mateixa base argumental que utilitza per justificar la supeditació de la dona quan considera que "també en la relació del mascle amb la femella, per natura, l'un és superior; l'altra inferior;

El Parlament de les Dones
1646 - The British Library

El subtítol de la portada diu: "Amb les felices lleis per elles recentment aprovades. Per viure amb major facilitat, pompa, orgullo i indecència: però sobretot, per a aquelles que puguin ser superiors i dominar els seus marits: amb una nova forma descoberta per elles per curar qualsevol banyut vell o nou, i com en dues parts poden retrobar altra vegada el seu honor i honestedat."

La broma despectiva d'Aristòtil sobre la gyneykokratía va tenir el seu eco al llarg de la Història a l'hora de ridiculitzar la capacitat política de les dones, com en aquest pamflet satíric típic a l'Anglaterra del XVII.

27 Ibíd. p. 50-55. Val a dir que, tot i que ho expressa en termes d'ordre natural, el fet que l'esclau no "*es pertanyi per naturalesa a sí mateix*", el faria no subjecte del dret natural del que parlarien posteriorment els autors romans. En efecte, els romans van desenvolupar més aquesta qüestió des d'una perspectiva jurídica i van separar el dret natural (*ius naturale*), segons el qual, tots els ciutadans romans eren nascuts lliures, del dret de gents (*ius gentium*), que regulava la relació amb els foranis. L'esclavitud va ser contemplada com una institució d'aquest *ius gentium*, per la qual ja fos per derrota militar, per la pèrdua de la ciutadania per deutes o pel motiu que fos, es considerava que la vida de l'esclau quedava a plena discreció de l'amo (raonament que Aristòtil ja presenta en el capítol VI del primer llibre de la *Política*).

conseqüentment, l'un domina; l'altra és dominada"[28] [29] .

La descripció de les parts i relacions que s'estableixen en el sí de la família clàssica que fa Aristòtil desgrana a la perfecció els ciments de l'ordre patriarcal. Amb una insuperable capacitat de síntesi expositiva, el deixeble de Plató exposa que, d'acord amb la idea de què en tot element hi ha una part primera i una última (no en un sentit merament cronològic sinó jeràrquic), en el si de la casa s'estableixen tres relacions: la del senyor i l'esclau, la del marit i la muller i la del pare i els fills[30]. L'articulació del patriarcat es dona per la correspondència dels tres vèrtexs forts de cada relació amb la mateixa figura masculina que esdevé el *patriarca* i que, com a tal, disposa del ple domini sobre totes les persones de la família (lliures o esclaves) i disposa de la propietat exclusiva del patrimoni. Aquesta dimensió patrimonial de la família va ser desenvolupada amb major deteniment pels romans, sempre més avesats a l'àmbit jurídic. Així, a la Roma imperial, la família es llegava per testament i, a més, existien figures jurídiques com la *patria potestas,* per la qual el *pater familias* disposava del dret sobre la vida i la mort dels membres de la seva família[31]. Una forma d'il·lustrar aquest caràcter despòtic que està en la base del domini del patriarca en la família grecoromana és fixar-se un moment en les arrels etimològiques dels termes. La dimensió econòmica de la família com a unitat productiva queda exemplificada pel fet que *patrimoni* provingui del mateix terme *(pater)* que *patriarca*. Per la seva banda, més contundent resulta encara l'origen del terme *família*, i que no és altre que el mot llatí *famuli,* que significa esclau o serf[32]. Així, resulta clar que l'ordre domèstic patriarcal (ja sigui en l'*oikos* grec o en la *domus*

28 Ibíd. p. 52 (traducció del castellà feta pels autors).

29 El mateix tipus d'argument trobarà també eco al llarg dels segles posteriors i serà utilitzat, entre altres, per Juan Ginés de Sepúlveda en la disputa amb Bartolomé de las Casas durant la Junta de Valladolid (1550-1551) per justificar l'esclavització de la població indígena d'Amèrica, tal i com proposaven els *encomenderos*. SEPÚLVEDA, J. G. *Tratado sobre las justas causas de la guerra contra los indios* (México DF, Fondo de Cultura Económica, 1941) (Edició dual castellà-llatí. Aquesta obra de 1533 rep també el títol del *Segundo diálogo llamado Demóstenes*).

30 ARISTÓTELES, op. cit.. p. 48

31 ENGELS, F. *El origen*...op. cit.. p. 64-65

32 BERTOMEU, M. J. i DOMÈNECH, A. *Público*... op. cit..

romana) descansa sobre la supeditació dels seus membres al domini del patriarca. Supeditació que troba la seva garantia en el fet que el patriarca és el propietari del patrimoni familiar, i per tant, assegura una relació de dependència de tots vers ell, ja siguin lliures o esclaus[33].

En la mesura en que no són considerats subjectes jurídicament lliures (*sui iuris*) sinó dependents d'un altre (*alieni iuris*), tots els així supeditats a la figura del patriarca queden exclosos de l'ordre civil. És des d'aquesta òptica que pot entendre's el pànic que produïa entre l'oligarquia atenesa l'alteració de l'estructura tradicional de l'*oikos* que proposava la democràcia radical. Si el domini patriarcal-patrimonial desapareixia, no només els esclaus, sinó també els serfs, els clients, els fills i les dones podrien ser lliures i incorporar-se plenament a l'ordre civil per participar en la política en peu d'igualtat. Tanmateix, malgrat un període de transformacions en diversos camps com la redistribució de la terra, la neutralització de l'esclavatge per deutes, la creació del *misthon*[34] (una remuneració per l'exercici de les responsabilitats públiques per tal de garantir que no només els rendistes que vivien del treball alliè poguessin exercir-les) o l'increment del paper públic de les dones[35], amb casos tant destacats com el d'Aspàsia de Milet[36], el projecte d'inclusió de la democràcia radical atenesa va fracassar i no va tenir continuïtat en la seva transmissió a la civilització romana, que va constituir la *domus* en termes equivalents a l'*oikos* tradicional.

33 La noció republicana de la llibertat descansa sobre les condicions materials que garanteixen l'existència sense haver d'acceptar interferències arbitràries. En el sentit republicà doncs, un individu és lliure si, i només si, és lliure d'interferències arbitràries, ja provinguin aquestes d'altres particulars (*dominium*) o de poders públics (*imperium*). La propietat pot actuar doncs com una important font d'interferències o com una protecció contra elles, segons com estigui distribuïda. Aquesta distribució, per tant, és la base material de la llibertat republicana. La diferència entre un republicà conservador com Aristòtil i un de progressista com Thomas Paine està en la consideració sobre qui forma part del corpus polític de ciutadans lliures i iguals (en tant que recíprocament lliures). Per tant, el que formula així Aristòtil resulta conflictiu ja que, tot i que està clar que rebutja que els esclaus i els serfs puguin formar part de la societat civil, el resultat final respecte a la dona i els fills no està tan clar. Així, reconeix a les dones i els fills com a subjectes lliures (ARISTÓTELES, op. cit. p. 68), tot i que els desplaça igualment de l'ordre civil i els despulla del dret a la propietat, per la qual cosa queden totalment a mercè de la interferència arbitrària del patriarca, fet que desdibuixa la seva condició de lliures en el sentit republicà que sí aplica a la resta de ciutadans lliures i iguals.

34 RAVENTÓS, D. i WARK, J. *Un alegato republicano por la Renda Básica* a www.sinpermiso.info

35 DOMÈNECH, A. *La metáfora de la fraternidad republicano-democrática revolucionaria y su legado al socialismo contemporáneo.* Revista de Estudios Sociales núm. 46 (Bogotá, 2013) p. 16-17.

36 Aspàsia de Milet va viure en ple període de la democràcia radical atenesa durant el segle V abans de la nostra era. Mestra de retòrica a part de poeta i *hetera*, va ser la companya sentimental de Pericles i el seu pensament va tenir gran influència sobre el cèlebre dirigent atenès. PISARELLO, G. *Un largo*... op. cit. p. 27.

LA DISLOCACIÓ DE LA FAMÍLIA CLÀSSICA

Malgrat l'enorme interès que tindria, sobrepassa absolutament l'objectiu d'aquest article abordar en detall les vicissituds que recorren el gran lapse temporal que enllaça el món clàssic amb la contemporaneïtat. Valgui dir tan sols que, a tall de resum, aquest ordre patriarcal de matriu grecoromana va perdurar sense cap alteració substancial en el seu nucli fins a la fi de l'Antic Règim. En la seva "formulació aristotèlica", el patriarcat va mostrar una notable capacitat adaptativa, sobrevivint al col·lapse de la civilització romana i a l'èxode urbà que el va acompanyar i que va prefigurar el nou ordre feudal que s'expandí pel continent europeu a finals del primer mil·lenni.

Així doncs, durant tot el període medieval, la família va continuar sent la unitat bàsica de l'estructura productiva. Al mateix temps, va romandre com un espai subjecte a la potestat del patriarca, si bé adaptant-se a la xarxa de vincles de vassallatge feudals, que establia uns termes de propietat sensiblement diferents als de la tradició clàssica degut a la influència d'elements provinents del dret germànic i d'altres cultures que van repoblar el continent. Aquesta adaptabilitat va ser facilitada pel sincretisme cristià, que va adaptar el corpus de pensament clàssic de filòsofs com Aristòtil, Plató o Ciceró a la matriu cristiana. Autors com l'apòstol Pau, Agustí d'Hipona o Tomàs d'Aquino van contribuir a la relectura del pensament grecoromà clàssic imprimint-li un fort idealisme cristià i despullant-lo de les implicacions republicanes. En aquest sentit, la qüestió de la distribució de la propietat com a element regulador de les possibilitats d'existència lliure de les persones va desaparèixer del mapa conceptual, com també la problemàtica de les relacions de dominació patriarcals que es donaven en el si de la família i que implicaven la desaparició de dones, serfs i esclaus de l'ordre públic. La doctrina cristiana va treballar per reajustar el món conceptual clàssic a la seva conveniència per tal de legitimar l'ordre monàrquic-feudal. Però el fet és que el patriarcat no va requerir de massa revisió, ja que les relacions de dominació i subjecció que establia no eren forasteres a l'estructura mateixa de la societat medieval, com

queda clarament expressat en el versicle del Pare de l'Església Pere:

> *"Resteu, doncs, subjectes a tota ordenació humana per respecte a Déu: ja sigui al rei, com a superior; als governadors, com per ell enviats per venjança dels malfactors, i per gaudi dels qui fan el bé; perquè aquesta és la voluntat de Déu; com lliures, i no tenint la llibertat com a pretext de la malícia, sinó com serfs de Déu; honreu a tots. Estimeu la fraternitat. Temeu a Déu. Honreu el rei. Serfs, sigueu subjectes amb tot temor als vostres amos, no solament als bons i humans, sinó també als rigorosos"*[37].

Amb l'adveniment de l'Edat Moderna i les decisives transformacions que va comportar (articulació de l'Estat Modern, desenvolupament del mercantilisme econòmic i el comerç transoceànic, etc.), el sistema de l'Antic Règim comença a veure's esquerdat per un seguit de tensions en el seu si. Aquestes tensions acabaran desembocant en la seva derrota i en l'adveniment d'un nou model social basat en una economia capitalista de tall industrial i la implantació del liberalisme polític a finals del segle XIX. Però sovint ocorre que l'eufòria del vencedor eclipsa la resta de concursants, i convé recordar que aquest llarg període que articula la Modernitat no estava en cap cas predeterminat a acabar com ho va fer; i que aquest transcurs va ser testimoni de confrontacions entre forces diverses que no poden reduir-se a la pugna entre partidaris de l'antic règim i liberals[38]. Així, si bé la Revolució Francesa de 1789 pot considerar-se com el punt d'inflexió que marca l'inici del final de l'Antic Règim (que tornarà després de la celebració del Congrés de Viena de 1814-1815 per donar les seves raneres moribundes), és a l'Anglaterra del segle anterior on

37 1 Pere 2, 13-18, citat a DOMÈNECH, A. *La metáfora*...op. cit. p. 17 (traducció del castellà feta pels autors del text).

38 De nou, escapa a les possibilitats d'aquest article donar compte dels diferents moviments que es desenvolupen en oposició tant a l'absolutisme de l'Antic Règim com al projecte privatitzador que protagonitza una emergent burgesia comercial. No obstant, degut al crucial interès que té aquest llarg període per entendre el present, val la pena citar a la filòsofa feminista italiana Silvia Federici per recordar que "*el desenvolupament del capitalisme no era l'única resposta a la crisi del poder feudal. A tota Europa, vasts moviments socials comunalistes i les rebel·lions contra el feudalisme havien oferit la promesa d'una nova societat construïda a partir de la igualtat i la cooperació*" FEDERICI, S. *Calibán y la bruja* (Madrid, Traficantes de Sueños, 2010). p. 85. A aquests moviments de base popular s'hi poden afegir exemples posteriors que, de forma cíclica, s'alçaven en armes en resposta a l'opressió aristocràtica. És el cas dels agermanats i els maulets catalans, balears i valencians, dels comuneros castellans, dels levellers o els diggers durant les guerres civils angleses del XVII, o dels coneguts sans culottes de la Revolució Francesa.

es poden trobar els primers indicis de la transformació de la família patriarcal clàssica.

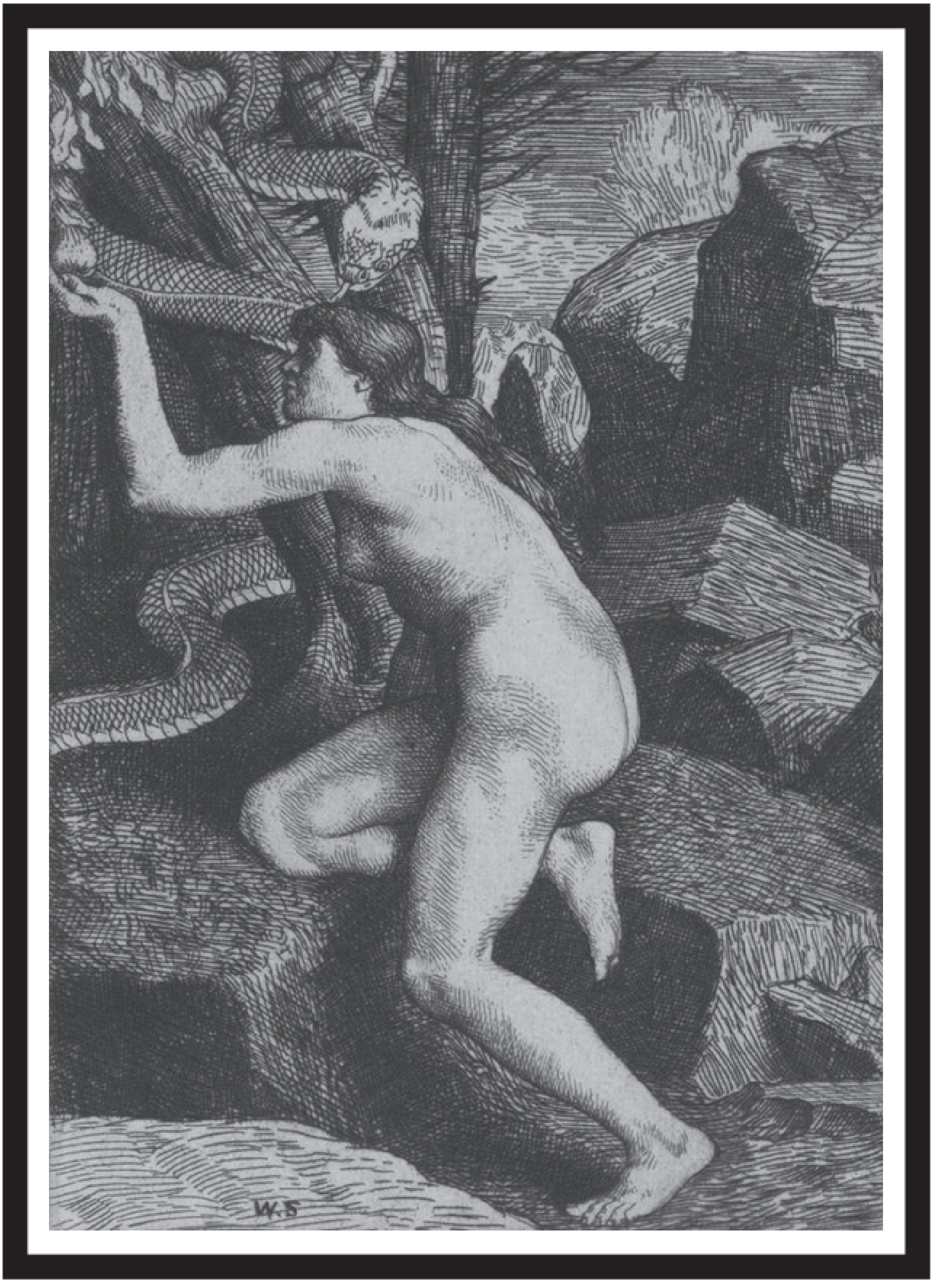
En aquest escenari té lloc durant el segle XVII la disputa teòrica entre els partidaris de la doctrina patriarcal i els del contracte social. L'anteriorment citada Carole Pateman dedica la que potser sigui la seva obra més coneguda, *El contracte sexual*[39], a analitzar aquest debat entre patriarcalistes i contractualistes, que ella encarna en les posicions de Sir Robert Filmer i de John Locke, respectivament. Per a Pateman el liberalisme i el patriarcalisme es presenten com dues doctrines presumptament antagòniques[40]. Mentre que el primer es basa en les nocions d'individualitat, igualtat i convencionalisme, el segon articula un ordre jeràrquic a partir de les irresolubles diferències naturals que ja indicava Aristòtil. Tanmateix, com ella mateixa assenyala, històricament han demostrat ser perfectament compatibles, ja que el liberalisme va resoldre la qüestió restringint el corpus dels qui havien de ser considerats lliures i iguals a un grup estadísticament reduït d'homes pares de família i propietaris[41]. La perspectiva republicana afegiria que aquesta sinergia entre ambdues doctrines es va produir també perquè les relacions de dominació familiar que el patriarcat suposa resulten compatibles amb el liberalisme, que entén que, com que s'estableixen en l'àmbit privat-domèstic, no tenen cap impacte en la configuració de l'ordre civil públic. Sigui com sigui, el que Pateman lamenta és que el potencial emancipador que se suggereix en les teories contractualistes queda eclipsat pel fet que, a la pràctica, el "subjecte sotasignat" del contracte social és un *pater familias*, fet que continua significant l'exclusió de l'esfera civil de les classes

39 PATEMAN, C. *El contrato sexual* (Barcelona Anthropos, 1995).

40 Paga la pena remarcar que en l'àmbit acadèmic està força estesa la idea que el liberalisme com a perspectiva filosòfica troba els seus orígens en les idees revolucionàries que comencen a prendre forma a l'Anglaterra del segle XVII i s'estenen per Europa durant el XVIII. En aquest sentit s'hi refereix Carole Pateman quan usa com a doctrines anàlogues el liberalisme i el contractualisme. Tanmateix, convé recordar que l'encunyació del terme liberal neix en una data prou posterior com és la de 1812, durant la celebració de les Corts de Cadis, per la qual cosa no deixa de ser un anacronisme l'ús retrospectiu del terme per pretendre que la filosofia liberal era ja una realitat al segle XVII. No hi ha dubte que, efectivament, poden rastrejar-se alguns elements precedents del que avui s'entén per liberalisme en autors previs habitualment catalogats de liberals com John Locke, Montesquieu, Rousseau o Adam Smith. En altres casos, no obstant, es força la tria fins a punts difícils de sostenir per fer-hi entrar l'Escola de Salamanca o autors força antagònics al liberalisme com Thomas Paine o Thomas Jefferson. Sigui com sigui, és important no perdre de vista que la popularització d'aquest ús generós del terme sigui probablement el resultat del clar predomini que el liberalisme ha aconseguit en la filosofia contemporània i del seu esforç per buscar referents que el legitimin i li atorguin major profunditat històricament.

41 PATEMAN, C. *Críticas*...op. cit. p. 4

subalternes, i en particular, de la dona. Pateman va inclús més enllà en la seva obra i assenyala com la dominació del marit respecte la dona s'assenta en un específic contracte sexual.

L'al·legoria del pecat original és una de les expressions clàssiques de la naturalització de la suposada perversitat femenina, tal i com mostra aquest gravat de 1896 inspirat en el Paradís Perdut de John Milton.

Els autors contractualistes com Locke o Rousseau, que partien de la idea de què les diferències naturals entre ambdós sexes feien a la dona menys capaç per a la vida pública, van passar per alt aquest contracte sexual a l'hora de formular les seves teories. Així, mentre sí que van dedicar atenció a les altres relacions de dominació domèstiques indicades per Aristòtil (amo-esclau i pare-fill), la relació marit-esposa va passar per alt en la seves explicacions de com s'origina el pacte social que configura la societat civil. Curiosament, d'entre aquests autors contractualistes, l'única excepció va ser la del filoabsolutista Thomas Hobbes que, a parer de Pateman, presenta una proposta de tipus de contracte original suficientment consistent com per eliminar el significat polític de la diferència sexual[42]. Ras i curt, el que sembla concloure és que el predomini dels contractualistes en la seva disputa amb els patriarcalistes se salda amb un canvi de formes més que de fons. Mitjançant el contracte originari (ubicat sempre en una nebulosa a-històrica i abstracte) es configura la societat civil i es legitima el seu govern. Però també mitjançant un seguit de subsegüents contractes es regula tot el funcionament de l'esfera privada. D'aquesta manera, el contracte passa a ser la base argumental que substitueix les raons naturals d'Aristòtil i que acaba servint igualment per justificar les relacions de dominació dins de la família. Després de la disputa, l'ordre patriarcal es reajusta però perviu i configura el que Pateman anomena família patriarcal *moderna* en contraposició amb la seva versió *pre-moderna* de desigualtat per raons d'ordre tradicional[43].

Paral·lelament al desenvolupament d'aquest debat i a la progressiva consolidació de les teories del contracte social allèn de les illes Britàniques, a la mateixa Anglaterra comencen a assentar-se les bases de la "gran transformació" de la qual va parlar l'historiador austrohongarès Karl Polanyi[44]. Així, després d'un convuls segle XVII en què es produeix una revolució presumptament incruenta precedida d'una intermitent guerra civil molt més devastadora, Anglaterra inicia el camí cap a la Revolució Industrial i la instauració del nou

---

42 PATEMAN, C. *El contrato...* op. cit.. p.141.

43 Ibíd. p.162.

44 POLANYI, K. *La gran transformación: crítica del liberalismo económico* (Madrid, Quipu, 2007).

ordre capitalista. Curiosament, de la mateixa manera que els primers analistes de la democràcia van ser autors contraris a ella com els ja mencionats Plató, Xenofont o el més subtil Aristòtil, les anàlisis amb major rigor i profunditat històrica de la gènesi del sistema capitalista provenen d'autors crítics amb aquest model. Dos pesos pesats de les ciències socials com el ja mencionat Karl Polanyi i l'alemany Karl Marx van dedicar bona part de la seva obra a desgranar com es va articular el sistema industrial capitalista que dominava Europa, arribant a conclusions coincidents en diversos punts essencials. Així, ambdós autors posen de manifest que la configuració del capitalisme contemporani descansa sobre la base d'un enorme procés d'expropiació de béns comunals i petita propietat que, per un cantó, concentra una gran quantitat de capital i recursos de producció en les mans d'un nombre reduït de terratinents i burgesos; i per l'altre, desposseeix dels mitjans per viure a una gran massa de població pobra que conformarà la base de les legions de proletaris que inundaran les fàbriques i ciutats de la nova societat industrial. Marx desenvolupa aquesta idea en el celebèrrim capítol XXIV de la seva obra magna, *El Capital*[45]. Per la seva banda, Karl Polanyi dedica la segona part del seu treball principal a analitzar les singularitats del procés d'emergència d'un sistema capitalista que suposa, per primer cop a la història, la posada en marxa d'un model basat en un mercat autoregulador que s'hipertrofia amb la incorporació a la seva lògica de béns fins aleshores estrictament regulats com el treball, la terra o els diners[46].

Sense negar el nucli de l'anàlisi marxià de l'acumulació originària, Silvia Federici complementa la seva dimensió prestant especial atenció als efectes d'aquest llarg procés sobre el paper de la dona. La seva idea és que, a mesura que es produeix aquesta expropiació de béns comuns, el paper actiu de la dona en el treball productiu va veient-se relegat. En aquest sentit, ubica el període dels dos segles (XVI i XVII) que recorren el tronc de l'Edat Moderna com el moment en què es gesta la decisiva expulsió de la dona de les feines productives i se la confina al rol reproductiu i de cura. Per a la filòsofa italiana,

45 MARX, K. *La acumulación originaria del capital* (Madrid, Grijalbo, 1974).

46 POLANYI, K. *La gran...* op. cit. pp. 69-350.

les caceres de bruixes que s'estenen per tota Europa i Amèrica durant aquest període indicat han de ser concebudes, més enllà de la imatge folklòrica i supersticiosa amb què han arribat avui dia, com una declaració de guerra al relatiu domini que les dones havien retingut sobre la reproducció i la maternitat. Una forma particular i brutal d'expropiació del domini del cos i del saber que les dones tenien[47]. En el nou ordre modern que es començava a forjar, s'albirava ja l'alteració de la família clàssica i del paper de la dona.

Cacera de Bruixes - Gravat de la portada del llibre de l'Arquebisbe Peter Binsfeld - 1591

I aquesta és precisament la gran conseqüència que va tenir en l'àmbit de la família l'adveniment del sistema capitalista i el triomf del liberalisme polític a finals del segle XIX. A mesura que s'incorporaven al procés d'industrialització, les societats occidentals deixaven de ser societats fonamentalment agràries per posar en la seva base la producció manufacturera. En aquest sentit, mentre la nova realitat va anar cristal·litzant, les famílies van deixar de ser les unitats bàsiques de l'estructura productiva i la seva autosuficiència va esdevenir una quimera. La producció estava ara en mans de l'empresa capitalista, els béns i manufactures de les quals inundaven els mercats on els

47 FEDERICI, S. op. cit. pp. 85-178.

treballadors acudien per satisfer les seves necessitats. Així, la família patriarcal grecoromana va deixar de constituir-se en un doble espai productiu/reproductiu per circumscriure's a la segona esfera i esdevenir el paradigma d'institució privada i domesticitat que li assignava el liberalisme. El procés d'escissió de la dimensió productiva de la família clàssica amb l'entrada en escena de la Revolució Industrial ens torna a Engels i a la seva explicació materialista segons la qual, com menys desenvolupada està la força productiva d'una societat, major predomini tenen els llaços de parentiu en l'articulació de la societat, i viceversa[48].

El paper de la dona en aquest nou ordre està directament correlacionada amb aquest desdoblament. Si, com assenyalava Federici, el procés modern d'expropiació de béns comunals que va crear el substrat (tant en el factor capital com en el del treball) per la posterior industrialització va anar apartant progressivament la dona i confinant-la a l'espai domèstic de la reproducció i la cura, la instauració del sistema capitalista va suposar la culminació d'aquesta tendència. Sembla doncs que, lluny de desaparèixer, l'opressió patriarcal s'accentuava. La prèviament existent divisió sexual de la societat adquiria una nova distribució, amb un espai públic exclusivament masculí i un espai privat en què el paper de la dona era més restringit que abans degut a la seva expulsió de les parts productives i el confinament a les feines reproductives (evidentment, no remunerades). En síntesi doncs, s'estrenyia el setge.

Però si bé aquesta és la fotografia general del paper de la dona en la societat industrial vuitcentista, el cert és que aquesta expulsió de l'esfera productiva no pot prendre's com un element inflexible i invariable en el temps. En els espais rurals, la pèrdua inicial de paper actiu en la producció va donar pas a una recuperació (almenys parcial) del rol productiu a mesura que l'enorme èxode rural buidava els pobles.

48 ENGELS, F. *El origen*... op. cit. p. 12.

Retorn del Ball - Henri Gervex - 1879
Clara evocació simbòlica de la societat burgesa del s. XIX.
L'home, reflexiu i temperat, és qui ha d'ocupar l'esfera pública.
El lloc natural de la dona, voluble i histèrica, és l'espai domèstic.

Paral·lelament, mentre que les condicions de precarietat dels treballadors de les populoses ciutats industrials s'endurien i la "necessitat" d'incrementar la producció constrenyia, algunes dones i nens es van reincorporar a les tasques productives en les noves empreses capitalistes, en unes condicions sempre més precàries que les dels homes. Però quan algunes autores feministes interpreten que aquesta entrada a l'empresa suposa una forma d'incorporació a l'esfera pública[49], sembla que obvien que les relacions establertes en el si de l'empresa capitalista són totalment privades i estan constituïdes a imatge de les relacions de l'*oikos* o la *domus* clàssiques, de tal manera

49 Per exemple, Susan Moller Okin. MOLLER, S. *Desigualdad de género y diferencias culturales*, p. 191, a CASTELLS, C. (ed.) *Perspectivas feministas en teoría política* (Barcelona, Paidós, 1996), citat a BERTOMEU, M.J. i DOMÈNECH, A. *Público*... op. cit. També la pròpia Carole Pateman sembla considerar el treball remunerat com propi de l'esfera pública, tot i que ella mateixa remarca que es regeix per una norma privada que deriva històricament de la família patriarcal. PATEMAN, C. *Críticas*...op. cit. p. 17

que la part assalariada resta supeditada a l'empresari contractant[50]. De nou, un exercici etimològic ajuda a il·lustrar el vincle, mostrant com el terme *patró* amb el qual inicialment es designava l'empresari prové de la mateixa arrel que *patriarca.* Així doncs, existeix una clara connexió institucional entre la família clàssica i l'empresa capitalista contemporània que és perfectament resumida en aquesta frase de Maria Julia Bertomeu i Antoni Domènech:

> *"La família nuclear contemporània i l'empresa capitalista posterior a la Revolució industrial són hereves institucionals de la família agnatícia (de l'oikos, de la domus o del señorío), i comparteixen encara avui molts dels estigmes d'opressió, arbitrarietat i despotisme patriarcal-patrimonial del despotés, o del pater familias"[51].*

EL MOVIMENT POLÍTIC FEMINISTA

L'Europa del segle XIX apareix doncs com un dels pitjors moments de la història per ser dona ja que, si bé des dels albors de la Grècia antiga la seva posició havia estat de supeditació al domini del patriarca, el llarg procés de transició del feudalisme a la societat capitalista industrial i la conseqüent dislocació de la família clàssica havien acabat de confinar-la a l'esfera reproductiva. A la seva llarga exclusió de l'ordre públic doncs, s'hi sumava ara l'expulsió del treball productiu (o en el seu defecte, la supeditació a la brutal disciplina del patró en unes condicions clarament pitjors que les de l'home assalariat) i una expropiació del domini sobre el seu propi cos, que la reduïa al rol de procreadora de mà d'obra. Tanmateix, en aquest escenari summament ombrívol pel que fa a les expectatives socials de les dones, va començar a organitzar-se també la resposta a aquesta situació.

Malgrat que existeixen testimonis des de temps remots d'oposició a les

50 No deixa de ser il·lustratiu que Aristòtil considerés, amb certa sorna, esclaus a temps parcials als qui venien la seva força de treball a canvi d'un salari. ARISTÓTELES, op. cit.

51 BERTOMEU, M.J. i DOMÈNECH, A. *Público*... op. cit. (traducció del castellà feta pels autors).

desigualtats entre homes i dones, com podrien ser els casos de l'hetera Aspàsia de Milet abans mencionada o de les dones perseguides com a bruixes pel fet de no resignar-se al paper subaltern que se'ls assignava, el cert és que els precedents del moviment feminista organitzat tal i com el coneixem són força més recents i es daten en aquesta centúria clau que representa el segle XIX. A partir de tota la conceptualització exposada fins ara és possible identificar dos projectes diferenciats en aquest primer feminisme: un moviment feminista desenvolupat dins dels marges del liberalisme i un moviment feminista que s'articula en l'ampli espai de les tradicions republicana-democràtica i socialista[52].

El feminisme de matriu liberal es fonamenta en la universalització dels principis de llibertat individual i d'igualtat formal. Per tant, la seva crítica es dirigirà cap a l'exclusió de la dona en la "signatura del contracte social" de la qual parlaven els contractualistes de l'obra de Carole Pateman. La idea bàsica és que, si tots els individus són lliures i iguals davant de la llei i han de poder disposar d'igualtat d'oportunitats com resen les divises del liberalisme, no hi ha cap raó per la qual la dona en resti exclosa si no és negant que aquest principi sigui universal. Això últim és justament el que formulava la doctrina patriarcal quan ancorava la tradicional exclusió de la dona de l'ordre civil en una presumpta desigualtat natural. I aquests mateixos arguments naturalistes van ser assumits de forma implícita pel liberalisme clàssic a l'hora d'adaptar la idea del contracte social a la realitat històrica-institucional de la família. És així com es justificava la divisió sexual de la societat liberal en un espai públic propi dels homes i un espai domèstic reservat a les dones. Arribats a aquest punt de meitats del segle XIX però, el feminisme liberal va alçar la veu contra aquesta situació, reclamant la universalització dels principis liberals reconeguts als homes i impugnant la validesa de l'expulsió de les dones de la societat civil.

Ara bé, d'altra banda cal recordar també que la societat liberal s'assenta sobre la idea de que les esferes pública i privada estan

52 Per tal d'aconseguir la major simplicitat conceptual possible, s'empra el terme *socialista* en el sentit més ampli possible, incloent-hi dins seu les diverses tradicions que van anar apareixent paral·lelament al desenvolupament del moviment obrer (socialisme utòpic, anarquisme, socialdemocràcia, comunisme, etc.), però que compartien un tronc mare.

nítidament separades i són independents l'una de l'altra, mentre que el feminisme, en la seva idea general, qüestiona justament la independència d'aquestes esferes. Per això, els intents d'abordar la qüestió de l'esfera privada des d'aquesta perspectiva resulten problemàtics, ja que fa entrar en tensió alguns dels supòsits principals de la tradició liberal. Per una banda, la decidida aposta per l'individualisme metodològic que fa el liberalisme té un seguit d'implicacions indefugibles. La idea antropològica del liberalisme és la de que l'individu es fa a si mateix a través de la seves accions. D'aquest axioma es deriva el principi de responsabilitat individual pel qual un subjecte és responsable únic de les conseqüències dels seus actes, tant si tenen èxit en els seus propòsits com si fracassen. No cal dir que aquest precepte obre les portes a poder justificar infinitat de situacions, segons convingui. Però el més rellevant en aquest punt és que l'individualisme liberal ignora o nega (en major o menor grau segons la radicalitat del plantejament) el pes històric que les institucions socials tenen sobre el desenvolupament de tot individu. Una altra idea fonamental d'aquesta filosofia és la del contracte com a instrument articulador de les relacions socials entre individus, ja siguin de naturalesa pública o privada. La legitimitat de tot contracte es basa en què aquest sigui assumit lliurament. D'aquesta manera, tant la relació assalariada entre l'empresari i el treballador com la relació matrimonial entre el marit i la muller són lícits només si són voluntàriament assumits. De la combinació d'aquests dos principis (el de la responsabilitat individual i el de la lliure voluntat contractual) es deriva un punt de possible fricció entre el liberalisme i la mateixa crítica feminista de tall liberal a qüestions com, per exemple, els poders legals que eren reconeguts als marits sobre les seves esposes. I és que, si el contracte sexual que regeix la relació domèstica entre home i dona és lliurement assumit per cadascuna de les parts i aquestes són responsables de les conseqüències que es deriven, de quina manera podria una feminista liberal queixar-se de les relacions de dominació de caire patriarcal que es donin en el seu sí? La resposta teòrica del feminisme liberal va trigar cert temps en arribar i no resulta exempta de controvèrsia, ja que passa, necessàriament, per reconèixer la necessitat d'intervenir sobre les relacions de naturalesa privada, fet que suposa un tret a la línia de flotació de la concepció liberal de la

societat[53]. Per la seva banda, la resposta històrica donada al segle XIX va ser directament negativa, ja que les primeres formulacions feministes, majoritàriament, semblaven acceptar la divisió de les dues esferes i l'argument de l'assignació sexual de l'àmbit domèstic a la dona com a quelcom natural[54]. El resultat, doncs, és que el projecte del feminisme liberal vuitcentista es basava, principalment, en l'extensió dels drets civils i polítics a les dones.

Per contra, el feminisme indexat en les tradicions republicana-democràtica i socialista (amb diverses figures destacades com Frances Wright, Clara Zetkin o Alexandra Kollontai, entre altres) va articular-se al voltant de la idea que la incorporació a l'ordre civil de les dones no podia fer-se en peu d'igualtat sense atacar, al mateix temps, les relacions de dominació que s'establien en l'àmbit privat. Així, el seu programa de demandes incloïa el dret a la participació en l'esfera pública, per suposat, però també la reincorporació al treball productiu i l'accés a la propietat d'aquest treball per tal de poder garantir-ne el seu dret a l'existència sense haver d'acceptar les interferències arbitràries del patró o del patriarca. Per això, el feminisme d'aquesta tradició, majoritàriament de base popular, va sostenir una lluita simultània en el front domèstic i en el front polític, fet que el duia a establir una relació, en termes no sempre fàcils, tant amb moviments feministes de composició burgesa com amb un moviment obrer plural, que incloïa algunes posicions hostils amb forts prejudicis misògins heretats de la tradició patriarcal.

Tanmateix, tot i aquesta divergència essencial pel que fa a la diferent comprensió de les desigualtats per raó de gènere i de classe en l'esfera privada, el fet és que ambdós moviments feministes van coincidir en la demanda del dret a la participació en l'esfera pública. Per a les liberals era una forma d'universalitzar la idea de llibertat i igualtat

53 PATEMAN, C. Críticas...op. cit.

54 Ibíd. p. 11-2. De fet, a la llum d'aquesta idea s'articularà una mena de reivindicació de la feminitat entesa en termes biològics que molts anys després, a partir dels anys setanta del segle XX, inspirarà a la corrent que s'ha vingut a conèixer com a feminisme de la diferència. Un tipus de feminisme que identifica i reivindica un conjunt de diferències de naturalesa biològica entre homes i dones que dibuixen dos perfils psicològics diferents. Aquest feminisme de la diferència es contraposa al que s'ha anomenat com a feminisme de la igualtat pel que fa als objectius i ubica la llibertat de la dona en l'acceptació i la reivindicació d'aquestes diferències respecte els homes i no en la superació de les desigualtats de gènere.

civil. Per a les republicanes i socialistes, significava una forma d'expandir aquesta societat civil per incloure-hi les expulsades per la vella opressió patriarcal-patrimonial.

Clara Zetkin - 1930
Destacada dirigent comunista i feminista alemanya i impulsora de la reivindicació del Dia Internacional de la Dona Treballadora.

Se sol considerar la convenció de Sèneca Falls de 1848 a Nova York com el primer acte públic del moviment feminista polític, i la "Declaració de Sèneca Falls" (o Declaració dels Sentiments com el van anomenar les autores) com el primer testimoni escrit d'aquest[55]. El programa de reivindicacions públiques d'aquest primer moviment feminista

55 BERTOMEU, A. *Cuando votan las mujeres* (2011). Consultat a: www.e-mujeres.net

va adquirir diferents formes, com per exemple, el dret a accedir a un sistema educatiu del qual eren apartades (com bé va experimentar la nostra convilatana i pionera Maria Elena Maseras). Però d'entre totes, la reivindicació estrella va ser, sens dubte, la demanda del dret al sufragi. Degut a les fortes implicacions que tenia la idea, la seva materialització va ser enormement costosa, xocant amb resistències de tot tipus i fent sortir en processó els més vells arguments de la doctrina patriarcal. De totes les reivindicacions contemplades en el document de Sèneca Falls, el dret a sufragi va ser el darrer en veure's assolit. Abans el van precedir reconeixements en matèria d'educació, sanitat i inclús estatus civil, forçant els límits del vell tabú liberal sobre l'esfera privada.

En tot cas, tant el feminisme liberal com el republicà-socialista van perseverar i van aconseguir anar consolidant el reconeixement de la dona com a subjecte capaç d'exercir el vot i de rebre'l, si bé en un procés molt dilatat que, encara avui, dista força de culminar-se. Així, a banda dels extravagants precedents de Nova Jersey i les Illes Pitcairn d'Oceania[56], se sol considerar Nova Zelanda com el primer país en reconèixer el sufragi femení, l'any 1893. Però el dret a sufragi reconegut per la illa oceànica gràcies al moviment sufragista liderat per Kate Sheppard va ser fins el 1919 un dret de sufragi estrictament actiu. És a dir, les neozelandeses, entre 1893 i 1919 van poder votar però no presentar-se a cap càrrec. Evidentment, suposava un avenç significatiu en el reconeixement del paper civil de la dona, però en termes d'assolir la plena incorporació de la dona en l'esfera política no pot ser considerat com la fita de referència, ja que la privava d'un fet gens menor com és l'exercici efectiu del poder públic en un sistema parlamentari. La següent fita, cronològicament, ens ubicaria igualment en el continent oceànic i seria el reconeixement del dret a sufragi (actiu i passiu) a Austràlia l'any 1902. Tanmateix, en aquest cas, tampoc pot considerar-se el primer precedent del sufragi universal femení ja que, si bé reconeixia el dret a les dones blanques, n'excloïa explícitament les dones aborígens. Així doncs, com defensa

56 El 1776, la Constitució de Nova Jersey (als EUA) reconeixia, per un error que no va ser corregit fins trenta-dos anys després, el dret a votar de "totes les persones lliures", en un clar símptoma d'inèrcia patriarcal en considerar el masculí com la categoria universal "persona". Per la seva banda, el 1838 la colònia britànica de les Illes Pitcairn va reconèixer el dret a vot de les dones en les mateixes condicions que els homes.

l'historiador estatunidenc Eric Bloc[57], va ser la revolució finlandesa de 1906 la que va instaurar per primer cop el sufragi universal femení sense cap distinció (valgui la redundància). Des d'aquest punt fins a l'actualitat, com ja s'ha apuntat, s'obre un procés, encara no conclòs, de progressiu reconeixement del dret a sufragi femení que ofereix casos si més no sorprenents, com que el darrer cantó suís en aprovar-lo ho va fer el 1990, o que el reconeixement no pot considerar-se plenament universal als EUA i a Sud-àfrica fins al 1965 i al 1994, respectivament, degut a la perduració de la segregació racial[58].

Per últim, no es pot concloure aquest repàs històric del moviment feminista, sense mencionar que, amb el rerefons dels conflictes socials dels "anys de plom"[59] i l'inici del que s'ha considerat una revolució sexual que posa sobre la taula elements fins aleshores tabú per a la cultura occidental, el moviment feminista va experimentar un grau de visualització i difusió pública sense precedents a partir de finals dels anys seixanta del segle passat. Des d'aleshores, i alternant moments de major fortalesa organitzativa amb d'altres de més modestos, no pot negar-se que ha aconseguit consolidar-se com a moviment social, ampliant les seves reivindicacions amb noves demandes i mostrant una gran diversitat pel que fa a les formes d'organitzar-se. Com a resultats més tangibles del moviment, en termes generals, es pot remarcar que el feminisme polític ha aconseguit demostrar una important capacitat d'influir en l'agenda pública, plantejar debats socials de forma recurrent i traslladar el seu discurs a altres moviments socials i forces polítiques que l'han vehiculat a les institucions públiques i a una infinitat d'associacions i espais de la societat civil.

57 BLOC, E. *Finlandia 1906: las raíces revolucionarias del sufragio femenino* (2015) p.8, consultat a: www.sinpermiso.info.

58 BERTOMEU A. Cuando... op. cit. pp. 11-12.

59 Nom que en ocasions es dona al període de violència armada que, amb cert marge en funció del país, recorre un lapse de temps que va des de finals dels anys seixanta fins a meitats dels anys vuitanta i que es va caracteritzar per l'actuació de grups armats d'esquerres a Europa (com l'IRA Irlandès i les seves escissions, la RAF a Alemanya, les Brigades Roges a Itàlia, ETA o els GRAPO a l'estat espanyol o l'Action Directe a França) i els EUA (el SLA o el Black Panthers Party) que se sumaven a la realitat guerrillera de l'Amèrica Llatina (les FARC i l'ELN a Colòmbia, l'MRTA i Sendero Luminoso al Perú, els Tupamaros de l'Uruguai, etc.)

CONCLUSIONS

Recapitulant, de tot el que s'ha anat desgranant i desenvolupant al llarg del recorregut històric de l'article, volem destacar, almenys, dues conclusions i acabar constatant una evidència.

En primer lloc, el desenvolupament conceptual que s'ha fet de la família podria dur a algú a pensar que el nostre propòsit era presentar aquesta institució com un espai terrorífic i cruel que supura opressió i baixesa humana. Res més lluny de la realitat. El nostre objectiu era exposar el fet que tota institució té una història al seu darrere. La de la família, en particular, ens mostra que aquesta institució va estar a la base mateixa de l'ordre d'unes societats en les quals l'esclavitud i l'explotació per raó de diners, sexe o edat no només eren habituals, sinó que n'assentaven els mateixos fonaments. Som plenament conscients, i així ho hem expressat, que aquesta imatge xoca amb la imatge de la família actual, descrita com el paradigma de la privacitat, la cura i les relacions afectives. Però pensem que en aquest contrast radica, precisament, part de l'interès. En constatar que, per entendre el present, cal dirigir l'atenció al passat que ens ha conduït fins aquí i no donar per vàlides i de forma acrítica les coses que es donen per establertes. Per tot plegat, a partir de l'argumentació presentada i les referències en què se sosté, creiem haver demostrat que la família clàssica de matriu grecoromana és l'origen de l'ordre patriarcal que es va mantenir sense quasi alteracions fins que l'empresa capitalista li va prendre el relleu en l'esfera productiva i la va desplaçar a l'espai del treball reproductiu i de cura. Al mateix temps, creiem també justificada la idea de què, tal com afirmaven Maria Julia Bertomeu i Antoni Domènech, ambdós espais (empresa i família modernes) encara mantenen i reprodueixen avui part de l'herència d'aquella família patriarcal clàssica.

Dit això, no és menys cert que la família actual desenvolupa un paper fonamental en la vida de les persones, especialment en els països del sud del Mediterrani com el nostre. D'entrada, resulta per a moltes persones un espai indispensable d'afectivitat incondicional on es desenvolupen algunes de les més grates relacions socials. En termes

més lírics, un càlid refugi per a viatgers obert, fins i tot, en la més freda de les nits d'hivern. D'altra banda, front a l'absurda pretensió de "l'home fet a sí mateix", la realitat és que el desenvolupament humà de totes les persones requereix d'una xarxa institucional que proporcioni un marc normatiu i material per a la seva socialització. Aquest bressol social el formen, per suposat, l'educació i la sanitat públiques. També les amistats i els vincles establerts en associacions i entitats de la societat civil. Però, de forma especialment destacada durant els primers compassos de la vida d'una persona, el forma la família.

La segona conclusió a la qual arribem és que el marc interpretatiu del feminisme d'arrel republicana-democràtica i socialista ofereix una anàlisi molt més sòlida que la del feminisme de base liberal a l'hora d'abordar la problemàtica de la relació entre dones i política. Això es deu fonamentalment a dues coses. D'una banda, parteix de la historicitat en el seu anàlisi i presta atenció al desenvolupament de les institucions socials. De l'altra, treballa amb unes nocions de llibertat i igualtat substantivament més robustes que les del liberalisme. La llibertat republicana ancora les seves arrels en les condicions materials que possibiliten el dret a l'existència i, per tant, no considera lliure a aquell que depèn de l'arbitri d'altri per poder viure. Es tracta d'una noció més exigent i garantista que la llibertat negativa (com diria Isaiah Berlin) liberal entesa com mera absència d'oposició per poder fer quelcom. Al mateix temps, la igualtat tampoc se circumscriu al caràcter jurídic-formal de la igualtat d'oportunitats liberal, sinó que manté les arrels materials de la llibertat republicana en definir-se com la reciprocitat d'aquesta situació de llibertat.

Per contra, la compatibilitat liberal amb les relacions de dominació establertes en l'àmbit privat de forma voluntària (entenent-ne qualsevol mena de contracte) mina la seva capacitat d'oferir resposta a les desigualtats de naturalesa política entre homes i dones. Així, en la mesura en què aquesta esfera privada resulta intocable per al liberalisme sense entrar en fortes tensions, no aconsegueix articular una proposta de resolució efectiva dels problemes de desigualtat per raó de gènere. Però, si com ja demostrava Pateman, el liberalisme

té seriosos problemes en el pla teòric per universalitzar les seves nocions de llibertat i igualtat, tal i com demanda el propi feminisme d'inspiració liberal, és sens dubte en la pràctica on aquests problemes descollen. El seu model resulta en una espècie de dona de ferro que s'obre pas en una esfera pública fortament masculinitzada fent valer els seus drets civils i polítics. Possiblement, vingui al cap la imatge d'una Margaret Tatcher o d'una Hillary Clinton com arquetip d'aquesta idea. Tanmateix, si el feminisme va de posar en evidència la naturalesa política de les desigualtats per raó de sexe (tant en l'àmbit públic com en el privat) per tal d'avançar cap a la plena igualtat política, és evident que la idea de fer que el 51% de la població mundial esdevingui una Margaret Tatcher és insostenible. Ho és, lògicament, perquè no és un model que es pugui universalitzar. I ho és també perquè la proposta subjacent d'aquest arquetip de dona liberal no és la d'acabar amb el domini de la masculinitat sinó la de ser-hi assimilades, mantenint, per tant, el mateix ordre desigual. Un clar exemple de les implicacions d'això és que aquest perfil que el feminisme liberal intenta catapultar com l'arquetip de dona alliberada i amb èxit en l'esfera pública, o bé assumeix les insanes implicacions de la doble jornada (sumar al treball productiu el treball domèstic), o bé externalitza el treball reproductiu i de cura a un mercat en el què el perfil predominant és el de dona migrada en situació de precarietat i amb càrrega familiar. De tal manera que, el que suposa la solució individual d'una, representa la perpetuació del problema per l'altra.

A tall d'al·legat final, hem de dir que tot plegat ens porta a constatar la plena vigència de moltes de les desigualtats indicades. Si bé un plantejament optimista remarcaria que aquestes existeixen de forma incomparablement atenuada i que els termes d'opressió patriarcal en què ens hem mogut són obsolets, les dades empíriques són tossudes. La desigualtat segueix existint de forma evident pel que fa al repartiment de tasques domèstiques, la desigualtat econòmica i la pervivència d'una cultura patriarcal que, de formes més o menys subtils, es continua movent en els esquemes de la supeditació de la dona a l'home i encara dona per vàlida la vella premissa aristotèlica de la inferioritat natural d'aquesta. La publicitat sexista, els cànons de bellesa imposats o la feminització dels treballs de cura són només

alguns exemples de la plena vigència d'aquests ressorts. D'altra banda, front a l'argument de la millora objectiva i irrefutable de les condicions civils de les dones cal, no obstant, deixar ben clar que les fites assolides han estat producte de la llarga i cruenta lluita sostinguda pel feminisme i per la inspiració de pioneres desobedients com Federica Montseny, Rosa Parks, Valentina Tereixkova o la nostra estimada Maria Elena Maseras.

Així doncs, malgrat que hi ha qui ha considerat que el sistema patriarcal va desaparèixer fa més de tres-cents anys[60], la relació de dominació que s'estableix entre home i dona arran del que Pateman anomena contracte sexual ha continuat plenament vigent amb posterioritat a la Revolució Industrial i la fi de l'Antic Règim. De fet, la dislocació de la família i la subsumpció de la feina productiva per l'empresa capitalista privada va col·locar la dona en una posició inclús més restrictiva ja que la desplaçava de moltes de les tasques productives que tradicionalment havia desenvolupat i la relegava a una funció merament reproductiva i de cura. Fins i tot quan la necessitat d'incrementar la producció possibilitava la reincorporació de la dona a l'àmbit del treball assalariat en la nova forma d'empresa capitalista, les seves condicions eren notablement més precàries que les de l'home. Un fet que ha continuat mantenint-se fins als nostres dies segons les estadístiques contemplades. En síntesi doncs, cal celebrar els avenços en matèria d'igualtat assolits en l'esfera pública, en efecte. Però la ressaca de la celebració no ha d'impedir que, al mateix temps, assenyalem la seva insuficiència i insistim en el llarg camí que encara queda per recórrer. Però per damunt de tot, cal no perdre de vista que aquest camí seguirà existint mentre les relacions de desigualtat establertes en l'àmbit privat es considerin intocables, perquè efectivament, com deia Hanisch, allò personal és polític.

60 PATEMAN, C. *El contrato...* op. cit.

BIBLIOGRAFIA

ARISTÓTELES, *Política.* (Madrid, Alianza, 2010).

BERTOMEU, M. J. i DOMÈNECH, A. *Público y Privado. Republicanismo y feminismo actual*, a *Viejo Topo, vol. 231* (Barcelona, 2007).

DOMÈNECH, A. *La metáfora de la fraternidad republicano-democrática revolucionaria y su legado al socialismo contemporáneo.* Revista de Estudios Sociales núm. 46 (Bogotá, 2013).

ENGELS, F. *El origen de la familia, la propiedad privada y el Estado* (Madrid, Fundación Federico Engels, 2006).

ESPING-ANDERSEN, G. *Fundamentos sociales de las economías post-industriales* (Barcelona, Ariel, 2000).

FEDERICI, S. *Calibán y la bruja* (Madrid, Traficantes de Sueños, 2010).

INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA. *La participació en el treball domèstic no remunerat a Catalunya (2007).* Dossiers Idescat núm. 10 (Barcelona, 2012).

MARX, K. *La acumulación originaria del capital* (Madrid, Grijalbo, 1974).

McADAM, D., TARROW, S. y TILLY C. *Dinámica de la contienda política* (Barcelona, Hacer, 2005) y TILLY, C. *Democracy* (Nova York, Cambridge, 2007).

MOLLER, S. *Desigualdad de género y diferencias culturales*, p. 191, a CASTELLS, C. (ed.) *Perspectivas feministas en teoría política* (Barcelona, Paidós, 1996).

NUSSBAUM, M. *The professor of Parody: the hip defeatism of Judith Butler.* (Nova York, The New Republic, 1999).

OBSERVATORI DEL TREBALL I MODEL PRODUCTIU. *La situació de desigualtat salarial a Catalunya entre homes i dones* (Barcelona, 2017).

OBSERVATORI DONA, EMPRESA I ECONOMIA DE LA CAMBRA DE COMERÇ DE BARCELONA. *Quantificació econòmica del treball domèstic i de la cura de persones no remunerat a Catalunya* (Barcelona, 2017).

PATEMAN, C. *Críticas feministas a la dicotomía público/privado* (Barcelona, Paidós, 1996).

PATEMAN, C. *El contrato sexual* (Barcelona Anthropos, 1995).

PÉREZ CANTÓ, P. *De la democracia ateniense a la democracia paritaria,* a BORDERÍAS, C. (ed.) *La historia de las mujeres: perspectivas actuales*. (Barcelona, Icaria Editorial, 2009).

PISARELLO, G. *Un largo termidor* (Madrid, Trotta, 2011).

POLANYI, K. *La gran transformación: crítica del liberalismo económico* (Madrid, Quipu, 2007).

SCOTT, J. *El género: una categoría útil para el análisis histórico*, a NASH, M. i AMELANG, J. (eds.) *Historia y género: las mujeres en la Europa moderna y contemporánea.* (València, Institució Alfons el Magnànim, 1990).

SEPÚLVEDA, J.G. *Tratado sobre las justas causas de la guerra contra los indios* (México DF, Fondo de Cultura Económica, 1941).

WEBER, M. *El político y el científico.* (Madrid, Alianza, 2012).

WOLLSTONECRAFT, M. *Vindicación de los derechos de la mujer.* (Madrid, Taurus, 2012).

RECURSOS WEB I ALTRES FONTS:

BLOC, E. *Finlandia 1906: las raíces revolucionarias del sufragio femenino* (2015) a: www.sinpermiso.info

HANISCH, C. *The personal is political* (1969) a http://www.carolhanisch.org/CHwritings/PIP.html

RAVENTÓS, D. i WARK, J. *Un alegato republicano por la Renda Básica* a www.sinpermiso.info

DONES I POLÍTICA 2
LA VILA-SECA DELS SEGLES XX-XXI

— Marc García i Mario Téllez —

1 - INTRODUCCIÓ

Aquest segon article dedicat a la vasta qüestió de la relació entre dones i política es centra en intentar traduir al nostre municipi aquesta llarga lluita per la incorporació de les dones a la societat civil desenvolupada en el primer treball. A diferència de l'exercici fet abans, pròxim al que podríem entendre com l'àmbit de la història de les idees, i en el que el context històric ha servit permanentment de teló de fons per al desplegament d'una exposició interpretativa sobre l'evolució al llarg del temps d'un seguit d'institucions (de forma destacada, la família), el que es desenvolupa en aquest segon article s'intenta acostar més al camp de la recerca local i presenta una exposició més descriptiva, tot i que no es renuncia tampoc a la interpretació de la documentació i dades trobades.

Atès que l'àmbit de la participació pública de les dones en un municipi pot assumir diverses formes que difícilment es poden recollir de forma exhaustiva en un treball breu d'aquestes característiques, s'ha cregut oportú acotar la recerca a un àmbit més concret. Així, s'empraran aquí com a premisses dues idees formulades en l'article anterior. D'una banda, el que s'ha descrit com l'objecte fundacional del feminisme i que no és altre que posar de manifest la naturalesa política que subjau en les desigualtats entre homes i dones. De l'altra, el que s'ha

caracteritzat com la principal reivindicació comuna de les dues grans tendències del primer feminisme vuitcentista: la incorporació de la dona a la participació política. Així, conjuminant ambdues idees, el que ve a continuació és un breu recorregut descriptiu pel paper de les dones en l'esfera política local dels segles XX i XXI a partir dels seus indicadors més evidents, com són l'existència d'associacions polítiques amb presència femenina o la seva incorporació a les institucions de govern local en qualitat de regidores.

Igualment, el treball es divideix en dues parts diferenciades cronològicament i també en el desenvolupament. Així, mentre la primera aborda el primer terç del segle XX i ressegueix els testimonis de participació femenina en l'esfera política pública, la segona entronca la primera legislatura municipal després de la mort del dictador Francisco Franco amb l'actualitat i analitza el paper de les dones a partir d'un indicador molt concret: el de la seva presència com a regidores en les successives corporacions municipals. No passarà desapercebut que hi ha un lapse de quaranta anys entre ambdós períodes que coincideix amb la esmentada dictadura franquista. Aquest període no està contemplat a l'article, principalment, per una raó. I és que, malgrat l'interès que pugui tenir en molts àmbits, pel que fa a la participació de la dona en l'esfera pública aquest període va ser un autèntic desert. La ideologia nacional-catòlica que articulava el règim tenia un caràcter eminentment patriarcal, i conseqüentment, el govern franquista va esmerçar-se des del primer minut en assegurar el paper domèstic i subaltern de les dones. De ben segur que, amb una bona recerca pel mig, podrien trobar-se element interessants a divulgar inclús en una cronologia presumiblement tant erma en relació al tema que ens ocupa com aquesta. No obstant això, els recursos de temps i coneixement de que disposem els autors són ben limitats, pel que, en interès de centrar els esforços en el s'ha considerat que podria oferir més interès, s'ha optat per passar per alt aquest llarg període de dictadura. Fetes aquestes precisions, és hora d'entrar en matèria.

2 - LA RELACIÓ ENTRE DONES I POLÍTICA A VILA-SECA DURANT EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX.

Una primera aproximació demogràfica a Vila-seca indica que l'any 1900 el municipi tenia censades 3115 persones distribuïdes en 812 llars. Les dades registrades mostren també que al llarg dels cent anys compresos entre la meitat del segle XIX fins la dècada dels anys 50 del segle XX la població es manté relativament estable entorn a aquesta xifra de tres milers d'habitants[1]. Tanmateix, tot i tenir un nombre prou modest de població, la vida associativa vila-secana de tombants de segle era raonablement rica i diversa. Una obra de referència per l'incalculable valor de documentació fotogràfica que recull i que dona compte d'aquesta vitalitat associativa és el volum de la col·lecció *L'Abans* dedicat a Vila-seca, elaborat per Maria Estradé, Montserrat Garriga i David Melero[2]. Entre aquesta vida associativa, de vocació naturalment pública, també es troben testimonis particulars del que s'insereix més dins de de l'activitat estrictament política en un sentit clàssic (associacions amb vocació política, partits, etc.).

Un acostament a aquest camp més acotat ens porta al fenomen de les societats recreatives, que es va desenvolupar amb força al municipi des del darrer quart del segle XIX i que arriba fins l'actualitat (tot i que el període d'esplendor de la seva activitat es podria ubicar entre finals del XIX i el primer terç del segle XX, coincidint amb un període d'ebullició organitzativa local força destacable). Cert que una primera cosa a remarcar és que aquestes societats recreatives no van tenir, en un principi, un caràcter expressament polític, sinó que s'orientaven cap a l'espai del lleure i l'oci. En alguns casos, de fet, hi va haver un esforç conscient per mantenir un perfil explícitament apolític i defugir de qualsevol formulació de caràcter ideològic. Tanmateix, aquests espais recreatius eren el punt de trobada de persones que compartien un seguit d'afinitats amb una significació que sobrepassava l'àmbit estrictament del lleure pel que, a la llarga, la filiació en una societat

1 INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Alteraciones de los municipios en los Censos de Población desde 1842. Vila-seca,* a: www.ine.es.

2 ESTRADÉ, M., GARRIGA, M. i MELERO, D. *L'abans. Recull gràfic de Vila-seca, 1867-1975.* (El Papiol, Efadós, 2011).

o en una altra acabava denotant, implícitament, la simpatia per unes determinades idees polítiques.

La més veterana de totes aquestes entitats, la Societat Recreativa El Fènix, es funda, formalment, el setembre de 1892, quan es registra al Govern Civil la còpia dels estatuts de l'entitat[3]. Tanmateix, el terme correcte seria més aviat el de refundació, ja que des de 1883 fins aquell any havia existit amb el nom de *Casino de Recreo el Fénix,* i abans encara, des de 1875 com a *Sociedad Recreativa la Ilustración*[4]. En el si del seu espai s'hi va reunir també la germandat mutualista *La Fraternal*[5]*.* La societat El Fènix va ser una de les que va intentar evitar qualsevol manifestació explícitament política, fet que va propiciar que un grup minoritari de socis que volien imprimir un caràcter republicà i catalanista a la societat s'escindissin l'any 1928 i fundessin, l'any següent, la Societat Ateneu Pi i Margall[6]. El rerefons polític d'aquesta societat resulta clar, com també ho resultarien en els casos de la Societat els Obrers amb actes sindicalistes i de divulgació socialista[7], així com de la Societat el Centre Catòlic, on a banda d'activitats cultural de marcat perfil confessional, s'hi van realitzar actes de forces catòliques tradicionalistes[8]. El que interessa remarcar en aquest punt, no obstant això, és que en cap dels documents organitzatius ni les actes que s'han pogut consultar al fons del Govern Civil de l'Arxiu Històric de Tarragona hi consta una sola referència a un nom de dona, pel que sembla que fos quin fos el seu paper en les activitats que aquestes Societats organitzaven (i per raó de la documentació fotogràfica de *l'Abans* es pot dir que existia, almenys com a públic assistent), no era un paper actiu en la organització i gestió d'aquestes entitats.

Però si un moment revulsiu a nivell polític hi va haver en aquest

3 Estatuts de la Societat Recreativa El Fènix. Expedient 382. Fons del Govern Civil. Arxiu Històric de Tarragona.

4 ESTRADÉ, M., GARRIGA, M. i MELERO, D. *L'abans*... op. cit., p.165.

5 Acta de la reunió del 26 de desembre de 1924. Expedient 370. Fons del Govern Civil. Arxiu Històric de Tarragona.

6 ESTRADÉ, M., GARRIGA, M. i MELERO, D. *L'abans*... op. cit., p.168.

7 Ibíd, p.167.

8 Ibíd, p.166.

període, va ser la dècada que va des de la instauració de la Segona República l'abril de 1931 fins a la victòria de la sublevació franquista i la instauració de la dictadura l'abril de 1939. Durant aquest període, a Vila-seca es funden les agrupacions locals de formacions polítiques que tindran un indubtable protagonisme en el conflicte bèl·lic posterior com Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) el 19 d'abril de 1934[9] i el Bloc Obrer i Camperol (BOC), embrió del futur Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM) d'Andreu Nin i Joaquim Maurín[10]. De nou, però, a les actes no hi figura cap dona.

Tanmateix, és en aquest mateix període quan apareixen els primers testimonis disponibles al fons del Govern Civil sobre activitat política femenina. Així, en el marc de la república, el 7 de setembre de 1933 es celebra la primera junta general de la *Agrupación Femenina Socialista*, constituïda l'estiu d'aquell mateix any com associació integrada per dones i vinculada al Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE). Integren aquesta junta Dolors Martí de Broseta, Engràcia Fontrodona, Maria Planas, Emilia Cervelló, Maria Gesalí, Maria Saltó i Francisca Martí[11]. El seu reglament expressa la vinculació amb el PSOE, el compromís amb el seu òrgan de propaganda (*El Socialista*) i l'acatament del seu programa. En el seu primer article defineix com objectiu de l'agrupació "*dignificar la dona, mitjançant la defensa i propagació dels ideals socialistes conforme als drets consignats a la Constitució de la República espanyola*"[12]. Al mateix temps, destaca també, per exemple, la prohibició explícita de les afiliades a pertànyer a qualsevol associació de caràcter confessional.

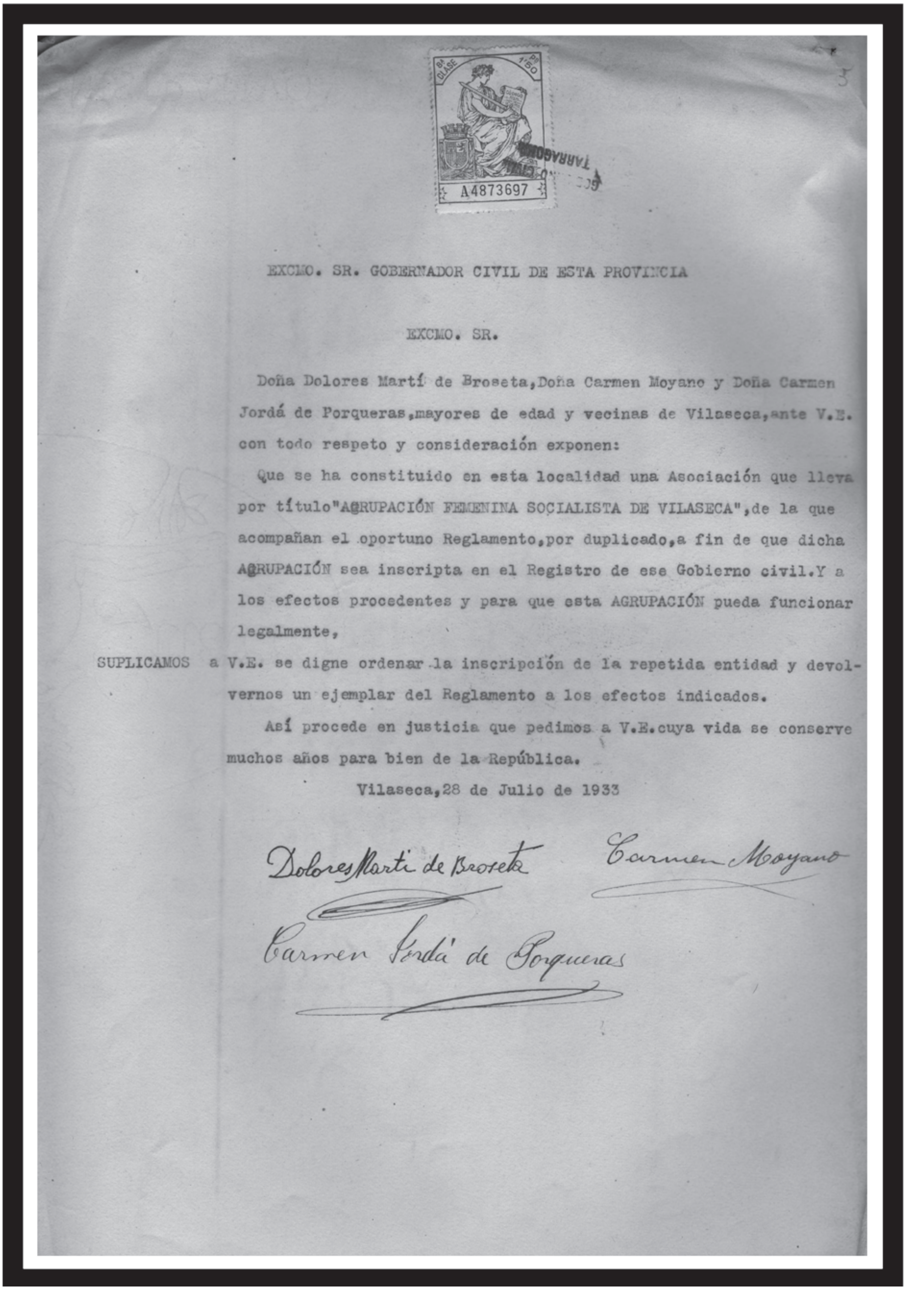
---

9 Acta de constitució de l'agrupació local d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC). Expedient 492. Fons del Govern Civil. Arxiu Històric de Tarragona.

10 Acta de constitució del Bloc Obrer i Camperol. Expedient 33. Fons del Govern Civil. Arxiu Històric de Tarragona.

11 Junta General de l'Agrupació Femenina Socialista de Vila-seca. Expedient 642. Fons del Govern Civil. Arxiu Històric de Tarragona.

12 Reglament de l'Agrupació Femenina Socialista de Vila-seca. Expedient 642. Fons del Govern Civil. Arxiu Històric de Tarragona. (Traducció del castellà feta pels autors).

A4873697

EXCMO. SR. GOBERNADOR CIVIL DE ESTA PROVINCIA

EXCMO. SR.

Doña Dolores Martí de Broseta, Doña Carmen Moyano y Doña Carmen Jordá de Porqueras, mayores de edad y vecinas de Vilaseca, ante V.E. con todo respeto y consideración exponen:

Que se ha constituido en esta localidad una Asociación que lleva por título "AGRUPACIÓN FEMENINA SOCIALISTA DE VILASECA", de la que acompañan el oportuno Reglamento, por duplicado, a fin de que dicha AGRUPACIÓN sea inscripta en el Registro de ese Gobierno civil. Y a los efectos procedentes y para que esta AGRUPACIÓN pueda funcionar legalmente,

SUPLICAMOS a V.E. se digne ordenar la inscripción de la repetida entidad y devolvernos un ejemplar del Reglamento a los efectos indicados.

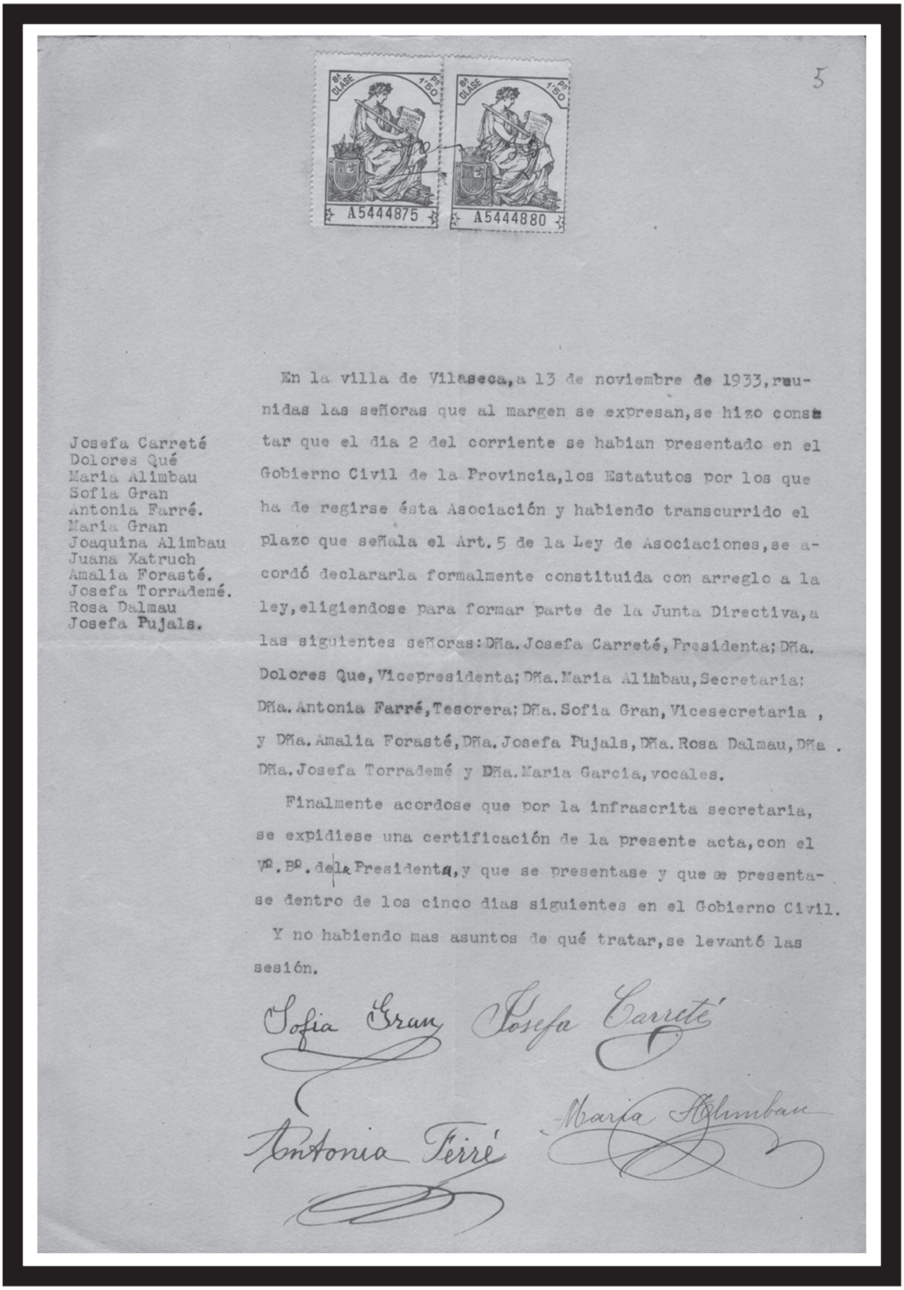
Así procede en justicia que pedimos a V.E. cuya vida se conserve muchos años para bien de la República.

Vilaseca, 28 de Julio de 1933

Dolores Martí de Broseta   Carmen Moyano

Carmen Jordá de Porqueras

Petició d'inscripció al registre del Govern Civil de l'Agrupació Femenina Socialista de Vila-seca
Fons del Govern Civil. Arxiu Històric de Tarragona.

8A CLASE 1'50 Pts A5444875

8A CLASE 1'50 Pts A5444880

5

Josefa Carreté
Dolores Qué
Maria Alimbau
Sofia Gran
Antonia Farré.
Maria Gran
Joaquina Alimbau
Juana Xatruch
Amalia Forasté.
Josefa Torrademé.
Rosa Dalmau
Josefa Pujals.

En la villa de Vilaseca, a 13 de noviembre de 1933, reunidas las señoras que al margen se expresan, se hizo constar que el dia 2 del corriente se habian presentado en el Gobierno Civil de la Provincia, los Estatutos por los que ha de regirse ésta Asociación y habiendo transcurrido el plazo que señala el Art. 5 de la Ley de Asociaciones, se acordó declararla formalmente constituida con arreglo a la ley, eligiendose para formar parte de la Junta Directiva, a las siguientes señoras: Dña. Josefa Carreté, Presidenta; Dña. Dolores Que, Vicepresidenta; Dña. Maria Alimbau, Secretaria; Dña. Antonia Farré, Tesorera; Dña. Sofia Gran, Vicesecretaria, y Dña. Amalia Forasté, Dña. Josefa Pujals, Dña. Rosa Dalmau, Dña. Dña. Josefa Torrademé y Dña. Maria Garcia, vocales.

Finalmente acordose que por la infrascrita secretaria, se expidiese una certificación de la presente acta, con el Vº. Bº. de la Presidenta, y que se presentase y que se presentase dentro de los cinco dias siguientes en el Gobierno Civil.

Y no habiendo mas asuntos de qué tratar, se levantó las sesión.

Sofia Gran   Josefa Carreté

Antonia Ferré   Maria Alimbau

Acta de constitució de l'Acció Parroquial Femenina
Fons del Govern Civil. Arxiu Històric de Tarragona

Aquesta prohibició podria semblar merament anecdòtica o una clàusula de caràcter laic, però guanya interès si es pren en consideració que l'altra entitat de composició femenina existent a Vila-seca que consta en el fons d'arxiu del Govern Civil és l'associació coneguda com Acció Parroquial Femenina, que es formaria molt poc temps després. Així, la seva junta directiva es constitueix el 13 de novembre de 1933 i la conformen Josefa Carreté (en qualitat de presidenta), Dolores Que (vicepresidenta), Maria Alimbau (com a secretària), Antonia Farré (amb el càrrec de tresorera), Sofia Gran (vicesecretària) i Amalia Forasté, Josefa Pujals, Rosa Dalmau, Josefa Torrademé i Maria Garcia com a vocals[13]. Si bé als seus estatuts no s'expressa en termes explícitament polítics ni estableix vincles orgànics amb cap partit, les referències en la definició dels seus objectius a propòsits com *"formar la vida intelectual de la dona en els principis de la moral i el dogma católic* (sic)*"*, "*fer que el seu esperit, es manifesti solidament obert cristiá en la vida pública* (sic)" o "*procurar una ensñança domestica, perfecta i completa* (sic)"[14], tenen evidents implicacions polítiques en la línia del que s'ha argumentat en l'article anterior. No deixa de contrastar els paral·lelismes entre aquestes dues entitats formades per dones amb creences polítiques, presumiblement, força contraposades. Ambdues entitats són les expressions documentades i recollides pel Govern Civil dels inicis de la intervenció de les dones vila-secanes en l'ordre civil del municipi. I les seves dates de fundació són tant properes en el temps que no deixa de resultar plausible pensar en alguna interrelació a mode de resposta o oposició. Finalment, i a tall d'anècdota, compartien fins i tot carrer, ja que les seves seus socials s'ubicaven ambdues al carrer Pi i Margall.

No és casual que aquestes primeres expressions al poble tinguin lloc en aquells moments. El 1931, com s'ha indicat, es proclamava la Segona República Espanyola que assumia el repte d'endegar profundes reformes en molts àmbits. Reforma agrària d'un país de base majoritàriament agrícola i amb grans extensions en mans de terratinents; reforma de l'administració i organització de l'estat amb la qüestió nacional ben present; reforma militar d'un exèrcit obsolet

13 Acta de constitució de l'Acció Parroquial Femenina. Expedient 694. Fons del Govern Civil. Arxiu Històric de Tarragona.

14 Estatuts de l'Acció Parroquial Femenina. Expedient 694. Fons del Govern Civil. Arxiu Històric de Tarragona.

tècnicament i amb tradició insurreccional; reforma clerical d'una societat profundament catòlica, etc. La reforma de la posició de les dones era doncs una demanda que es sumava a aquesta llarga llista de temes pendents que les forces governants assumien com a repte a afrontar. En aquest àmbit, el moviment sufragista internacional havia tingut la seva influència dins l'estat espanyol i havia posat sobre la taula la qüestió del vot femení. De fet, el text de la primera constitució republicana de 1931 contempla que *"els ciutadans d'un i altre sexe, majors de vint-i-un anys, tindran els mateixos drets electorals, conforme determinin les lleis"*[15]. Serà en el procés cap a l'aprovació d'aquesta primera carta magna de la Segona República quan tindrà lloc la famosa creuada dins el Parlament de Clara Campoamor. La diputada del partit radical d'Alejandro Lerroux havia estat escollida en aquelles primeres eleccions, i conjuntament amb la diputada republicana Victoria Kent i la socialista Margarita Nelken, eren les primeres dones parlamentàries de la història espanyola. El cas no deixava de resultar curiós, ja que havien pogut ser escollides per tenir reconegut el dret a sufragi passiu, però, paradoxalment, no havien pogut rebre el suport de cap dona ja que tenien vedat el dret a sufragi actiu. Campoamor va trobar el suport de l'incipient moviment sufragista i també de la pròpia Kent i de Nelken. Tanmateix, a mida que es va anar acostant el debat, les posicions d'alguns dels partits d'esquerres que havien donat suport a la idea del sufragi universal van anar tornant-se contràries sota l'argument que la dona no estava preparada per votar encara, atès l'enorme poder que sobre ella hi exercia l'Església. Així, finalment ni Kent ni Nelken van donar suport a la mesura, i Campoamor va haver de defensar en solitari la qüestió, fins i tot amb la oposició del seu propi partit[16]. De forma rocambolesca, el sufragi femení va ser finalment aprovat per les Corts amb pocs suports de les forces progressistes i gràcies als vots de les dretes conservadores que, tanmateix, quan una part d'elles va arribar al poder a través del cop militar franquista, no van dubtar en suprimir tota forma de sufragi i defensar el retorn de la dona a l'àmbit domèstic que propugnava la doctrina nacional-catòlica i feixista del règim. No seria fins la segona restauració borbònica a

15 BERTOMEU, A. *Cuando*...op. cit.. p.3.

16 BERTOMEU, A. Cuando... op. cit..

la mort de Franco i el retorn de les institucions parlamentàries i les eleccions que les dones van poder tornar a votar i a participar en la vida política.

3. LA INCLUSIÓ DE LES DONES EN LA POLÍTICA INSTITUCIONAL MUNICIPAL DE VILA-SECA

La segona part de l'article té com a pretensió analitzar la situació de la participació de la dona en la política institucional vila-secana (tant a nivell quantitatiu com a nivell qualitatiu), posant-la en relació amb la resta de Catalunya.

Si bé la participació de les dones en les esferes de poder econòmic, polític i cultural ha anat augmentant progressivament d'ençà de l'anomenada Transició i la conseqüent restauració de les institucions representatives de govern, és evident que encara queda molt camí per recórrer per poder considerar el protagonisme d'ambdós sexes com plenament equiparable. No obstant, tal i com assenyala Hanna Pitkin en la seva clàssica obra de 1967 *El concepte de representació*[17], la igualtat efectiva no és només una qüestió de números sinó que cal introduir també l'anàlisi qualitativa per poder copsar la dimensió real de la qüestió i identificar els termes en què es produeix aquesta progressiva incorporació de la dona al terreny de la governança. Dit en altres termes, no només cal quantificar l'accés de les dones als àmbits de decisió política, sinó que també és necessari estudiar si el paper que assumeixen dins de les institucions és substantiu.

3.1 - ANÀLISI QUANTITATIVA

En aquest sentit, a continuació es desgranarà la qüestió començant primerament per abordar la dimensió quantitativa per tal de fer una fotografia de l'evolució del nombre de dones electes com a regidores en les successives legislatures des de la restauració de les eleccions municipals, l'any 1979.

17 PITKIN, H. *The concept of representation* (Universitat de Califòrnia: Berkeley, 1967).

1979-1983:

En el primer mandat després de la dictadura la única regidora present a la corporació fou la Senyora Josefina Sotorras Borbonet. Amb tot, només va durar al càrrec 10 mesos essent una dels tres regidors que van entregar l'acta abans d'acabar el mandat. Va ser regidora pel Partit Socialista de Catalunya (PSC) del 19 d'abril de 1979 al 26 de juny de 1980.

1983-1987:

Durant el segon període, la única regidora fou la senyora Palmira Companys Canals que, com en el cas de Josefina Sotorras, va deixar el càrrec abans de cloure el mandat. Així doncs, va actuar com a regidora des del 23 de maig de 1983 fins al 27 de gener de 1984, integrant part de la Candidatura Independent Pro Salou. La resta de la legislatura que va suposar l'inici de l'ininterromput govern de Convergència i Unió va restar, per tant, sense cap dona entre els membres de la corporació municipal.

1987-1991:

En la tercera legislatura, tres regidores van arribar a ocupar càrrecs de representació política a l'Ajuntament de Vila-seca. No obstant això, només una ho va fer al llarg de tot el mandat. Fou el cas de Francisca de Paz Perdiguero del Partit Socialista de Catalunya. Les altres dues regidores formaven part de Convergència i Unió. Així, Maria Àngels González Estremad va ser regidora del 30 de juny de 1987 a 26 de gener de 1990, mentre que Maria Estradé Pujals va exercir de l'11 d'abril de 1990 fins al 15 de juny de 1991.

1991-1995:

En aquest mandat es produeix un relleu a l'alcaldia, que passa a mans de l'actual alcalde Josep Poblet i Tous. Per primera vegada, a més, dues regidores van exercir com a tals al llarg de tot el mandat. Són els casos

de Maria Estradé Pujals, que va repetir amb Convergència i Unió, i de la socialista Carme Aleu Sendra.

1995-1999:

En el que pot considerar-se com la consolidació d'una tendència ascendent, durant el darrer mandat del segle XX quatre regidores van exercir durant tota la legislatura. Repeteixen altre cop Carme Aleu Sendra pel Partit Socialista i Maria Estradé Pujals per Convergència i Unió. S'incorporen María Ángeles García Maldonado d'Alianza Popular i Maria Ester Caminal Janot del Partit Socialista

1999-2003:

Tanmateix, la tendència ascendent pel que fa a la incorporació de les dones en la política institucional del municipi sembla truncar-se en aquest punt. Així, durant aquest mandat la representació femenina es redueix a la meitat, i són només dos regidores les que ostenten càrrecs de representació. Concretament, repeteixen la socialista Maria Ester Caminal Janot i Maria Estradé Pujals de Convergència i Unió.

2003-2007:

En la setena legislatura tornen a ser quatre les regidores escollides en les eleccions, i totes elles exerceixen al llarg del mandat. Per quarta vegada consecutiva, repeteix Maria Estradé Pujals per Convergència i Unió. Al mateix grup municipal s'incorporen Ester Cañete Santos i Maria Àngels Ponce. D'altra banda, per part del Partit Socialista entra la senyora Begoña Ester Álvarez Sahun.

2007-2011:

El mandat del període 2007-2011 representa un lleuger augment en la proporció de dones amb l'increment en una dona més. En total, cinc de disset, fet que suposa, amb tot, un discret 29,41% del total. Per part de CiU, Maria Estradé Pujals abandona l'ajuntament després de 4 legislatures i escaig, però continua Maria Àngels Ponce i s'incorporen

Manuela Moya Moya, Rosa Esmeralda Núñez Serralta i Ana Josefa Girona Ramírez. Pel que fa al PSC, repeteix Begoña Ester Álvarez Sahun i s'incorpora Susana Morales Encuentra.

2011-2015:

En el primer mandat amb una corporació de 21 membres, set dones tornen a ser escollides regidores. Fins a data d'avui, suposa el punt àlgid pel que fa a la proporció de dones que són regidores, representant un terç exacte sobre el total de membres. El Grup Municipal de Convergència i Unió manté una àmplia majoria absoluta i és també qui més dones aporta com a regidores. Sis de les set totals. Natàlia Güell Vallverdú, Montserrat Garcia Estopà, Maria Sans Aragonès, Manuela Moya Moya, Rosa Esmeralda Núñez Serralta i Maria Àngels Ponce. Per part del PSC, repeteix per tercer cop Begoña Esther Álvarez Sahún, tot i què en el darrer any de mandat abandona el seu grup municipal i passa a ser regidora no adscrita.

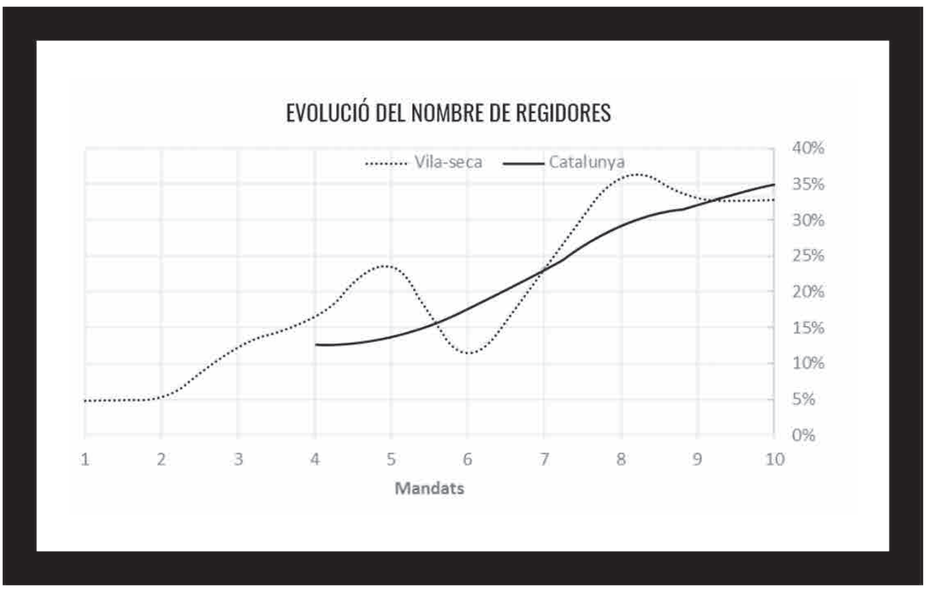
2015-2019:

Per acabar, en el mandat vigent la representació de dones es manté igual que en l'anterior a nivell quantitatiu, tot i que canvia pel que fa a al distribució entre les forces polítiques. Per part del grup municipal de Convergència, Manuela Moya Moya i Rosa Esmeralda Núñez Serralta repeteixen i s'incorporen Cristina Campallo Martínez i Lucía Teruel Carrillo. També s'incorporen Estela Martín, per part del PSC, María Mercedes Pastor Chico de Ciutadans i Elisabet Sánchez Gutiérrez de Vila-seca en Comú.

Fins aquí, tot l'exposat ha estat, estrictament, un repàs descriptiu del procés d'incorporació de les dones a l'exercici polític de l'Ajuntament de Vila-seca. Una manera d'aportar una mica més de dimensió i permetre fer-se una idea del que suposen les dades és posar-les en relació amb el context general a Catalunya. Així, el que es mostra en fer-ho és que l'evolució del percentatge de regidores en relació al total ha anat augmentant de forma progressiva i sostinguda des del retorn de les eleccions municipals, tant a Vila-seca com a la resta de

Catalunya. Això denota, per tant, que es tracta d'una pauta general on Vila-seca no destaca com excepció ni per dalt ni per baix. Malgrat la tendència positiva, cal subratllar que només un terç del total de càrrecs electes municipals a Catalunya són dones, cosa que posa en evidència que les desigualtats existents en l'àmbit de l'esfera de la política institucional encara són elevades, i l'administració local no en resulta una excepció.

Entrant una mica més en el detall, tot i que, com s'ha indicat, l'evolució és similar entre ambdós àmbits territorials, la tendència al nostre municipi és més irregular i dibuixa un patró general a l'alça però amb fortes fluctuacions (incloent retrocessos) depenent del mandat. Això no obstant, la tendència inicial cap a l'increment de la presència de dones sembla consolidar-se d'ençà de la legislatura de 2003. Per concloure, cal destacar que en el vigent mandat, el percentatge de dones regidores a Vila-seca es situa una mica per sota de la mitjana catalana, que continua la progressió a l'alça i sobrepassa ja el terç des de la darrera legislatura.

Elaboració a partir de dades de l'Ajuntament i de la Generalitat

3.2 - ANÀLISI A NIVELL QUALITATIU

A partir d'aquesta imatge general, podem intentar desentranyar algunes de les implicacions d'aquestes dades empíriques sobre el paper de les dones en les institucions representatives locals, per tal de posar-les en valor i interpretar-les mitjançant el que es coneix com una anàlisi qualitativa de la informació.

Tornant al fil de Pitkin i el seu exhaustiu i suggeridor treball, l'autora alemanya passa revista a les diferents descripcions que històricament s'han fet de la representació i arriba a la conclusió que, malgrat que totes han captat part del seu significat (o, per dir-ho en el seus termes, alguna de les seves dimensions), cap d'elles ha estat prou complexa i elaborada com per reflectir-ho en la seva totalitat de forma simultània. Així, les cinc perspectives o dimensions que ubica Pitkin[18] són:

> *1. Representació com a autorització. El representant és algú autoritzat a actuar en nom del representat, el qual assumeix les conseqüències de les accions del representant com si les hagués fet ell mateix.*
>
> *2. Representació com a responsabilitat o obligació de rendició de comptes (Accountability). La representació és una relació d'agència en la qual el representant ha de retre comptes per la seva actuació davant el seu representat.*
>
> *3. Representació com a correspondència, vista o reflex (o "representació descriptiva"). El representant supleix al representat per mitjà d'una correspondència de característiques.*
>
> *4. Representació com a identificació simbòlica. El representant supleix al representat per una relació basada en les actituds i creences de la gent.*
>
> *5. Representació substantiva. El representant és el que*

18 PITKIN, H. *The concept...* op. cit..

actua en nom d'un altre, en el seu interès o com el seu agent.

Aquesta darrera és la dimensió que més preocupa a l'autora, que dedica 6 dels 10 articles del seu llibre i que va desenvolupar en altres treballs posteriors. També és la que resulta més adient per al propòsit d'aquesta part de l'article, atès que la dimensió substantiva és, precisament, la que analitza l'activitat que desplega el representant. En aquest sentit, el concepte de representació substantiva serveix, concretament, per mesurar el grau d'importància social, el pes i el valor que té el càrrec polític en funció del sexe, seguint la perspectiva emprada per Ainhoa Uribe i Vicenta Tasa[19].

Tal i com assenyalen aquestes autores, i usant l'utillatge analític de Pitkin, l'augment de la participació de les dones com a càrrecs electes principalment respon a un criteri numèric i no substantiu[20]. És a dir, si bé arran de la Llei Orgànica 3/2007 (per la qual s'intenta avançar cap a l'objectiu de la paritat) s'aconsegueix augmentar el nombre de dones electes, el paper que desenvolupen és menys significatiu que el dels seus companys. Segons Uribe i Tasa, això es veu clarament quan s'analitza quin sexe ostenta les carteres ministerials més rellevants.

A nivell municipal, aquest diagnòstic es valida completament pel que fa al mandat vigent. A més de les diferències quantitatives detectades a l'apartat anterior, també es manifesten diferències substancials pel que fa a la rellevància dels càrrecs que desenvolupen. Si bé és cert que algunes regidores han ocupat importants responsabilitats en els diferents equips de govern, en línies generals, els llocs claus han estat ocupats per una notòria majoria d'homes, fins i tot prenent en consideració el biaix inicial que suposa la desproporció d'inici entre el nombre de regidors i el de regidores. Així, l'afirmació general que Uribe i Tasa feien en relació al govern estatal, sembla confirmar-se també a nivell local, quan s'analitza el nombre de dones en relació al d'homes

19 URIBE, A. i TASA, V. *Mujer i Política: La Ley Orgánica 3/2007 para la iguladad efectiva de hombres y mujeres como factor de impulso de la mujer en el ámbito del poder público.* a URIBE, A. i ABRIL, R. (ed.) *Mujer, derecho y sociedad en el Siglo XXI* (València, Tirant lo Blanch, 2010).

20 Ídem

pel que fa a quantes d'aquestes regidores són tinentes d'alcaldia, presidentes de comissions o portaveus de grups municipals. Cal no perdre de vista que, a més de les desigualtats a nivell decisori i de reconeixement, el fet d'ocupar o no aquests càrrecs, també es tradueix en major o menor remuneració econòmica.

Analitzant per parts cadascun dels tres exemples proposats, la primera figura a contemplar és la de les tinències d'alcaldia. Els tinents o tinentes d'alcaldia són les persones designades per substituir al batlle en cas d'absència, malaltia, dimissió o defunció. El nombre màxim de tinents d'alcalde és un terç del nombre de regidors del ple. En el cas de Vila-seca, de les set tinències d'alcaldia establertes, actualment, només la segona i la cinquena estan encapçalades per una dona. És a dir, tan sols el 28% de les tinències d'alcaldia són ocupades per dones. Una xifra que s'ubica lleugerament per sota de la proporció general de dones entre els regidors electes, que era del 30%.

Pel que fa a les Comissions Informatives i la Comissió Especial de Comptes, dites estructures són part dels òrgans de govern que composen el funcionament del consistori. De les cinc comissions existents (quatre Comissions Informatives i l'esmentada Comissió Especial de Comptes), només una dona ostenta la presidència. Pel que fa a la presidència dels Patronats de Turisme i de Música, totes dues estan encapçalades per homes. Així doncs, del total d'estructures de govern comissionades, només un 14% de les presidències de comissions i patronats estan ocupades per una dona, una xifra que sí s'ubica prou significativament per sota de la proporció de dones regidores. És important destacar, a més, que aquests presidents de comissions tenen un paper preponderant dins de les diferents àrees de govern que configuren l'Ajuntament de Vila-seca.

Finalment, els grups polítics municipals són òrgans col·legiats de caràcter polític i necessaris en l'organització municipal. Tenen com a funció canalitzar l'actuació dels membres de la corporació, que a tals efectes, actuen a través dels seus grups per al millor funcionament dels òrgans de govern. Cada grup ha de designar el seu portaveu conforme als criteris que estimi oportuns. En l'actual mandat, tan sols un dels

cinc grups municipals vigents ha triat com a portaveu a una dona. Per tant, només un 20% dels portaveus municipals són dones.

4 - CONCLUSIONS

Tal i com hem pogut veure, les desigualtats entre sexes en matèria de participació política són una realitat plenament vigent que enfonsen les arrels en els mateixos problemes detallats en l'article anterior. Al mateix temps, una segona constatació és que no són només una qüestió numèrica que es pugui resoldre amb quotes, ja que impliquen també unes desigualtats qualitatives en la forma en què aquesta participació es materialitza (càrrecs ocupats, grau de responsabilitat a la que es té accés, etc.). D'aquesta manera, tot i que el nombre de dones que són càrrecs electes ha anat augmentant de forma sostinguda al llarg dels darrers mandats, la participació de les dones en els càrrecs de major rellevància continua essent residual i no s'aprecien canvis prou contundents. Vila-seca no constitueix cap excepció a aquesta situació general.

Les primeres proves trobades de la presència femenina en entitats de la societat civil amb clara vocació política van haver d'esperar al període de la Segona República espanyola, en la que la qüestió de la incorporació de la dona va ser abordada en el debat polític (amb no poques dificultats). A més, no deixa de cridar l'atenció que van ser dues entitats de composició exclusivament femenina i de nova planta les pioneres en obrir les barreres de l'ordre civil, enlloc de ser entitats ja existents les que servissin de plataforma per aquesta inclusió. El franquisme va relegar la dona al seu paper domèstic tradicional i va posposar durant quaranta anys la continuació d'aquests incipients passos cap a la inclusió política de la dona.

En aquest sentit, els ajuntaments del 1979 comencen virtualment de nou pel que fa a aquesta qüestió. Si bé és una tendència innegablement positiva que el nostre municipi hagi passat del 5% de participació femenina en el primer mandat democràtic a un 33% en el mandat actual, no hem d'oblidar que la representació de dones encara suposa un terç del total. A més, la situació empitjora notablement quan atenem als

aspectes que Pitkin considera substantius. Cap dona és presidenta de patronat, només un 28% són tinentes d'alcaldia i només un 20% són portaveus de grup municipal o presidentes de comissió.

Malgrat que l'augment de dones en llocs de responsabilitat política és evident en el marc general de la societat catalana, el poder real que ostenten continua essent escàs. Per tant, si volem aconseguir que les dones deixin de tenir un rol testimonial en el món de la política institucional, cal anar més enllà de la qüestió numèrica i les quotes, i analitzar en profunditat com es configuren les relacions de poder.

BIBLIOGRAFIA:

ESTRADÉ, M., GARRIGA, M. i MELERO, D. *L'abans. Recull gràfic de Vila-seca, 1867-1975.* (El Papiol, Efadós, 2011).

INSTITUT DE CIÈNCIES POLÍTIQUES I SOCIALS *Banc de dades sobre càrrecs electes Institut de Ciències Polítiques i Socials* (2017, Universitat Autònoma de Barcelona: Bellaterra).

PITKIN, H. *The concept of representation* (Universitat de Califòrnia: Berkeley, 1967).

URIBE, A. i TASA, V. *Mujer i Política: La Ley Orgánica 3/2007 para la iguladad efectiva de hombres y mujeres como factor de impulso de la mujer en el ámbito del poder público.* a URIBE, A. i ABRIL, R. (ed.) *Mujer, derecho y sociedad en el Siglo XXI* (València, Tirant lo Blanch, 2010).

FONTS D'ARXIU:

FONS DEL GOVERN CIVIL. ARXIU HISTÒRIC DE TARRAGONA.

RECURSOS WEB I ALTRES FONTS:

AJUNTAMENT DE VILA-SECA

BERTOMEU, A. *Cuando votan las mujeres* (2011), a: www.e-mujeres.net

INSTITUT CATALÀ DE LES DONES. *Dones i Política* (2017) a: http://dones.gencat.cat/ca/ambits/participacio/dones_politica/

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Alteraciones de los municipios en los Censos de Población desde 1842* a: www.ine.es

"TORNAR A ESCRIURE ÉS LA MEVA ASSIGNATURA PENDENT"

Entrevista a Montse Palau

Luis Alberto Moral

"Quan el mirall es trenca esdevé un ganivet. Mira't al mirall i veuràs el teu destí fet bocins.[1]*"*
John Lennon, Born in a prison

Em mirava al reflex de la vidriera del bar Astut, a Torredembarra, on havia quedat amb Montserrat Palau Vergés (Tarragona, 1958), doctora i professora de literatura catalana a la Universitat Rovira i Virgili i, actualment, diputada del Parlament de Catalunya. Hi treballa des del 2015, com a independent, dintre de la candidatura al govern de Junts pel Sí. M'aclareix entre riures que hi ha hagut un malentès, mentre aterra, esgotada de tota la setmana de plens i comissions, un divendres a la tarda: "Era l'Astut, d'*astuto*", i no pas l'Atzur, el bar on realment érem.

Montse Palau, però, també és escriptora. O ho era. Així signava, amb el diminutiu, a les més de quatre obres[2] que va publicar fins als anys noranta. Ja en el 1979, publicà un llibre de poemes, *Just a dream*, "un pecat de joventut", confessa, dintre de la col·lecció *Quaderns Foc Nou*, una sèrie de poemaris que avui dia serien un exemple d'autoedició,

1 Traducció de l'autora en el conte "Narcís en el mirall", pertanyent a Montse Palau, *Cadires confortables*, Barcelona, Columna, 1990, p. 65.

2 Quatre és el número que registra Mònica Batet al seu article "La narrativa al Camp de Tarragona o la capacitat de perdurar" (revista *Kesse*, Tarragona, CEHS Guillem Oliver, nº 41, 2007), tot i que quatre són només les seves novel·les: *Interferències, Suspíria, Sapore di sale i En nom del pare.*

encara sense el suport de la tecnologia actual. Era l'empenta generacional del Camp de Tarragona:

> M.P.: Va ser a partir d'aquí amb col·legues com el Magí Sunyer, el Josep Bargalló, el Lluís Figuerola, vam fer una revista que es deia la Gent del Llamp, que amb els anys s'ha convertit en una editorial. Com que tots escrivíem, fèiem un llibre amb els mitjans que teníem. Vaig escriure el poemari i d'altres per a alguna antologia.

"Havíem de trobar el nostre maig del 68. Seríem uns vençuts si no parléssim de...", escrivia en vers una jove Montse Palau: "La revolució no és un joc. Serietat. No somiïs. Sobretot no somiïs. Somiar no porta a res." Riu i recorda en veu alta alguns dels motius ja presents en la seva obra aleshores, com el jazz i el rock'n'roll, el mar, en un seguit de deu poemes sense títol, vestits amb un estil gairebé oral o bé en prosa poètica, estructurats pel símbol canviant dels somnis, en motius com el cine ("Saps? ara ja no veig pel·lícules a la tele. / Sí, eren aquelles que sempre / s'acabaven amb un petó que es deia the end.") o la revolució

Montse Palau en una foto d'arxiu del Diari de Tarragona.

ja mencionada, i escenes dels feliços anys 20 –taules de pòquer, claqué, Fred Astaire—, que reproduïa Hollywood en la cultura de masses que començava també a colonitzar imaginaris culturals arreu:

> Justament en aquella Tarragona tan obsoleta, però que començava a bullir, i en relació amb la universitat, es va reunir una sèrie de gent, qui teníem com a professor el Jaume Vidal Alcover, que va ser un element aglutinador. Vam coincidir, per exemple, el Pere Anguera, de Reus, com a historiador i escriptor, malauradament ja desaparegut; i també amb el Marcel Pey com a artista encara en actiu.

En paraules de la professora de literatura contemporània de la Universitat Rovira i Virgili, Montserrat Corretger[3] analitza les múltiples tendències d'una literatura catalana variada dirigida a un mercat obert i de masses —sovint sense compromís ideològic; i on es comença a observar l'apogeu de l'autor mediàtic, lligat als mitjans audiovisuals, avui en voga i completament fora del circuit intel·lectual. En una altra direcció[4], la generació que menciona Palau, subratllava Corretger[5] els senyals d'identitat generacionals, emmirallats en el *dirty realism* o minimalisme estatunidenc, entre d'altres, de David Leavitt i Robert Carver:

> Començaven a donar els primers títols els autors nascuts al tombant de 1960-63: Sergi Pàmies, Maria Jaén, Carles Torner, Toni Cucarella, Màrius Serra i molts d'altres. Es tractava d'una narrativa més comunicativa que creativa, extreta d'un context immediat enlluernador —emmarcat entre la gran victòria socialista de 1982 i la caiguda del mur de Berlín el novembre de 1989—, la màxima complexitat ideològica la qual sorgia de l'interès

3 "Reflexions sobre literatura catalana actual: alguns trets de la narrativa dels 90", *Kesse*, CEHS Guillem Oliver, 1997, nº 24.

4 Encara que el panorama esbossat per Corretger al seu article incloïa escriptors de tota Catalunya com Jaume Cabré, Jesús Moncada, Quim Monzó o escriptores com Maria Mercè Marçal, Isabel Clara-Simó o Montserrat Roig.

5 Ibídem, p. 6.

> psicològic dels personatges i dels plantejaments temàtics innovadors, especialment dels vinculats a la narrativa dels Estats Units.

Uns referents que l'autora tarragonina reconeix en la seva ascendència literària, junt amb la novel·la anglosaxona de Julian Barnes, David Lodge i Alison Lurie; la novel·la negra de Jo Nesbø o el naturalisme del Zola i el realisme objectivista, que acaba desactivat en la seva obra, com veurem més endavant, en la línia dels autors del segle XX i XXI. Tot amb tot, ens cita autors de les comarques tarragonines com Margarida Aritzeta o Magí Sunyer, i joves valors dels quals n'està al corrent com Gemma Ruiz, Bet Olid i Roc Casagran.

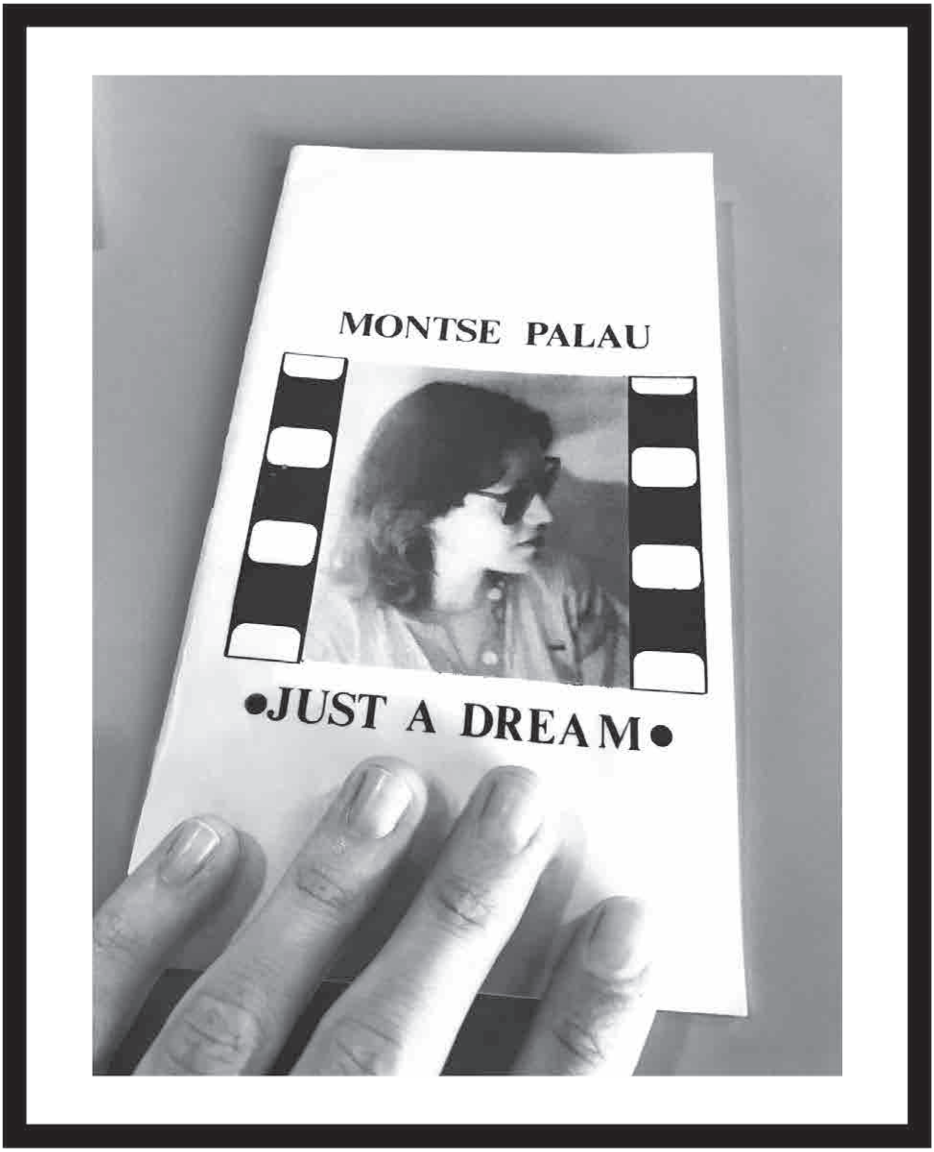
Tornant al mapa literari de Montserrat Corretger, cloïa l'anàlisi de la dècada dels 90 referint-se a la creació al Camp de Tarragona[6]:

> I a les nostres comarques continua sortosament l'obra dels més experimentats: l'exquisit i amè memorialisme de Xavier Amorós, la perícia narrativa d'Olga Xirinacs, Josep Anton Baixeras i Gerard Vergés, entre d'altres, i la dels més joves i prometedors: Magí Sunyer —amb dues novel·les que inicien amb encert un món de ficció força intel·lectualitzat—, Montse Palau —d'una modernitat pertorbadora—, M. Lluïsa Amorós, Adam Manyé i Rosa Pagès, per citar alguns autors amb una obra tot just encetada, representants, tots ells, de les generacions que s'inicien en aquest final de segle i garanteixen una continuïtat esperançadora en el proper.

"Va ser el llibre de poemes", reprèn Palau, "algun poema per a alguna antologia, i para de comptar. Admiro molt als poetes però sóc més de narrativa." En aquest gènere, publicà l'aplec de contes *Cadires confortables* (1990), la novel·la curta de tall sentimental i amb la coberta il·lustrada per l'artista Marcel Pey, *Suspíria* (1994); la primera novel·la *Interferències* (1989), *Sapore di sale* (1996) i, finalment, *En nom*

6 Ibídem, p. 9.

del pare (1999), considerada per la crítica com la seva millor, i alhora, darrera obra.

El poemari Just a dream, el primer llibre de Montse Palau. Fotografia pròpia.

Pel que fa a la seva vessant acadèmica, Montse Palau es va doctorar amb un estudi de la novel·la de postguerra en el marc local l'any 1986,

La narrativa al Camp de Tarragona (1939-1985); a més, ha estudiat les figures de Maria Aurèlia Capmany, amb qui va compartir vivències, (*Escriure la vida en femení*, 2008), Mercè Rodoreda, Isabel-Clara Simó, entre d'altres, dues línies de recerca de la mà, la literària i la feminista, per les quals va ser reconeguda el 2009 amb la Distinció Maria Antònia Ferrer, de l'Observatori de la Igualtat de la Universitat Rovira i Virgili.

En aquesta entrevista, analitzem en diàleg amb ella, la seva obra literària, que perdura intacta en els magatzems de la xarxa de biblioteques públiques —sobre tot a les comarques tarragonines—, suspesa gairebé en 18 anys de silenci creatiu.

EL MIRALL TRENCAT: LECTURA DE L'OBRA NARRATIVA DE MONTSE PALAU

Creus que la teva literatura ha quedat en l'oblit?

Sí. Tots els meus llibres estan trinxats, fora de circulació. Hi són a les biblioteques, tot i que no digitalitzats. A casa, però, me'n queden alguns exemplars[7].

L'onze de juliol de 1999, Montse Palau concedia una entrevista al diari *La Vanguardia*[8], immersa en la promoció de la seva quarta novel·la, *En nom del pare*, i preguntada per la presència de la ciutat de Tarragona a la seva obra, va contestar:

- **És [Tarragona] un escenari amarg?**
- No... que consti que jo mai he deixat la ciutat, però Tarragona ha canviat molt. Abans, quan jo era petita, era un poble provincià. Encara ho és

7 L'escriptora i filòloga del Pont d'Armentera, Mònica Batet, a la revista *Kesse* (nº 41, CEHS Guillem Oliver, 2007, p. 17) analitza les causes de l'oblit literari en el seu article "La narrativa al Camp de Tarragona o la capacitat de perdurar", —on es cita Montse Palau— i entre els diferents arguments en destaca: "La literatura ha esdevingut un element més del mercat de consum i sovint les lleis que la regeixen són les de l'oferta i la demanda" vers la minsa professionalització dels autors del gremi. Batet parla d'una selecció natural literària, recorrent a Darwin, una supervivència condicionada per múltiples factors no únicament literaris ni editorials, en un mercat saturat de novetats i amb cada cop menys lectors, on la majoria de les obres resten condemnades a l'oblit.

8 Sara Sans, *La Vanguardia*, "*Vivir en Tarragona*", 11 de juliol de 1999, p. 2. [Traducció pròpia.]

una mica, però ha canviat molt físicament. De totes maneres, és la primera vegada que un llibre meu transcorre a Tarragona.

- **Ja té en marxa el proper llibre?**
- És que *En nom del pare* el vaig acabar l'any passat.

- **Quant de temps va invertir en ell?**
- Cinc anys. El vaig revisar moltes vegades. Aquesta vegada espero no trigar tant.

- **Expliqui, expliqui...**
- La novel·la que estic preparant es situa en la mateixa línia que aquesta obra, amb un estil intimista i de relacions entre persones... té la seva intriga... però en això sóc com la gent del teatre: no vull dir gaire fins que no el tingui més avançat.

Així mateix, l'especialista en literatura catalana contemporània, Montserrat Corretger, valora l'escriptura de l'entrevistada en el llibre *Escriptores Tarragonines*[9]: "L'obra novel·lística de Palau, en línia ascendent fins a *En nom del pare*, assenyala el creixement d'una escriptora de potència encara il·limitada". [...] I la defineix: "És la narradora tarragonina nascuda després de 1955 amb l'obra més intensa i significativa"[10].

La novel·la apareixeria a l'edició de gener de l'any 2000 de la revista cultural catalana *Serra d'Or*[11], entre les eleccions de la crítica Lluïsa Julià en una secció habitual de la publicació, "Tria personal". En ella contextualitza la intenció de Palau:

9 Montserrat Corretger, "Escriptores de Tarragona: noves veus (1990-2010)", a Diverses Autores, *Escriptores tarragonines*, "Col·lecció Atenea", Arola Editors, Tarragona, 2010, p. 127.

10 Ibídem, p. 125.

11 Lluïsa Julià, *Serra d'Or*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, gener del 2000, nº 481.

> *En nom del pare* és la novel·la que emmiralla la joventut dels anys seixanta i setanta, l'època de la rebel·lió, les drogues i el sexe lliure, amb resultats poc reeixits, i al cap dels anys apareix (desapareix?) la possibilitat d'una entesa amb la generació dels pares. És evident l'esforç de l'autora per novel·lar uns anys centrals i massa oblidats literàriament.

A més, tria alguna de les temàtiques amagades en la prosa de la narradora:

> També són interessants les relacions amb la mare, un tema important i encara poc abordat. Novament el diàleg entre Alícia i el gat de Cheshire i la brutalitat amb què la protagonista ha de viure la primera menstruació són prou il·lustratius de l'època.

D'altra banda, trobem a la premsa de l'època altres ressenyes que valoraren l'obra. Anna M. Gil[12], a la secció de llibres de *La Vanguardia*, compara *En nom del pare* amb *Te di la vida entera*, de l'escriptora cubana Zoé Valdés, avaluant la novel·la de la tarragonina com a text fallit, amb els següents arguments: "El de Palau és un llibre sense alè, amb una sobreabundància de personatges i anècdotes i més d'un tòpic (sobre les classes socials, els joves dels anys 70, el matrimoni, la família, les relacions de parella), incapaç de conduir-nos pels camins d'una memòria personal. Un simulacre de passió i dolor a ritme de bolero."

Et reconeixen per la teva obra?

Quan vam començar ens van fer una sèrie de reportatges a la meva generació, al suplement de l'*Avui* o al *Qué Leer*: la generació del Josep Maria Fonalleres, el Màrius Serra. Ells han continuat. A mi no crec que m'identifiquin com a novel·lista. Sóc la professora que van tenir, o ara per una qüestió de vida pública, i més aviat una escriptora acadèmica, d'articles de llibres, d'assajos.

12 Anna M. Gil, *La Vanguardia*, "*Libros*", 24 de setembre de 1999, p. 4. [Traducció pròpia.]

Llegint la teva obra de ficció, no has publicat des del 1999. Per què?

A partir del 2000, veus: sexennis, trams de recerca, llibres, publicacions d’assaig i d’història de la literatura. A banda de qüestions personals, per raons de feina, i també per ser mare. Et trobes que el tema universitari t’engoleix, i comença aquesta perversió d’impactes, publicacions i índexs: has de publicar aquest llibre, has d’anar a aquest congrés, has d’estar en aquest grup de recerca. Si mirem el currículum, no he parat. Tinc alguns contes cada vegada més esporgats. També he col·laborat en ràdio i premsa. Molta qüestió d’assaig i poca ficció. I sempre dic que tornar a escriure ficció és la meva assignatura pendent. Hi ha moments en què he tingut molt més neguit amb això. He escrit coses curtes, o d’altres mig enfilades. Però no acabo de donar el pas.

No tens pensat tornar a escriure?

He de confessar que hi ha una qüestió d’inseguretat, sempre l’he tinguda. I de lentitud: de les coses molt ben pensades i preparades. Tinc coses escrites a posteriori, i ara no sé com escriuria. Entre d’altres coses, vaig fer després una novel·la, de la qual no se sap res, però no va acabar d’anar bé: és una qüestió ja interna, personal.

El teu editor no t’ha trucat en aquest temps per esperonar-te?

Ha canviat tant el món editorial, i jo tampoc he anat mai amb cap manuscrit sota el braç a ningú. Si ara tingués una peça, no et sé dir si la presentaria a un concurs literari normal —no el premi Planeta—, o aniria a un editor. Crec que el més important seria escriure, tornar a connectar. Per què no? Això ho deia la Maria Aurèlia Capmany: “he de ser sempre prou valenta per tornar a començar qualsevol dia a qualsevol edat.”

Montse Palau i Maria Aurèlia Capmany. Foto cedida per Montse Palau.

Quin és el paper de la literatura en el món contemporani?

Trobo que hi ha una contradicció. D'una banda, hi ha una davallada en els estudis d'Humanitats: a la gent li costa llegir —fins i tot en primers cursos d'universitat els alumnes reconeixen que no llegeixen habitualment. Al mateix temps, estem consumint molta literatura d'altres formes: cinema, televisió, fins i tot els videojocs tenen una mena de narrativa literària. Ens estem acostumant a un altre tipus de ficcions, que potser no cuidem tant el fons i el contingut, però que no deixen de ser narratologia i literatura.

Hi ha un públic lector important, però el més preocupant es dóna en les generacions joves, en què hi ha gent que sí que llegeix; els llibres infantils tenen un mercat; però d'altres que si no fos pels llibres

de l'escola, i per obligació, no llegirien mai. Estem en un bar de Torredembarra, i et pots trobar una coneguda sota un llum que ja porta tot el Harry Potter llegit, i ara el recomençarà en anglès per reforçar l'idioma; i al mateix temps, algú al seu costat juga amb una *maquineta* i els llibres li fan nosa. Estem en una època molt contradictòria, i en la literatura també.

Els videojocs ja apareixien a la seva novel·la *En nom del pare*: la protagonista, l'Alícia, hi juga quan comença la història.

Eren encara, però, els jocs d'ordinador de disquet. És una manera d'evasió, de crear un món alternatiu. Un joc entre *Alícia i el país de les meravelles*, que és un dels motius de l'obra, i el videojoc, que consistia en trobar al doctor Livingstone passant per una sèrie d'aventures. El joc m'interessava amb un sentit metaliterari. He de reconèixer que no vaig passar de les primeres pantalles.

Han canviat molt des d'aleshores.

Eren molt mecànics, però al darrere hi havia literatura: eren unes proves que s'havien d'anar superant, quan la història realment era un altra. Com la protagonista, l'Alícia, que s'havia de trobar amb ella mateixa a través del seu pare i les relacions familiars. Per això em lligava molt bé. Són aquestes obsessions que t'ajuden a passar de la realitat, malgrat que acabes enganxada en una mena d'espiral que t'evadeix de la realitat amb una altra ficció.

No t'ajuden a fugir del món com ho fa també un llibre?

Un llibre et porta a altres realitats, a altres móns, com una pel·lícula. Com aquelles pel·lícules de TVE en blanc i negre. L'evasió[13] era un

---

13 D'acord amb Montserrat Corretger, en les seves consideracions sobre la literatura catalana als anys 90 del segle passat, afegeix al fet de la "desactivació del compromís ideològic, polític o nacional, que tota obra duia afegit en eles anys 60 i 70" en el pas a la democràcia el conseqüent resultat: "Aquest fet propicià un corpus narratiu feble, mancat d'energia creativa i tancat en ell mateix. [...] El resultat fou, en general, una narrativa de molt fàcil digestió, amb una inclinació marcadament sentimental, [...] que oferia una fugida fàcil a un públic cansat de l'experimentació textualista duta a terme en les dues dècades anteriors. [...] La literatura que acompanyà aquest escolament suau del temps fou sobretot d'evasió: es fruïa amb el relat d'aventura. Un escenari en el que s'ubica la literatura de Montse Palau per cronologia, encara que la seva direcció n'és una altra, com confirma la mateixa Corretger, anys després, a Escriptores Tarragonines (ibídem, p. 126): "La marca de registre d'aquesta narrativa, que també defini Palau, era la manca total d'afectació i de

llibre o la televisió d'un sol canal. El cinema a través de la televisió, de les pel·lícules quan era petita té un sentit de pèrdua, un valor nostàlgic. Eren records del món que es retira. En canvi, el cinema de la meva època sempre me l'he pres com una narració, una ficció nova. El videojoc, per la seva banda, et porta a una realitat molt repetitiva, i suposo que és per això que no m'han interessat —sí que jugo al *Candy Crush*, ho reconec.

Passa el mateix actualment amb les sèries de televisió.

Hi ha un públic considerable atrapat per sèries com *Joc de trons* i nissagues de vampirs, per exemple. Aquest públic estava enganxat, en un altre segle, a la novel·la de fulletó o a la novel·la per fascicles. Abans es llegia Dostoievski, però també a *Fumanchú* o les novel·les d'Agatha Christie: és un altre tipus d'evasió.

És curiós. Respecte a *Joc de trons*, o altres sèries, hi ha una recreació de les mitologies clàssiques contextualitzades en l'actualitat. Les novel·les de vampirs, com *Dràcula*, van aparèixer a l'època victoriana anglesa, una època d'intercanvi entre colònies, i és quan comença a haver-hi molt d'estranger a Gran Bretanya. Per aquesta por al que ve de fora comença el mite de la sang ètnica, i avui al segle XXI, exemples com *Crepúsculo*, tornen en un present en què torna a haver-hi molta mobilitat de gent, en què tenim por de l'altra, quan totes les nostres societats són l'altra.

La música és omnipresent a la teva creació, Montse.

Sempre quan he escrit he tingut una banda sonora, que no vol dir que sempre les tingui en reproducció al tocadiscos, sinó fins i tot al cap. Sobretot en els contes, com és un artefacte curt, considero que ha de tenir un ritme. I moltes vegades m'emmirallava en certes cançons. Per exemple, amb "Fràgil" jo tenia la melodia de l'Sting ["*Fragile*", 1987] tota l'estona al cap, i intentava que el conte portés aquest ritme

pretensió literària, una actitud que originà textos que a simple vista semblen d'evasió." Montserrat Corretger, "Reflexions sobre la literatura catalana actual: alguns trets de la narrativa dels 90", *Kesse*, ibídem, p. 5.

d'emoció i de tristesa amb la fragilitat recordant un amor:

> El xiscle profund d'una tristesa que et destrueix. El plor de la seva mort, del mai més. «I la pluja continuarà caient com llàgrimes de l'estel, com llàgrimes de l'estel. I la pluja continuarà dient que fràgils que som, que fràgils que som…»[14]

A més de les influències del jazz i el bolero, admet concomitàncies a la seva obra de la *movida* —un conte porta per títol la lletra d'una cançó de la Unión, "*Si un dia he de morir que sea en Maracaibo*"— i el rock'n'roll, que la seva veu reverbera en inflexions tonals esquinçades.

En canvi, a la teva obra, el paper de la televisió revela la quotidianitat.

En "Cadires confortables" hi ha una vida, en teoria, plàcida, amb un odi amagat. La protagonista es dedica a veure vídeos *killers*, amb molta sang i fetge. La televisió va arribar quan jo vaig néixer, és un estri rellevant, molt lligat a la vida quotidiana. Un altre component de la teva vida familiar. Tot són televisions a les cases, fins i tot a la cuina, i et xuclen més que els videojocs.

S'emociona amb la violència de la pantalla quan a la seva vida es resigna.

"Ara la indiferència. Ja no hi ha res, ni la decepció, són com dues cadires confortables, habituades i donades pels cossos que les ocupen. En silenci, amaneixen els pèsols amb patata i mengen davant el televisor. Ella llesca el pa amb el ganivet elèctric i decideix, associació d'idees, que quan ell torni a marxar, mentre planxi, posarà *La matanza de Texas*, que tant li agrada i que es va autoregalar en un aniversari oblidat"[15].

Hi ha un component, potser generacional, de com escapar, evadir-

14 Montse Palau, *Cadires confortables*, ibídem, p. 71.

15 Ibídem, p. 14.

se, conjurar, ignorar la realitat que t'envolta. La dona de "Cadires confortables" no canvia la seva realitat, s'evadeix mentrestant. És una manera d'explicar les inquietuds, les ànsies: en lloc de plantar-te i de reconèixer la teva realitat, d'acceptar com ets; vas buscant vies d'escapament momentànies, però que et van omplint. És més plàcid mirar com van matant a la televisió, i després fer com si res hagués passat, tot desitjant que la realitat no existís. Com ens serveix la ficció per no acarar-nos a la nostra pròpia realitat. Això sempre ha estat present en la meva escriptura.

Hi ha molta violència a la teva literatura[16].

No aguanto la violència. Suposo que per això la conjuro d'una manera o altra. No he pogut acabar de veure mai *Apocalypse now*. La violència gratuïta m'esparvera. Puc arribar a comprendre la bestialitat humana, però al mateix temps no la suporto. [...]

Com que és realisme, la realitat és molt *dirty*.

"—[...] I que n'ets, d'idiota. Les dones és que no hi toqueu, no serviu per a res... Qui em manaria a mi que em casés? I amb una dona que no té dos dits de seny... ¡Ja ho diuen, ja, que teniu el cervell més petit! Però ¿quantes vegades t'ho he repetit? [...] Que tens uns collons com una vaca. Una foca idiota és el que ets tu. ¡Idiota! ¡Me cago en la puta! Jo dient-li cada dia quina càmera volia i ella va i s'equivoca... La puta mare que et va parir..."[17] Crida l'Anselm al conte "«La gran (des) il·lusió», bolero", quan la seva dona, la Ramona, dona de fer feines, li va regalar una càmera de vídeo amb els pocs diners que li havien tocat en un premi. I la espitja. Uns contes més endavant, el mateix Anselm li explica al doctor una història inversemblant en un monòleg tota la peça (a *Inseguretat laboral*): "I la meva dona? Què dirà la Ramona? ¡Ai, doctor! Vostè m'ha de creure i explicar-ho tot, tal com ha estat. Jo només treballava. Jo no he violat ningú, sinó que ella m'ha fotut

16 La definició estilística de la prosa de Palau, especialment en la seva darrera novel·la, queda caracteritzada en aquest paràgraf de Montserrat Corretger: "Una sintaxi tallant, treballada a partir d'oracions breus en gradació creixent conviu a la novel·la amb fragments lents, fornits a partir d'una certa escriptura parlada rodorediana, lírica sempre i crua sovint". Montserrat Corretger, *Escriptores tarragonines*, ibídem, p. 127.

17 Montse Palau, *Cadires confortables*, ibídem, p. 34.

mà. I, si encara no en tenia prou, el banyut m'ha apallissat i els seus infermers m'han tirat escales avall."[18]

Lliga amb la presència a la teva obra de la maternitat en relació a la mort.

Va molt unit. Però de maternitat n'hi ha ben poca.

I la maternitat és sempre truncada.

Quan vaig escriure era mare jove. Per exemple, en aquell conte de la pèrdua dels fills en un accident d'autocar d'una guarderia, vols conjurar allò que no voldries mai que et passés, en ser mare d'una criatura ben petita.

> —Hi ha hagut un accident... Un tren... L'autocar... Els nens...
>
> Veu les ombres que rellisquen en la foscor canviant de fora. Fixada en la petita claror ben encerclada dels fars. I l'hospital. I els plors. I els xiscles. I els desmais. I tots aquells sorolls. Tota aquella sang, tota aquella mort. Aquell silenci buit dins el seu cor.
>
> He vist el gran. No té cames. Un braç ple de sang, els ulls tancats. Adormit. Per sempre. Veu el petit. El rostre desfigurat, el cos rebentat. I no pot plorar. No pot cridar. No pot fer un clam fort amb tota la pena que porta a dins, el cor encongit com un puny.
>
> Els dos taüts blancs. Els dos taüts tancats. Els nínxols. Les totxanes. El ciment.[19]

18 Ibídem, p. 58-59.

19 Ibídem, p. 45.

"A *En nom del pare,* altrament, m'interessava la metàfora d'en lloc de parir la vida, parir la mort. Una imatge que m'obsessionava." És com, en relació amb altres experiències tractades amb un sedàs tràgic, narra l'avortament de la Lícia:

> "Jo em pensava que l'espinada se m'arribaria a partir, que, pels ronyons, el meu cos s'esquerdaria, que els malucs s'obririen fins a l'infinit mentre una punxada enorme i contínua se m'emportava cap a un no res d'impotència. La suor rajava a doll i el ventre feia onades. El meu cos no era meu, era d'aquell altre que em xuclava i que, alhora, era jo mateixa que me n'anava. Tot s'obria, tota jo era una vagina immensa. Allò era el misteri de la vida. I van anar estirant i em deslliurava del pes i de l'esforç, l'esperit en pau. Allò era el misteri de la vida i no va ser. Era blau, arrugat, no plorava. Mai no va arribar a plorar. Ni me'l van deixar sobre la panxa. No van voler deixar-me el meu cadàver perquè, en el misteri de la vida, jo acabava de parir la mort."[20]

"Com aquell altre conte", segueix repassant, "Satan me guarda", on la protagonista se n'adona que neixes sola i mores sola, i que vida i mort són indestriables. Com pots arribar a comprendre a això, que mai no ho comprens."

> Potser pensa en la situació d'aquella dona, la seva mare. Potser desitja que ja és hora que mori i, així, s'acabarien els torns de vetlla i tots podrien descansar. Li deu fer nosa, un destorb en la seva vida organitzada, mediocre, que no vol sobresalts. I segurament ni pot recordar el mateix cos en un altre hospital per parir-lo a ell. Què deu pensar? ¿En la inutilitat, la futilesa de la vida, o en la victòria del seu equip de futbol?[21]

---

20 Ibídem, p. 27.

21 Ibídem, p. 123.

“És el que es desprèn de les lectures de la Sylvia Plath: la capacitat adulta de la tragèdia”, diu l’autora tarragonina. “Allò que et penses que mai no aguantaràs, aquella mort que et trasbalsa quan ets molt jove, encara que sigui llunyà com el pare d’un amic, i penses que no ho podries suportar, i conforme van passant els anys, et succeeix amb la teva gent pròpia, i a vegades amb amics de la teva edat, i penses que no és possible: com vas adquirint aquesta capacitat adulta de la tragèdia. Tot continua.

Com és possible?

I és possible.

Són obsessions que després les escrius.”

Té relació amb que la protagonista de la novel·la sigui una dona oprimida en un món franquista.

Normalment, com deia la Rodoreda, he escrit del que conec. [Riu]. Però no tant la meva generació com les mares del franquisme silenciades. La repressió. L’educació. La moral. El pecat de la carn. No podien estar més reprimides. L’Alícia de *En nom del pare* explica una sèrie d’experiències que són de les dones de la meva generació.

Rememorant la pèrdua del pare, la Lícia hi confronta aquest model de família imperant:

> Les monges i la tele em parlaven o em mostraven models de famílies i la meva no entrava dins d’aquells clixés. La Doris Day i el Rock Hudson es tiraven floretes. I pares i fills no paraven de dir-se que s’estimaven, fins a ser embafadors. En canvi, la meva era una família d’amenaces i rancor, eixuta, avorrida, a la força[22].

22 Montse Palau, *En nom del pare*, Barcelona, Editorial Empúries, 1999, p. 67.

Montse Palau en un dels actes de campanya de Junts pel Sí al 2015.

En aquest cas, l'experiència de dona és una reivindicació i també una veu amb què et sents més còmode parlant. M'interessava posar en solfa tota una sèrie de contradiccions a partir d'uns cossos, molt

diferents que si haguessin estat un home de la meva generació[23]. No m'ho plantejo com una reivindicació, sinó com pintar un quadre amb un ritme musical i en moviment.

A la novel·la *En nom del pare*, el retrobament amb la casa abandonada d'un pare absent obliga a la Alícia a començar a recordar, a través dels objectes, els motius, les magdalenes de Proust en forma simbòlica dels gats omnipresents, que reapareixen per tot l'espai privat, i els records amagats en cartes i fotografies, rere l'oblit autoimposat de la protagonista —la cita que obre el llibre, de Julian Barnes, assenyala aquesta intencionalitat: "La memòria és un acte de voluntat, i també ho és l'oblit.[24]"

En el següent passatge es caracteritza la ciutat en aquest neguit, l'oblit voluntari: "Tarragona em colpejava, un cop de puny d'una mà suada. Volia i dolia, perquè era la meva ciutat, encara que l'havia deixada, amb ganes. Tan a prop i tan llunyana alhora. No hi anava perquè no m'interessava nuar el fil escapçat.[25]"

Tanmateix, un altre vector de records que sura en el dolor expressat de la protagonista és la relació amb la seva mare. Teixida de silencis entre elles, i rancúnia vers el marit que les va deixar soles. De fet, la nena calla en públic que el seu pare les ha abandonades. Tot i que ja sent l'exclusió social: "Sentia els xiuxiuejos i l'estigma que em marcava. I la compassió de les monges que amb la seva caritat cristiana acostumada m'ho recordaven cada dos per tres amb uns «pobreta» acompanyats de sospirs[26]".

---

23 En l'entrevista concedida al *Diari de Tarragona* (J.F. Losilla Eixarch, 23 de maig de 1999, p. 55), durant la promoció de la seva última novel·la, l'autora explicita en dues respostes alguna d'aquestes diferències culturals que s'evidencien en la seva escriptura, principalment marcada per donar veu al cos femení: "Les dones concebem la relació amb els homes com el centre fonamental de les nostres vides. Quan comprovem que no trobarem mai el nostre príncep blau, es produeixen grans desenganys. Patim més que els homes. [...] Per a les dones l'amor és un dels eixos centrals de la nostra vida privada. En canvi per als homes, el món dels sentiments queda en un segon pla. Es mouen per les ambicions i el reconeixement públic."

24 Montse Palau, *En nom del pare*, ibídem., p. 10.

25 Ibídem, p. 17.

26 Ibídem, p. 70.

De la seva infantesa, la Lícia narra el capítol en què es converteix en dona:

> Va ser un dia que em trobava malament, molt malament. No sabia què em passava. Creia que havia menjat alguna cosa dolenta, alguna cosa que m'havia caigut malament perquè, dins el ventre, el dolor em burxava. A la tarda, en tornar de l'escola, vaig veure que havia tacat les calces d'un suc marronós. Em vaig espantar i em vaig avergonyir perquè pensava que no havia estat capaç de contenir-me. D'amagat, em vaig rentar les calces perquè la mare no se n'assabentés. Però el suc persistia i tornava a tacar. Finalment, esporuguida, ho vaig dir a la mare i ella no se'n va estranyar gens ni mica.
>
> Aquí tens una compresa, quan tinguis això, cada mes, te l'hauràs de posar. I no et pots banyar, ni rentar el cap. Ara ja ets una dona.
>
> Sense cap més comentari[27].

Un altre tema és la incomunicació, un tret de les nostres societats actuals.

Era el silenci. Els temes dels quals no es podien parlar. El silenci que es va imposar, en tots els nivells, polític i personal. El franquisme va ser bestial. Analitzat en perspectiva i amb documentació, es van imposar famílies fortament jerarquitzades: una masculinitat del guerrer fora de casa, que fa la *mili*, que no plora; vers el món del gineceu de les dones, a dintre de casa: a cosir i a criar fills. Uns papers tan impostats. A més de la persecució política d'una dictadura. Ens van castrar una sèrie de generacions, perquè els primers que van ser vençuts van haver de callar i, generació rere generació, això s'enquista. I les coses, a vegades, es podreixen.

27 Ibídem, p. 76.

Al marge del règim polític, és un tret que també connecta amb el lector contemporani.

La incomunicació és un tret de la societat del segle xx. Entre pares i fills, i en les parelles, és un leitmotiv que es va repetint constantment. Com exemple, el teatre de l'absurd del Ionesco: que un diu *Bon dia*, i l'altre contesta *He de fer un ou ferrat*, és portar fins a l'extrem la incomunicació. Avui dia també hauríem d'analitzar com estem més comunicats que mai, i seguim incomunicats en les relacions interpersonals. Un munt de xerrades i *guatsaps*, i després quantes coses es callen. És un tema a explorar.

En un dels contes de *Cadires confortables*, "Les tres vegades que vaig veure la Clara plorar", s'aborda la família com una bresca d'individus incomunicats, atrapats per la gelosia i l'enveja dels uns als altres, en unes relacions intenses durant la infantesa, que es van diluint amb el pas a la vida adulta. Un dels capítols més il·lustratius d'aquesta incomunicació és l'enterrament de l'àvia Clara, experimentada amb els cosins i altres membres de la família:

> "Els diumenges no enterraven. I l'àvia Clara va haver de marxar sola, dues corones i un ram de roses roges. [...] Tots junts allí, amb una força tel·lúrica que junyia aquella totalitat al voltant del seu tòtem, el seu taüt. I, a la vegada, uns estranys que interpretàvem excel·lentment un ritu que, tot i no haver-lo assajat mai, sobretot els més joves, portàvem al moll dels ossos. [...]
>
> Culpable de no haver conegut millor l'àvia Clara, com em sentia culpable a l'hospital de no conèixer la Jana [la cosina]. El dia del funeral vaig desitjar abraçar el pare, o desaparèixer dins la falda de la mare. I no podia. Només els petons obligats i discrets, eixuts. I no podia ni puc. Llunyans davant meu."[28]

28 Montse Palau, *Cadires confortables*, ibídem, p. 99.

Respecte a les diferents obres, hi ha múltiples transvasaments en els motius de *Cadires confortables* i la novel·la *En nom del pare*, i en molts casos alguns personatges —com els de l'aplec de contes, que reapareixen en diferents peces des de perspectives també diferents, assajant altres maneres d'explicar una mateixa realitat. En alguns contes, com "*Terrestrial paradise* (El silenci de la mar en calma)" especialment, es situa la gènesi dels motius de la prosa de Palau, a mode de banc de proves, que posteriorment desenvolupà més profundament en la seva última novel·la *En nom del pare*.

Els més rellevants són la memòria escapçada per la tragèdia d'una narració, com una mort; un jo desarrelat i solitari que pateix i encara no ha assimilat el pas a l'adultesa; el sexe i la maternitat frustrades; la incomunicació de la família, les traces del món contemporani, com els jocs d'ordinador, els contes infantils (*Peter Pan*, *Alícia i el país de les meravelles*) i la música, tot i que la nostàlgia del bolero s'encavalca en un mode preeminent; davant d'una realitat encara en transició, les famílies plenes de silencis i matrimonis concertats, papers socials tradicionals fent fallida en una violència resignada, en una estabilitat conflictiva, davant d'un mar alliberador, sensorial, que recorda la nimietat de l'existència humana i calma el patiment de tots ells.

COORDENADES DE L'ESPAI LITERARI

La novel·la narra la tornada a Tarragona, però també la ciutat del al passat, tancada i contraposada a la gran ciutat, Barcelona, que apareix de perfil.

Era la Tarragona de postguerra, la Tarragona franquista. I també la ciutat dels anys seixanta i setanta. Era allò que havíem dit sempre, la Tarragona antiga de capellans, funcionaris i de bisbes —que altri afegia de meuques iaies. Era un univers tancat[29].

En una entrevista al *Diari de Tarragona* durant

29 En Ramon March explica en primera persona una de les raons de la seva fugida, ja que la seva família, que concertava matrimonis per vetllar per la prosperitat familiar amb la finalitat "[d']anar pujant graons socials en una Tarragona molt provinciana, amb moltes mitges virtuts que cuidaven les aparences. Molt avorrida. El cinema, «*els nidos de arte*», algunes festes... Massa quieta. *En nom del pare*, ibídem., p.137.

la promoció de la novel·la afirmaves que “Tarragona pot arribar a ofegar”.

De fet, la frase “Tarragona m’esborrona” és meva[30] —està documentat en el llibre biogràfic de *Els Pets* del Pep Blai—. I és que Tarragona durant molts anys esborronava molt. Hi havia un despertar, tot i la ciutat tancada, tradicional, fosca. Jo vaig tenir la sort de pertànyer a aquesta generació que es comença a obrir en el pas cap a la democràcia: la gent es pensa que la Transició serà veritat; els primers fanzins; els primers pubs, un altre tipus de música; la vida universitària va ser essencial per la ciutat; la recuperació de la festa: el seguici, els diables, la festa popular, els balls. També urbanísticament: el meu pare em deia de petita que no podia caminar sola per segons quins carrers.

Però Tarragona també és una ciutat vers el petit poble d’on prové la Lícia, i on ella descobreix, amb les seves amigues, la vida adulta.

“La Tarragona on s’obre la primera pizzeria i sembla una cosa exòtica, fins a una Tarragona al final del llibre amb la festa al carrer, i fins i tot amb restaurants xinesos. És una època de canvi”, resumeix Palau. A Tarragona l’Alícia descobreix el sexe, malgrat que no el sent mai en plenitud. És un sexe incomplet, poruc: “Em debatia entre l’invent romàntic i la tradició pràctica. I el Rafael n’estava, de mi. La seva nena, com em deia sempre. Fèiem l’amor de pressa al seient de darrere del cotxe. Jo ja era verge, tampoc, com les meves amigues, a excepció de la Georgina, i allò no estava malament, però sempre em quedava amb un ai al cor.[31]”

Un sexe no satisfactori, que viu en altres dels catorze contes del seu recull previ, protagonitzat per la dona que no gaudeix i un home impotent, que no es comunica amb la seva parella. No obstant això, xoca amb una representació salvatge, encarnada per l’amor bohemi del seu pare amb la cantant de boleros Caty Moix (“Amor caníbal”

30 La primera va ser publicada en un fanzín de a Tarragona —perquè malgrat ella mateixa, hi havia una vida cultural, potser més de Reus, que es deia *Tzara*, com el Tristan Tzara del moviment dadaista. Jo hi feia articles, i en vaig escriure un que es titulava així. A partir d’aquí quan el Joan Reig i el Lluís Gavaldà van agafar el ‘Tarragona m’esborrona’ i van afegir: ‘Constantí em fa patir’.”

31 Ibídem, p. 123.

és el títol d’un dels capítols de la novel·la), o que expliquen les seves amigues, com la Bet. —Ambdues concepcions s’oposen en el conte “Amor amor amor”.

A la novel·la es veu reflectida la modernització de la ciutat.

Tarragona era esquizofrènica, amb doble personalitat. Anaves al Balcó del Mediterrani i veies a la ciutat pel darrere, com un objecte del desig. T’inclinaves a pessigar-li el cul i se’t girava la Vetusta de la *Regenta*. Les mitges virtuts que sempre ha tingut Tarragona.

El pare és una figura absent, mor a l’inici, però dóna sentit a tota la narració.

“La figura del pare està pendent: de descobrir-lo, perquè per a ella el pare no existia. El recupera d’una altra manera: recupera la ciutat, les amigues de joventut, i replanteja les seves relacions, que estan en un estat poc apassionat. Com a mínim, arriba un punt en què es planteja que tot aquest canvi que ha fet la ciutat, potser també l’havia fet ella. El personatge del pare s’allunya d’aquesta Tarragona fosca, i després la seva filla, l’Alícia, se n’adona que la ciutat ha canviat, precisament, com ho ha fet ella. A partir d’aquí, què passarà? Ja és una qüestió de l’Alícia.”

En aquesta Tarragona amb la Festa Major en marxa, la Alícia es dirigeix a la platja, un cop recuperat el passat que l’aïllava encara més en el seu dolor, a la recerca del mar, un element alliberador en la prosa de l’autora tarragonina: “Necessitava aire. Vaig sortir al carrer a respirar. Sentia coets de lluny. A la rambla, tot era ple de fum i pólvora, els diables i les bèsties l’havien encès amb carretilles i francesos. El foc que ballava i els trons eixordants també em van encendre. Com un tret poderós dels trabucs dels Serrallongues, la meva voluntat va rebre un sotrac.” Una protagonista que arriba al mar, a la Punta del Miracle de Tarragona, on estava situat el restaurant Fortí de la Reina: “Hi havia cotxes aparcats i se sentia l’enrenou del restaurant. Vaig passar de llarg, fins a la punta del roquer on em vaig deixar agombolar pel silenci acollidor de la platja, que era com un gran amfiteatre sense horitzó a

l’escenari.[32]”

Per a ella, Montse Palau, “el mar és un símbol de llibertat, però és que és el paisatge. Si em perdo em trobaràs a baix a la platja o al balcó del Mediterrani. De fet, el cap de setmana passat vaig enviar un *guatsap*, i era una foto de la platja, i la vaig titular *El silenci de la mar en calma*. És una cosa vital.”

Existeix realment el Camp de Tarragona com un circuit cultural, literari?

En el nostre grup hi havia gent de tota Tarragona i fins i tot de les Terres de l’Ebre. En aquesta època, a partir de la universitat, quan començen a fer altres col·laboracions, com el *Sàpigues i Entenguis Produccions* del Francesc Vidal i la Montse Cortadellas, que feien art postal; o la revista *Fenici*: va tenir pocs números, però era una revista amb fotografies, del Carles Fargas, i un material destacable. Hi havia un intercanvi entre tot el Camp de Tarragona, i era igual Reus que Tarragona: l’efervescència era a tot arreu.

On hi havia, però, més efervescència?

Malgrat les batalles entre ganxets i pelacanyes, que són molt divertides, en èpoques d’una Tarragona enfonsada, Reus continuava tenint el seu Centre de Lectura, una vida cultural que Tarragona també tenia, però no tan forta ni amb tanta empenta. El Josep Anton Baixeras, que feia les primeres cròniques en català a Ràdio Tarragona i fundava Òmnium Cultural, no tenia al darrere, com el Xavier Amorós el Centre de Lectura, ja en aquells moments, tota una tradició.

I ara?

Tarragona torna a estar bastant decadent, Reus tampoc és que estigui en els seus moments més àlgids. Hi ha moltes possibilitats, però pocs diners. En la nostra època, no havíem entrat encara dintre dels circuits

32 Ibídem, p. 189.

de les cultures oficials d'avui dia. Però jo crec que la gent jove esteu fent moltes coses. Com en el feminisme, estic veient després que la mobilització semblés acomodada, tornen a ressorgir iniciatives de casals, grups, publicacions. Torna un altre moviment, no sé si perquè estem un altre cop en època de crisi, de sabata i espardenya.

Tornant a la novel·la, pot realment l'Alícia comprendre el seu passat?

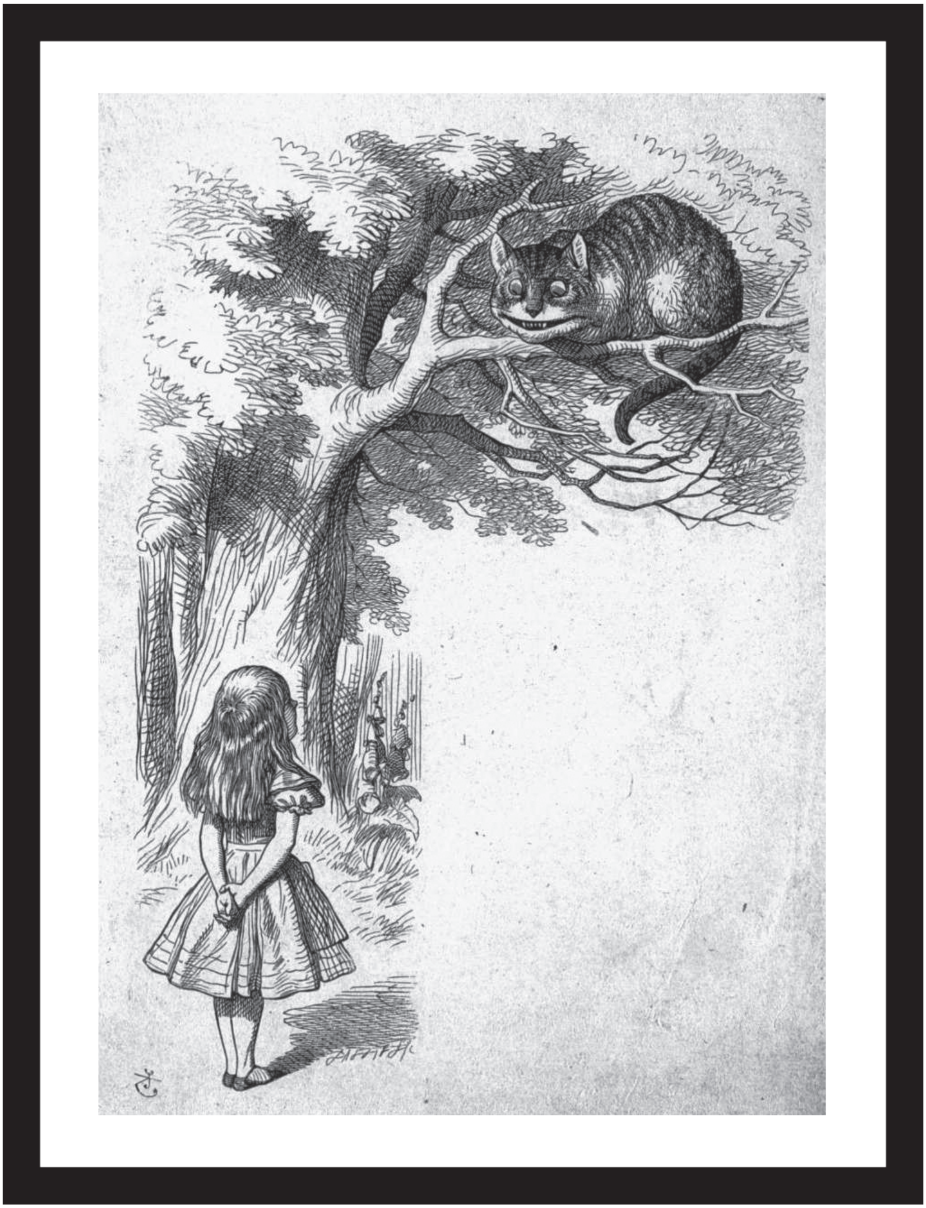
Trobo que l'Alícia al final sap on ha anat a parar el pare, i pot jutjar a la seva mare d'una manera diferent. Ha recuperat el seu passat i, en definitiva, la seva ciutat. Està en un moment que pot triar entre madurar i acceptar la seva vida; o pot continuar excusant-se en el seu passat. Quan la torni a veure, potser...

Més que pel personatge, em refereixo a la concepció de fons: si és possible el coneixement objectiu. Hi havia molts passatges en què subratllaves, a més de l'estructura emmirallada i laberíntica, en què no era possible aprendre perquè, cito: "I la realitat no era la que jo m'havia imaginat, ni tampoc la realitat que descobria era l'absoluta ni en sabia tots els ressorts[33]"

"Això sí. Sempre m'ha agradat un vers de l'Espriu: "la veritat en un inici es va esmicolar en milers de trossos, i cadascun d'aquests trossos contenen un punt de veritat", que es complementa amb una altra imatge de la Rodoreda, aquell mirall trencat que es fragmenta, i cada tros de mirall té un tros de veritat, però estan totes partides. No crec en les veritats objectives ni en les realitats absolutes, sinó en els punts de vista, els intercanvis, i les realitats subjectives. L'Alícia sap que no sabrà mai la realitat. Però ella encara no sap quina és la seva."

A partir dels testimonis orals, filtrats per la narradora en una investigació, el llibre oscil·la al voltant d'un buit, la incògnita del passat que no es pot arribar a conèixer, a la manera de William Faulkner, i

33 Ibídem, 188.

El gat de Cheshire d'Alícia en el país de les meravelles, un dels motius de la darrera novella de l'autora tarragonina.

altres narradors a principis del segle passat, que van diluir l'autoritat del narrador omniscient, la realitat objectiva. Lícia és el diminutiu d'una Alícia castrada, enmig del no–res, sense pare, família, ni tampoc descendència arran d'un avortament traumàtic. Tracta de recuperar la distància imposada sobre la seva figurada paterna, que es remunta

fins als records primerencs, per trobar en ella una casa buida i, alhora, plena de retalls, desordenats com un trencaclosques que no encaixa.

Tot i així, la narradora recorda, perquè intueix que és impossible reconstruir aquella realitat que desconeixia, el seu propi relat, causant dels traumes que pateix en el present. En primer terme, per la falta d'interlocutors: "Moments d'un ahir del qual ja no quedava res, sinó fotos i papers. Que poc quedava d'aquell seu ahir. Tot mort.[34]" En segon ordre perquè la història sempre arriba filtrada per un subjecte interessat[35]:

> El meu pare amb una dona de fama. Havia crescut amb la versió de la mare, mitges paraules i molt de rancor. I ara se m'oferia la del pare. Incompleta, per boca d'altres, per uns objectes o unes notes que ningú no em podria interpretar. Jo no l'havia demanada, jo no havia fet res per enfrontar-me a aquell embull. I allò, una mort que m'era donada, no sabia si m'era un dret o un deure.

I, en definitiva, perquè el dolor no li permetia tirar endavant, ni tampoc capbussar-se en el seu passat per comprendre'l. La Lícia, o la seva (in) consciència, es fa trampes al solitari perquè no pot superar el patiment viscut, només legitimar-lo —que no acceptar-lo. I només se n'adona quan és capaç de superar-lo: "I em trobava que no sabia ni podia jutjar, perquè la cosa més difícil és jutjar la teva pròpia mediocritat, sobretot perquè l'altra gent, la que t'envolta, físicament o els seus esperits, te la distorsionen volent amagar la seva, o presentant-te, com l'àlbum de fotos i les citacions sobre gats, només una part de la seva. I, com sempre, el propi ego disposava d'una arsenal d'alta sofisticació."

Així mateix, en consonància amb la interpretació ara proposada per Palau —que reconeix en aquesta entrevista: "Penso en la Lícia, que fa molts anys que no la veig, que no en sé res d'ella, i evidentment no me l'he rellegit."—, queda palès que la protagonista és conscient de les limitacions del coneixement, a conseqüència d'aquests filtres que

34 Ibídem, p. 103.

35 Ibídem, p. 98.

manipulen el significat, complex, d'una història personal.

Des d'aquesta conclusió, que nega el realisme objectiu de la narració, l'escriptora Lluïsa Julià assenyala també el component de paròdia, en el significat de la fugida cap a la bohèmia del pare: "El pare i la història d'amor, possible sols en el cel·luloide, centren una realitat agra, potser el darrer conte que vol llegar a la filla. *En nom del pare* no és una novel·la realista, el marcat contrast entre l'acidesa que destil·la el present i l'ensucrament que embolcalla la història del pare assenyalen l'engany, la paròdia que el text proposa i que els títols dels capítols remarquen.[36]"

A la recerca d'ella mateixa, la Lícia, un personatge femení que parla en veu alta de temàtiques femenines silenciades, i de patiments plenament contemporanis —més del món d'avui que d'aquella Tarragona en retirada—, arriba al final de l'aventura, amb el seu component d'intriga a mesura que la por i el dolor es van retirant per deixar pas a la comprensió del personatge, recuperant el seu nom ple, Alícia, i identificant el seu veritable rostre en els "trossos esquarterats d'aquell mirall que s'esmicolà en un origen en milers d'espurnes de veritat. El mirall trencat en peces meves i en peces alienes que també eren meves, tot era jo i, alhora, estava tan dispers que ja no era meu."

36 Lluïsa Julià, ibídem, p. 69.

BIBLIOGRAFIA

Obres de l'autora

Palau, Montse, *Just a dream*, Tarragona, Quaderns Foc Nou, 1978.
— *Cadires confortables*, Barcelona, Columna, 1990.
— *En nom del pare*, Barcelona, Editorial Empúries, 1999.

Obres de referència i hemeroteca

Batet, Mònica, "La narrativa al Camp de Tarragona o la capacitat de perdurar", *Kesse*, Tarragona, CEHS Guillem Oliver, núm. 41, 2007.
Corretger Montserrat, "Escriptores de Tarragona: noves veus (1990-2010)", a Diverses Autores, *Escriptores tarragonines*, Tarragona, "Col·lecció Atenea", Arola Editors, 2010.
— "Reflexions sobre literatura catalana actual: alguns trets de la narrativa dels 90", *Kesse*, Tarragona, CEHS Guillem Oliver, nº 24, 1997.

Gil, Anna M., "*Libros*", *La Vanguardia*, 24 de setembre de 1999, p. 4.

Julià, Lluïsa, "Tria personal", *Serra d'Or*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, gener del 2000, núm. 481.

Losilla Eixarch, J. F., "*Guía*"; *Diari de Tarragona*, 23 de maig de 1999, p. 55.
Sans, Sara, "*Vivir en Tarragona*", *La Vanguardia*, 11 de juliol de 1999, p. 2.

OIKONOMIA

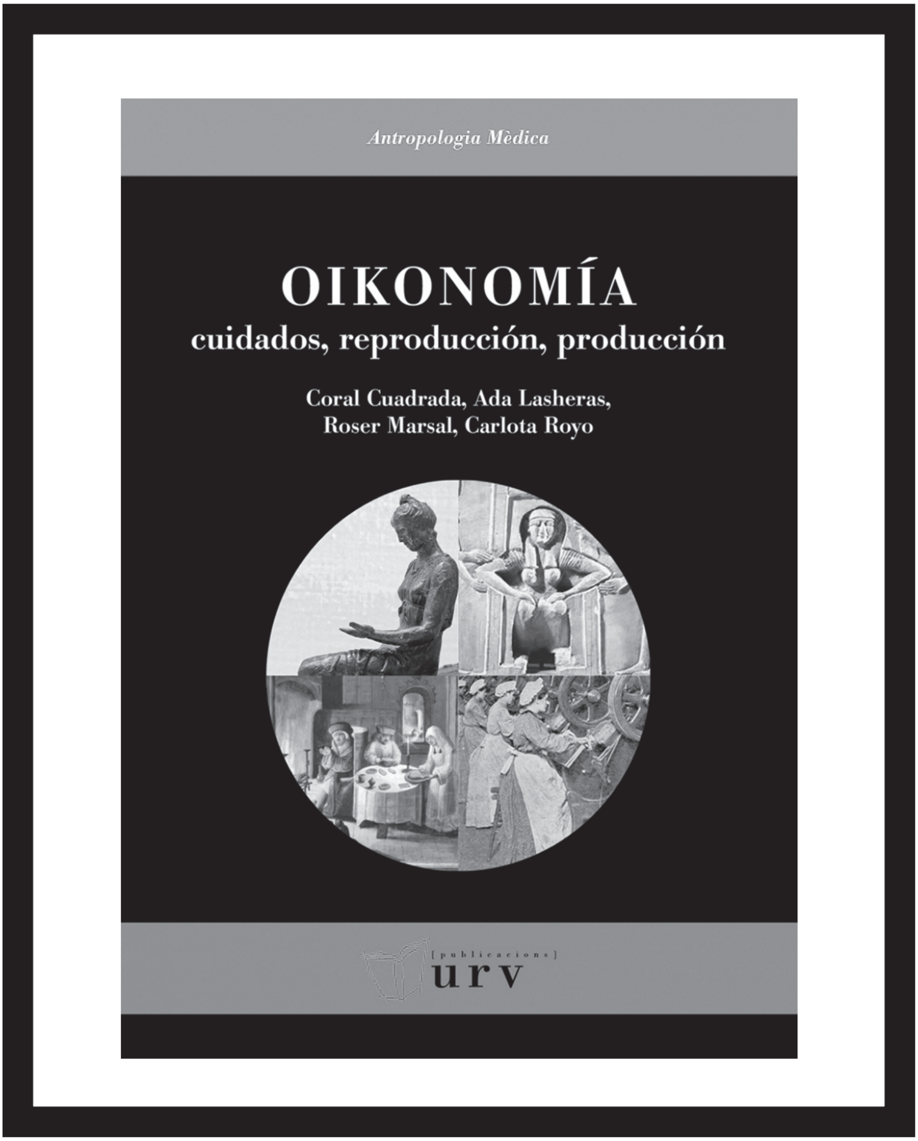
Aniol Maria

D'ençà que una nova onada de feministes han optat per l'impacte mediàtic, s'ha pogut constatar un augment de la presència del feminisme en els espais públics comunicatius de la societat actual. És d'agrair, però que també existeixi una onada de feministes que no abandonin la vesant més acadèmica del moviment i ens aportin noves investigacions i resultats que ens ajuden a tenir una visió més complexa i completa del relat històric.

Situar Oikonomia només en aquest context seria injust, ja que l'obra avarca molt més que la visibilització mediàtica i ens aporta un intent prou valorable de tenir una seqüència de la presència de les dones al llarg de diverses èpoques històriques. Defuig del gran impacte de suposades grans dones d'heroïcitat tràgica, subversives de tot ordre imposat i es dirigeix més cap a la quotidianitat de les dones, a la vida íntima més familiar, a la col·lectivitat femenina i a la cuida. Per això han decidit anomenar l'obra Oikonomia.

El concepte "Oikonomia" com ens expliquen a l'inici del llibre prové ja d'època clàssica i arriba fins a l'època anomenada contemporània. Aristòteles a la seva obra Política i Karl Marx també en els seus escrits distingiran entre "oikonomia" com a "economia domèstica" o "administració de la casa" i la "crematística" o "art de l'adquisició". És a dir, l'"economia de competitivitat" i la de "manutenció".

Per tant, la tria d'aquest títol pel llibre respon a una intencionalitat de les autores per visibilitzar el treball exercit per les dones al llarg de quatre etapes històriques, i sobretot en tres fronts: la cuida i atenció dels demés, l'àmbit de la reproducció, i els espais productius. I de com resultaran en construccions socials i culturals de gènere en públic i en privat. Però és també un llibre que fa una proposta feminista sense singularitzar la dona en el seu espai sinó com a part del col·lectiu.

Portada d'Oikonomia

És per aquesta proposta trencadora que ens trobem amb un gran repte de trobar bibliografia sobre l'àmbit històric estudiat per les autores. Per lògiques adoctrinadores s'ha tendit històricament a elogiar el poder i són les figures singulars que han sabut destacar-se per sobre la majoria les que han protagonitzat les obres historiogràfiques. Per tant, quan es pretén estudiar un àmbit més col·lectiu i ampli s'ha de saber destriar les fonts adequades. En aquest cas les que es referien al gènere, ja que no només s'ha de parlar de la divisió sexual sinó també de la social. Perquè, que no és igual una esclava (instrumentum vocale l'instrument que parla) que una aristòcrata?

El llibre comença per l'època antiga amb el capítol que porta per títol «Mujeres de Kémit» escrit per Roser Marsal. En aquest capítol no només es qüestiona la simplificació del paper de la dona per part dels egiptòlegs, sinó també l'eurocentrisme imperant fins fa poc en la historiografia del període. Trenca amb la invisibilització de la dona a l'Antic Egipte més enllà de les que van tenir una presència i activitat pública notòria. Cita a Desrouches Noblecourt, «nunca hubo tantas mujeres en la administración como durante el Reino Antiguo». És aquesta afirmació una de les claus del capítol, tot i que aquest per la manca de registres sobre la població humil i encara més dificultosa la descoberta de la qual sobre dones d'estatus més baix, acaba estant encara molt centrat en les dones de posició més elevada. La manca de més fonts sobre el període dóna al capítol un aire especulatiu alhora que misteriós sobre la col·lectivitat femenina en la societat egípcia.

Pel capítol de l'Època clàssica el títol i tema triat ha sigut el de «Mujeres del occidente tardorromano» i l'autora és Ada Lasheras. En aquest capítol el plantejament va de com les dones van fer la seva «incursió en la història mantenint un tàcit vincle de dependència amb el seu home» (cita de Mar Zarzalejos), sense qüestionar-se els plantejaments historiogràfics. Així Ada ens qüestiona la dicotomia tant repetida en la divulgació històrica de la dona romana dualitzada sovint entre prostitutes o matrones. Malgrat que com sabem tingueren una gran diversitat professional com a artesanes, mercaderes, comerciants, professionals de la medicina o intel·lectuals. Ens apareix el control d'aquestes a través del matrimoni i dels mètodes anticonceptius, com per exemple la persecució de l'avortament i la seva condemna pública

en codis legals i textos religiosos. També apareix el tema del celibat com a model que en un principi es pretenia alliberador per les dones que volien evitar la subjugació al matrimoni, la maternitat i la voluntat masculina. El celibat però acabarà derivant en la clausura d'aquestes dones i, per tant, coartaria la seva llibertat de moviments quedant sota el control episcopal, perpetuant-se encara més aquesta opressió amb la implantació del cristianisme en el poder polític. El control de les dones acabaria vehiculant-se a través de l'educació, la vida domèstica i la pràctica institucional que fixarien el patró cultural acceptat.

Coral Cuadrada dedica el seu capítol a «Mujeres medievales» i a com es pot extreure informació sobre elles a partir de la documentació notarial, ja que és on s'hi veu reflectit l'àmbit familiar i domèstic sense consideració de la seva faceta social. Serà a partir de l'inventari general de béns d'on podrem deduir llavors l'estatus social de certes dones. És el capítol més personal de tots a causa de la llarga trajectòria de l'autora en treballs d'investigació sobre el tema i acaba sent una reivindicació de la presència de les dones en la vida pública i privada en època medieval, tant en el comerç, la salut o la producció mercantil. És també el capítol on ja se'ns comença a explicar aspectes més emocionals de les dones, ja que disposem també de més fonts que ens en parlen i podem veure temàtiques amoroses i relacions sentimentals, que serveixen per exposar també la desigual permissivitat entre els homes a qui se'ls permetia l'adulteri i en canvi a les dones que se'ls imposava castedat i fidelitat perpètua.

Com a capítol per a l'època més contemporània trobem el que Carlota Royo dedica a «Mujeres victorianas» i que com diu el títol se centra en l'època victoriana a Anglaterra. És un capítol centrat en la divisió de classes, ja que ens trobem en un punt de la història en què les teories econòmiques i polítiques del món obrer estan en ple desenvolupament. És també una època en què es difon la creença de l'ascensió social gràcies a l'esforç personal.

Aquests plantejaments, però es veuen oposats amb el conservadorisme potenciat per l'Església Anglicana i les Lleis angleses que relegaran les dones a l'espai domèstic, condemnant-les a la dependència sense cap consideració de la seva voluntat pròpia. Seran les dones

més riques de l'aristocràcia les que sí s'alliberaran de l'explotació laboral. L'alfabetització donarà l'oportunitat a algunes dones per exercir professions fins llavors no tan freqüents com podien ser les de relatores de viatges o infermeres. Però la pressió del mercat laboral podrà arribar a truncar aquest alliberament afegint-hi, a més, la pressió de la línia hereditària masculina que farà que moltes dones continuïn depenent del patrimoni que gestionarà un home. Carlota no s'oblida de destacar el sorgiment en aquesta època de moviments reivindicatius feministes que demanaven l'agilització del divorci o també les sufragistes, moviments que no rebrien en els inicis massa simpatia en el món obrer masculí a causa de la constant inquietud de la inestabilitat laboral que donava poques oportunitats a la permeabilitat de més reivindicacions. El capítol tot i oferir menys cites bibliogràfiques d'investigació acadèmica que la resta, acaba oferint un to més il·lustratiu, ja que ens permet visualitzar la vida domèstica i familiar a través de fragments literaris de novel·les de l'època i aquests ens expliquen els contrastos i conflictes d'una època amb grans innovacions per la revolució industrial, però alhora poca consideració cap a la igualtat entre homes i dones en tots els aspectes socials.

Oikonomia és un llibre acadèmic universitari, de fet les pròpies autores ja expliquen a l'inici de cada capítol com el text sorgeix a partir de la seva activitat en aquest àmbit. Per tant, és un llibre dens i rigorós, que requereix d'una lectura pausada i lenta per no col·lapsar-se amb la profunditat i el to puntualitzador. Una lletra justa i compacta en les més de 300 pàgines del volum. Malgrat no ser però una lectura lleugera tampoc busca l'erudició elitista i s'explica amb un llenguatge planer. És un llibre reivindicatiu i d'afirmació personal de quatre investigadores feministes. Una oportunitat que han aprofitat per donar-se veu i presentar-se com a historiadores disposades a no deixar que l'oblit serveixi com a empara per qui tolera la discriminació de gènere, sexual i social. I que acaben oferint una visió llarga en la història sobre com ha sigut el treball en la cuida, reproducció i producció a càrrec de les dones, és a dir l'Oikonomia.

AUTORS

Coral Cuadrada Majó - És professora titular de la Universitat Rovira i Virgili (URV) on imparteix classes d'historiografia, arxivística, història medieval i història de les dones, així com al màster interuniversitari "Estudis de Dones, Gènere i Ciutadania". Ha publicat nombrosos articles i varis llibres de temàtica de gènere i feminisme, i d'història de la medicina, i és fundadora del "Medical Anthropology Research Center".

Contacte: coral.cuadrada@urv.cat

Montserrat Duch Plana - Professora d'història contemporània de Catalunya, història social, metodologia històrica i història de les Dones a la Universitat Rovira i Virgili (URV), on és Catedràtica. És, a més, investigadora principal del grup de recerca consolidat Ideologies i Societat a la Catalunya Contemporània (ISOCAC).

Contacte: montserrat.duch@urv.cat

Josep Fàbregas Roig - Historiador i Catedràtic d'Institut, exerceix com a professor d'història moderna a la Universitat Rovira i Virgili (URV), on imparteix classes de societat i cultura a l'Edat Moderna, història moderna i història de la Il·lustració. També és membre del grup de recerca consolidat Ideologies i Societat a la Catalunya Contemporània (ISOCAC). A banda de la seva

faceta acadèmica professional, és secretari del Centre de Lectura de Reus.

Contacte: jose.fabregas@urv.cat

Marc García Sabaté (Vila-seca, 1988) - És llicenciat en Sociologia per la Universitat de Barcelona (UB) on també va cursar el postgrau "Anàlisi econòmica filosòfico-política del capitalisme contemporani". Màster en "Societats històriques i formes polítiques a Europa" per la Universitat Rovira i Virgili (URV) amb el premi extraordinari a final d'estudis. Actualment, realitza la tesis doctoral en aquesta universitat amb el títol "Teòrics de la sociologia de la guerra en la modernitat"

Contacte: mgarcisab@gmail.com

Aniol Maria Vallès - Llicenciat en història per la Universitat Rovira i Virgili (URV) i màster en "Arxivística i gestió documental" per la Universitat Autònoma de Barcelona. Actualment, treballa com a arxiver a l'Arxiu Històric de Tarragona.

Contacte: aneolus@gmail.com

Luis Alberto Moral Pérez (Vila-seca, 1988) - Llicenciat en Filologia Hispànica i en Periodisme per la Universitat Rovira i Virgili (URV) i màster en "Periodisme Cultural" per la Universitat Pompeu Fabra (UPF). Va treballar més de dos anys al Departament de Publicacions de URV a través d'una beca de col·laboració. També va realitzar pràctiques al Diari de Tarragona i a El Periódico de Catalunya. Actualment, cursa el màster en "Teoria de la literatura i literatura comparada" per la Universitat de Barcelona (UB).

Contacte: luisissim@gmail.com

Ginés Puente Pérez (Vila-seca, 1991) - Graduat en Història i màster en "Estudis de Dones, Gènere i Ciutadania" per la Universitat Rovira i Virgili (URV). Ha treballat durant 5 anys en aquesta universitat com a becari de projecte i assistent docent de màster. Ha publicat diversos treballs, tots ells emmarcats al segle

XIX. En l'actualitat, la seva línia de recerca doctoral és la formació de les identitats anarco-feministes i, en particular, la vida de Teresa Mañé Miravent.

Contacte: ginespuenteperez@gmail.com

Eva Rofín Guitérrez (Vila-seca, 1991) - És graduada en Llengua i Literatura Catalanes per la Universitat Rovira i Virgili (URV). També va cursar el màster en "Formació del Professorat de Secundària Obligatòria i Batxillerat, Formació Professional i Ensenyament d'Idiomes" a la Universitat de Barcelona (UB) i el postgrau interuniversitari en "Ensenyament de Català com a Primera i Segona Llengua per a Adults" de la Universitat de Barcelona (UB), Universitat de Vic (UdV) i Universitat Autònoma de Catalunya (UAB).

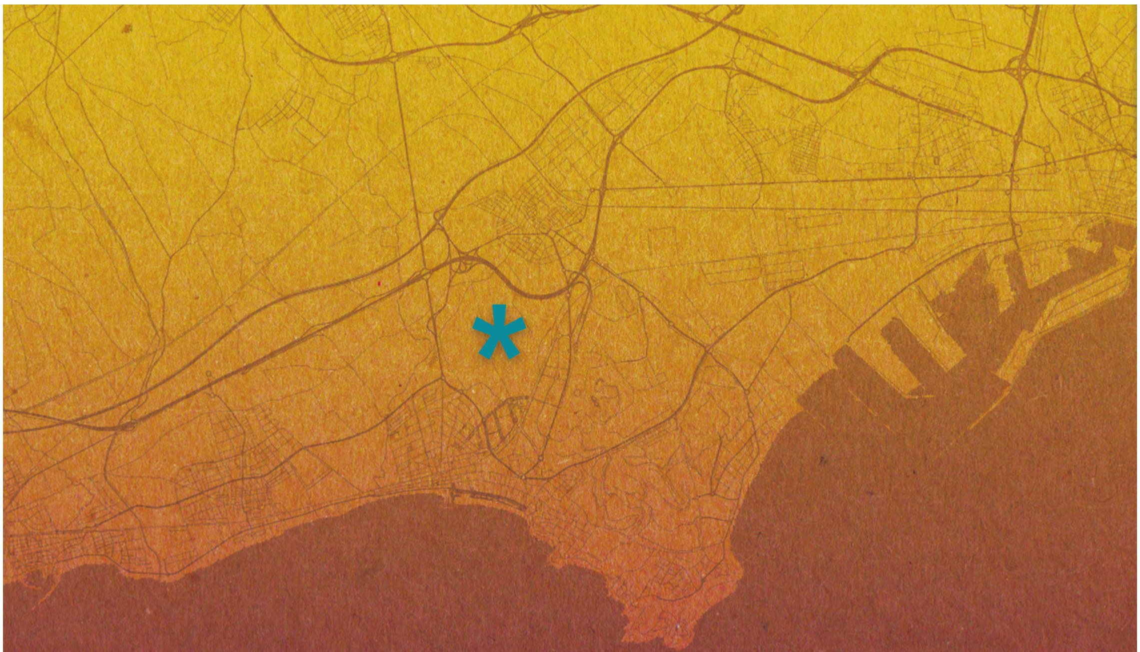
Contacte: e.rofin@hotmail.com

Mario Téllez Molina (Vila-seca, 1986) - Llicenciat en Sociologia a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) amb especialització en Educació i Cultura. Graduat per la mateixa universitat en Ciències Socials (amb títol propi DURSI) i màster en "Formació de Professorat" per la Universitat de Granada (UG). Des de les eleccions municipals de 2015 és regidor a l'ajuntament de Vila-seca de la candidatura Vila-seca en Comú.

Contacte: mario.tellez.molina@gmail.com

Pineda Vaquer Ferrando (Vila-seca, 1978) - Llicenciada en Història per la Universitat Rovira i Virgili (URV). També va cursar el postgrau en "Direcció i Gestió d'Institucions, Empreses i Plataformes Culturals" per la Universitat Pompeu Fabra (UPF) i el postgrau "Llibre i lectura en la societat de la informació" per la Universitat Oberta de Catalunya (UOC), Grup 62 i Leqtor. Treballa de tècnica de documentació a l'Institut Ramon Muntaner, fundació que dona suport als centres d'estudis locals i comarcals de les terres de parla catalana.

Contacte: pinedavafe@gmail.com

Memòria local i reivindicació de gènere es donen la mà en aquest primer número de la revista Emprius. La publicació -que recull deu articles, deu perspectives de caire interdisciplinari vers el món de les dones en diferents moments de la història de Vila-seca i el Camp de Tarragona- vol retre homenatge a la figura de Maria Elena Maseras i Ribera, primera dona en accedir als estudis universitaris de l'Estat espanyol, qui va néixer al municipi de Vila-seca a mitjans del segle XIX

El Centre d'Estudis Vila-secans, que incorpora així la figura de Maria Elena Maseras al seu apellatiu i tarannà, va iniciar la seva activitat de dinamització de la cultura local fa dos anys amb l'objectiu d'abordar qüestions del passat del territori des de mirades contemporànies. Una tasca de participar en el relat local que, amb aquest primer títol, "Dones i Vila-seca", enceta el debat públic de temàtiques que, avui dia, ens interpella a tots i a totes.